

ISSN (Štampano izd.) 1450-7005

ISSN (Online) 2620-1461

UDK 657(497.11)

Revizor

GODINA XXVI • BROJ 4 (104) • OKTOBAR–DECEMBAR 2023.

Journal
of Organizational
Management,
Finance and
Auditing

Časopis za
upravljanje
organizacijama,
finansije i
reviziju

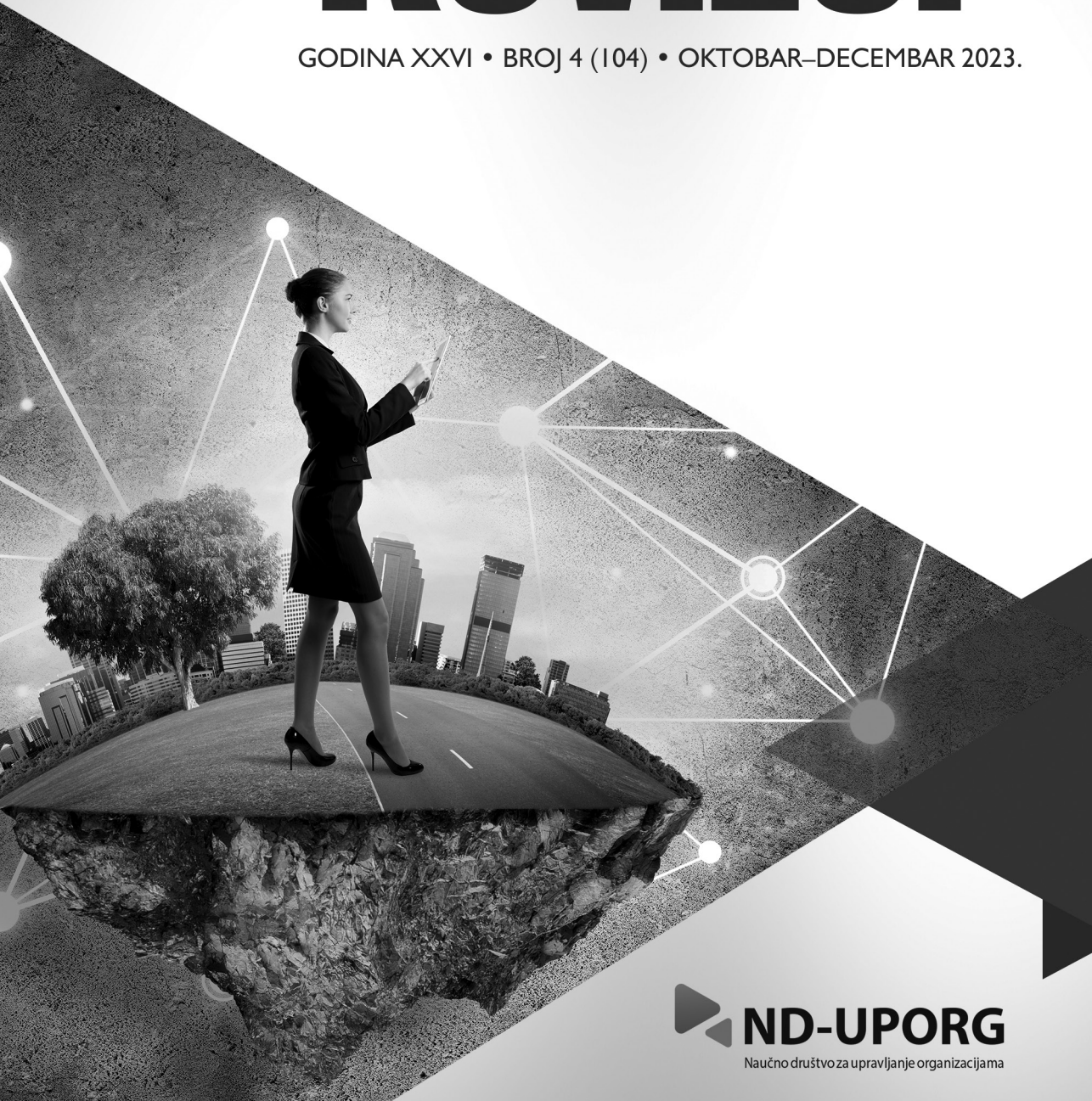
ISSN (Štampano izd.) 1450-7005

ISSN (Online) 2620-1461

UDK 657(497.11)

Revizor

GODINA XXVI • BROJ 4 (104) • OKTOBAR–DECEMBAR 2023.

ND-UPORG

Naučno društvo za upravljanje organizacijama

Izdavač

Naučno društvo za upravljanje organizacijama

Naučni savet

Bogojević-Arsić, dr Vesna, redovni profesor, Fakultet organizacionih nauka, Univerzitet u Beogradu. Beke-Trivunac, dr Jozefina, profesor emeritus, ALFA BK Univerzitet, Beograd. Jovanović, dr Dejan, vanredni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Kragujevcu. Knežević, dr Snežana, redovni profesor, Fakultet organizacionih nauka, Univerzitet u Beogradu. Nerandžić, Branislav, redovni profesor, Fakultet tehničkih nauka, Univerzitet u Novom Sadu. Peštović, dr Kristina, vanredni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu. Slavković, dr Marko, vanredni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Kragujevcu. Vukelić, dr Gordana, redovni profesor, Beogradska bankarska akademija – Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije, Univerzitet Union, Beograd.

Predsednik Naučnog saveta

dr Vesna Bogojević-Arsić

Glavni i odgovorni urednik

dr Jozefina Beke Trivunac

Urednik za oblast forenzike

dr Snežana Knežević

Urednik za oblast finansija

dr Marijana Joksimović

Urednik za oblast interne revizije

dr Nebojša Jeremić

Lektor

Marija Rodić
Aleksandar Gubaš

Dizajn korica

Saša Popović

Tehnički urednik

Branimir Trošić

Adresa redakcije

Naučno društvo za upravljanje
organizacijama

Josifa Marinkovića 2A

11000 Beograd (Savski venac)

Tel: +381 63 278 095

casopisrevizor@outlook.com

<https://casopisrevizor.rs>

Štampa

SKRIPTA Internacional, Beograd

Tiraž

100 primeraka

Časopis je indeksiran od strane
Ministarstva prosvete, nauke i
tehnološkog razvoja.

Internet adresa baze podataka u kojoj
su članci dostupni u vidu punog teksta
do 2021:

<https://scindeks.ceon.rs/journaldetails.aspx?issn=1450-7005>

Časopis izlazi tromesečno (mart, juni, septembar i decembar) • Godišnja pretplata – 12.000,00 dinara, PDV uračunat

Uređivački odbor

Agić, dr Zorana, Visoka škola „Banja Luka College“, Banja Luka, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina. Andrić, dr Mirko, redovni profesor, Ekonomski fakultet, Subotica. Aničić, dr Anđelka, Visoka poslovna škola strukovnih studija „Čačak“, Beograd. Anufrijević, dr Ana, profesor strukovnih studija, Visoka poslovna škola strukovnih studija „Čačak“, Beograd. Babić, dr Zoran, vanredni profesor, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina. Barjaktarović, dr Miljana, redovni profesor, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd. Beke-Trivunac, dr Jozefina, profesor emeritus, ALFA BK Univerzitet, Beograd. Bonić, dr Ljiljana, redovni profesor, Ekonomski fakultet, Niš. Cvetković, dr Dragan, vanredni profesor, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd. Deđanski, dr Stevica, vanredni profesor, Ministarstvo rudarstva i energetike Republike Srbije, Predsednik Centra za razvoj međunarodne saradnje, Beograd. Denić, dr Nebojša, vanredni profesor, Univerzitet u Prištini, Prirodno matematički fakultet, sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici. Domanović, dr Violeta, redovni profesor, Ekonomski fakultet, Kragujevac. Grivec, dr Malči, Univerza v Novem mestu, Fakulteta za ekonomijo in informatiko, Novo mesto, Slovenija. Grujić Vučkovski, dr Biljana, istraživač saradnik, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd. Jeremić, dr Nebojša, ovlašćeni interni revizor, Telekom Srbija, Beograd. Joksimović, dr Marijana, redovni profesor, ALFA BK Univerzitet, Beograd. Jovanović, dr Dejan, vanredni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Kragujevcu. Knežević, dr Snežana, redovni profesor, Fakultet organizacionih nauka, Univerzitet u Beogradu. Krpić, dr Jelena, licencirani ovlašćeni revizor, EuroAudit d.o.o., Beograd. Krstić, dr Miloš, naučni saradnik, Prirodno-matematički fakultet, Niš. Lukić, dr Radojko, redovni profesor u penziji, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu. Milašinović, dr Srđan, redovni profesor, Kriminalističko-policijski univerzitet u Beogradu. Milojević dr Stefan, vanredni profesor, Fakultet poslovne ekonomije, Univerzitet EDUCONS. Mitrović, dr Aleksandra, vanredni profesor, Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Univerzitet u Kragujevcu. Ognjanović, dr Jasmina, docent, Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Univerzitet u Kragujevcu. Peković, dr Drinka, docent, ALFA BK Univerzitet, Beograd. Perić, dr Goran, Toplička akademija strukovnih studija, odsek Visoka poslovna škola Blace. Peštović, dr Kristina, vanredni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu. Ristanović, dr Vladimir, Istraživača saradnik, Institut za evropske studije, Beograd. Slavković, dr Marko, vanredni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Kragujevcu. Srebro, dr Bosiljka, Fakultet za menadžment Univerziteta „Union Nikola Tesla“, Sremski Karlovci. Stamenović, dr Milorad, Research Fellow (Health economics/Public Health), Inventis CTC, Francois Grosso 7, Nice, France. Stanišić, dr Mile, vanredni profesor, Univerzitet Singidunum, Beograd. Špiler, dr Marko, vanredni profesor, Univerzitet „Union Nikola Tesla“, Fakultet za menadžment, Beograd. Vićentijević, dr Kosana, Visoka poslovna škola Valjevo. Vukelić, dr Gordana, redovni profesor, Univerzitet Union, Beogradska bankarska akademija – Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije, Beograd. Zdravković, dr Nebojša, redovni profesor, Fakultet medicinskih nauka, Univerzitet u Kragujevcu. Živkov, dr Dejan, istraživač saradnik, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad. Živkov, dr Emil, ovlašćeni interni revizor u javnom sektoru, „Transnafta“ A.D. Pančevo.

SADRŽAJ / TABLE OF CONTENTS

REČ UREDNIKA	v
Naučni radovi	
Milorad Stamenović Overview of the Development of Health Cooperatives in the Territory of Serbia and Modern Aspects	1
Pregled razvoja zdravstvenih zadruga na teritorije Srbije i moderni aspekti	
Marijana Joksimović Uticaj obrazovanja na prelazak sa tradicionalnog na savremeno bankarstvo uzrokovano tržišnim rizicima	9
The Effect of Education on the Transition from Traditional to Modern Banking under the Influence of Market Risks	
Pregledni radovi	
Snežana Knežević, Vesna Bogojević Arsić, Stefan Milojević, Aleksandra Mitrović Oblikovanje budućnosti računovodstvene profesije u skladu sa tehnološkim napretkom i osvrt na STEM polje	17
Shaping the Future of the Accounting Profession in Accordance with Technological Progress and an Overview of the STEM Field	
Stefan Milojević, Aleksandra Mitrović, Marija Magdinčeva Šopova Intelektualni kapital i zdravstvene organizacije: Trendovi i značaj.	29
Intellectual Capital and Healthcare Organizations: Trends and Importance	
Nemanja Jakovljević, Mladen Petrović Uloga vrhovnih revizorskih institucija u postizanju održive poljoprivrede	39
The Role of Supreme Audit Institutions in Achieving Sustainable Agriculture	
Dragan Cvetković, Miljana Barjaktarović Forenzičko računovodstveni aspekt stečaja	49
Forensic Accounting Aspect of Bankruptcy	
Stručni radovi	
Nebojša Jeremić, Mirjana Jeremić, Nemanja Jakovljević Značaj revizije u sprečavanju finansijskih prevara	63
The Role of Audit in Preventing Financial Frauds	
Ana Anufrijeva Pregled metoda strateškog upravljačkog računovodstva u funkciji strateškog finansijskog planiranja	73
Overview of Strategic Management Accounting Methods in the Function of Strategic Financial Planning	
Mehmed Budić Manipulacije finansijskim izveštajima primjenom kreativnog računovodstva	85
Manipulation of Financial Reports Using Creative Accounting	
Ana Sergejeva Bujašova-Kaduškina Ocena finansijskih rezultata organizacije i pravci za njihovo povećanje (na primeru OAO „Oršanska mlekar“)	97
Assessment of the Financial Performance of the Organization and Prospects for Its Improvement (Case Study: OAO “Oršanska mlekar”)	
Jozefina Beke-Trivunac, Jelena Krpić, Bojan Stojiljković Kako se koncept materijalnosti primenjuje na izveštavanje o održivosti u angažmanima uveravanja?	111
How Does the Concept of Materiality Apply to Sustainability Reporting and Related Assurance Engagements?	
Prikazi	
Kosana Vićentijević, Snežana Knežević PANEL DISKUSIJA SA MEĐUNARODNIM UČEŠĆEM „Uključivanje održivosti u obrazovanje u oblasti revizije i računovodstva“	115
PANEL DISCUSSION WITH INTERNATIONAL PARTICIPATION “Embedding Sustainability in Audit and Accounting Education”	
Dorida Stambola Building Trust through Transparency and Ethics: A RECAP OF THE IIA ALBANIA ANNUAL CONFERENCE	121
Izgradnja poverenja putem transparentnosti i etike: PRIKAZ GODIŠNJE KONFERENCIJE IIA ALBANIA	
OSNOVNE INFORMACIJE O ČASOPISU	123
UPUTSTVA AUTORIMA / INSTRUCTIONS FOR THE AUTHORS	125
TOK RECENZIJE	133
RECENZENTI 2021–2023. GODINE	135

Kraj godine je uobičajen trenutak za analizu ostvarenih rezultata i tada je veoma važno definisati ključne oblasti teme koje su bile aktuelne u naučnim i stručnim raspravama u 2023. godini. U mnogim naslovima, pojam održivosti bio je prisutan u veoma velikom broju tekstova. Iako nije nov, još uvek nema opšteprihvaćene definicije ovog pojma. Održivost se ne vezuje samo za ekonomski opstanak, već i za očuvanje prirodnog okruženja i razvoj odnosa u društvenoj zajednici, pre svega kroz unapređenje položaja ranjivih segmenta društva. Opšte je poznat stav ekonomista da ono što se ne može izmeriti i brojčano iskazati ne poznajemo dovoljno dobro. Ovaj problem je prisutan i kada se radi o tome kako vrednovati, procenjivati i meriti održivost. Usvajanje dva međunarodna standarda finansijskog izveštavanja o održivosti pokazatelj je stepena koji smo dostigli u celovitom sagledavanju ovog pojma.

Fenomen veštačke inteligencije i mogućnosti njene primene verovatno je bio prisutan u svakoj naučnoj i stručnoj raspravi. Brzina razvoja informacionih tehnologija je nešto što se prima k znanju bez skoro ikakvih mogućnosti da se sagledaju njeni tokovi čak i u bližoj budućnosti. Bogatstvo oblika primene veštačke inteligencije značajno se uvećava iz dana u dan.

Održivost se vezuje za dve uvek aktuelne teme: jedna se odnosi na zdravlje ljudi, a druga se odnosi na ocenu potrebnih znanja i veština i kvalitet obrazovanja koje je potrebno za život i rad u održivom okruženju, ispunjenim delovanjem veštačke inteligencije.

Sve ove teme dominirale su i u radovima autora objavljenih u ovom časopisu u 2023. godini.

U časopisu REVIZOR ima radova čiji su autori mladi istraživači i studenti doktorskih studija. Činjenica da se oni bave najaktuelnijim temama ukazuje na to da će oni jednoga dana svojim radom unapređivati odnose u ekonomskom, društvenom i prirodnom okruženju u korist cele ljudske zajednice.

Overview of the Development of Health Cooperatives in the Territory of Serbia and Modern Aspects

SCIENTIFIC ARTICLE

UDK 614.2:334.73(497.11)

DOI: 10.56362/Rev231040015

Milorad Stamenović¹

Summary: *Health cooperatives were initiated in Serbia in the late 19th century, while a fully developed model of modern health cooperatives was in 1921, providing a model for other countries. Today, there are currently very few health cooperatives in Serbia. An initiative was submitted in 2020 to promote their re-establishment and recommend that the government consider public-cooperative partnership forms to enhance healthcare accessibility and quality. Health cooperatives could address challenges in organizing preventive activities, health education, services not covered by health insurance or expensive in private practice, rural health development, reduction of emigration of health personnel, profiling and complication of health services, and development of medical research, among other sectors.*

Received: 04.07.2023.

Accepted: 28.08.2023.

Published: 30.12.2023.

Keywords: *health cooperatives, Serbia, initiative for health cooperatives, health equity, health equality*

INTRODUCTION

Man's need for association in work to achieve common benefit has been established for several millennia [1]. Throughout history, various forms of cooperative association have emerged, including home cooperatives that were related by nature and fulfilled the primary conditions of cooperatives - the existence of a common interest in cooperative establishment and work. Cooperatives were formed by various peoples, such as the Slavs and Germans, and market-oriented cooperatives in Old Rome that later evolved into craft and trade guilds. Modern concepts of cooperatives emerged in Rochdale, England, in 1844 and were quickly adopted in other regions, such as Sobotišťe in Slovakia and Bački Petrovac in Vojvodina in 1846, indicating the awareness of the need for the cooperative association. [1] The establishment of the third cooperative in the world in Bački Petrovac marked an essential innovation of immeasurable importance for the state. The development of cooperatives in various business spheres led to the initiation of new cooperative principles, officially adopted in 1934 at the 14th Congress of the International Cooperative Union in London. Over the last two hundred years, cooperatives have developed significantly and have become an indispensable segment of economies worldwide. [2] Despite changes in their forms, the primary and most essential

¹ Universite Cote'D Azur. E-mail: m.stamenovic@etu.univ-cotedazur.fr

principles of realizing the economic interests of cooperative members as members of cooperatives have remained unchanged. The recent recognition of cooperatives as a compulsory subject in food and agricultural schools in our country attests to their continuing relevance. Numerous definitions exist for cooperatives, with modern legislation defining them as “a legal entity that represents a special form of organization of natural persons who realize their economic, social, cultural, and other interests by operating on cooperative principles and who manage and control cooperatives”. [3] Cooperatives can be defined in various ways regarding the role and terminological concept of their members. For instance, according to the Law on Cooperatives in Serbia, a cooperative member is “a person who is a member of a cooperative and operates wholly or partially through the cooperative, i.e., who sells its products or services through the cooperative, acquires products, or uses services necessary for the performance of its activities or in another way directly participates in the performance of the activities for which the cooperative was founded”. [3] In Serbia, there are different forms of cooperatives, including agricultural cooperatives, housing, consumer, craft, student-youth, social, and health cooperatives. [3]

The International Cooperative Alliance (ICA), an international institution with a long-standing tradition in this field, defines cooperatives as “an autonomous association of voluntarily associated persons to realize their common economic, social, and cultural needs and desires through a jointly owned and democratically controlled business entity”. [4] Furthermore, cooperative values are based on self-help, democracy, equality, justice, solidarity, and self-responsibility. Cooperative principles are founded on open and voluntary membership, democratic control, independence and autonomy, economic participation, training, a socially responsible business based on inter-cooperative care, and care for the community as a whole. [5] Despite differences in definitions, spheres of business, geographic location, or country development, cooperatives have continuously developed and today unite around 800,000 people in various forms of cooperatives worldwide. [6] According to the European Commission, there are approximately 250,000 cooperatives in the European Union that employ about 5.4 million EU residents and serve around 163 million citizens. [2] The EU’s continuous efforts to promote cooperatives, improve laws and regulations, and maintain and improve their contribution to the community have led to this significant development. Cooperatives Europe (2018) describes the overall “charm of cooperatives” as satisfying human needs, not human greed. [6] Health cooperatives in the Republic of Serbia are defined as cooperatives that assist with voluntary health insurance, procurement of medicines, financing of treatment costs, and other types of assistance. [3] Although the current Law on Cooperatives allows for the establishment of various types of health cooperatives, they are virtually nonexistent in practice. Therefore, on January 21, 2020, the Committee for Health and Family of the Assembly of the Republic of Serbia presented an initiative to promote the work and establishment of health cooperatives in Serbia. [7] One of the challenges is the legal framework, which needs additional clarification.

Another challenge is the health insurance system, which limits the benefits of cooperatives, and it may be desirable to consider other organizational models of health cooperatives. Despite historical models of cooperative organization, the absence of economic interest and the enormous progress of medicine have made it challenging to apply these models today. [7]

HEALTH COOPERATIVES IN SERBIA – THEN AND NOW

Health cooperatives, initiated in Serbia during the 19th century, can be regarded as Serbian invention that provided a model for other countries. This cooperative model was the first of its kind (within modern cooperative organization concepts). It was developed in Serbia, the Kingdom of SHS, and Yugoslavia. The emergence of health cooperatives played a significant role in solving various public health, educational, demographic, and other problems after the Balkan Wars of 1912-1913 and First World War. Numerous foreign delegations, including representatives from America, India, Poland, and Japan, visited Serbia to learn about and implement the successful cooperative concept in their respective countries. This model was unique in its application to state administration and management of the health system. Experts in Serbia developed this innovation with the joint effort of politicians, administrative state bodies, professionals, and the public to create a tailored model to address the country's needs and challenges. Historical scholarship has overlooked health cooperatives, an essential part of the healthcare system between the two wars. According to historical accounts, health cooperatives were once highly valued but are currently less prominent. Also, health cooperatives were particularly important for rural areas where it was vital for the survival of the people. The cooperation with experts from the United States, notably the American Mission, was instrumental in the success of the health cooperatives. The cooperation between Serbia and America during the First World War is well documented. It is considered the most outstanding bilateral cooperation between the two countries, especially cooperatives. In Homer Folks' book, *The human cost of War*, published in May 1920, he describes the situation in Serbia at the end of the First World War. The term "new kind of poor" was coined to depict the plight of the Serbian people at that time. The cooperation between Serbia and America during that time was crucial in helping Serbia form the critical state systems in the post-war period and thereby "stand on its feet - step by step." [8]

The outcome of the author's several years of research resulted in the "Initiative for promoting work and establishing health cooperatives in the Republic of Serbia." The initiative was submitted to the Committee for Health and Family of the National Assembly of the Republic of Serbia in 2020, requesting a public hearing in the Assembly of the Republic of Serbia to emphasize the importance of health cooperatives, promote their re-establishment, and address the legal aspects. The initiative aims to recommend that the government of the Republic of Serbia consider public-cooperative partnership

forms and provide support for establishing a health-cooperative movement in Serbia to enhance national healthcare accessibility and quality. It highlights the desirable changes in the healthcare system of the Republic of Serbia to address the sustainability and further development of the system. [9]

Although there are very few health cooperatives in today's Republic of Serbia (the cooperatives became part of the public health system in 1949 through changes in the law), it is evident that health cooperatives are of the importance for the society, given their historical, but also modern and global successes.

INITIATIVE FOR THE RE-ESTABLISHMENT OF HEALTH COOPERATIVES FROM 2020

Promoting and establishing health cooperatives in the Republic of Serbia have sparked an initiative to hold a public hearing in the Parliament of the Republic of Serbia to highlight the importance of modern forms of association in health cooperatives aligned with global trends. The legal framework governing the work of cooperatives and health institutions will be explained to enable the formation and operation of different business models of modern health cooperatives. The initiative aims to recommend to the Government of the Republic of Serbia the importance of developing this form of association, with the primary goal of providing better and more accessible health care at the state level through forms of public-cooperative partnership and government support. This initiative is motivated by global trends and challenges faced by young people worldwide who are forced to change their economic thinking to survive in a modern market that shows certain inequalities following the global financial crisis of 2007/2008. Despite the dominance of the investor-owned enterprise model at the faculties of economics and schools, there is increasing interest, both among governments and international organizations, such as the United Nations (UN), the International Labor Organization (ILO), and the UN Food and Agriculture Organization (FAO), on the potential and importance of cooperatives to improve living conditions and tackle the crisis of inequality. The UN General Assembly resolution 56/114 on cooperatives and social development, the UN draft guidelines for creating a supportive environment for cooperative development, and the ILO Recommendation 193 on encouraging cooperatives highlight new trends and clarify the importance and role of cooperatives in modern society. [10]The International Organization for Health Cooperatives also recognized the importance of health cooperatives in addressing global health challenges, such as reducing access to health care, rising prices, increasing pressure on healthcare professionals, and the growing gap between the need for personalized solutions and standard ones. In the case of the Republic of Serbia, health cooperatives could address challenges in organizing preventive activities, health education, services not covered by health insurance or expensive in private practice, rural health development, reduction

of emigration of health personnel, profiling and complication of health services, and development of medical research, among other sectors. The International Organizations of Health Cooperatives identifies three crucial characteristics concerning the undervalued view of health cooperatives, including the higher success rate of profit-oriented organizations compared to public and cooperative ones, the complexity of cooperative health organizations, and the lack of sufficient data on their performance in providing health care and addressing the health needs of the population. Therefore, understanding the principles of business and organization is essential for establishing and developing health cooperatives. An analysis of the development of health cooperatives in 15 countries reveals that the number of cooperatives and their workforce is increasing, along with their complexity and range of services, including risk protection, prevention, provision of health care at different levels, and distribution and development of medicines, clinics, and more. The International Organization for Health Cooperatives reports that there are currently 175 health cooperatives employing 15,653 workers in Australia, 785 health cooperatives employing 19,702 workers in Belgium, 1933 health cooperatives employing 96,023 workers in Brazil, 130 health cooperatives with 1,132 workers in Canada, 152 women's cooperatives with 17,383 workers in Colombia, 1832 women's cooperatives with 17,383 workers in France, 6,756 health cooperatives with 233,397 workers in Italy, 145 health cooperatives with 91,969 employees in Japan, 4 with 2,271 workers in Singapore, 507 health cooperatives with 52,006 workers in Spain, and 298 health cooperatives with 19,367 workers in Sweden. [11]

According to international organizations dealing with the issue of cooperatives, utilizing information from previous historical heritage can benefit the further development and establishment of health cooperatives. Serbia has a rich history of health cooperative societies, particularly during the period from 1921 to 1941, where the health cooperative movement showed remarkable success and growth in preventive and curative action, increasing equality in access to health care, improving socio-economic conditions, health education, institutional linking medicine with agriculture, and more. [12] Experts recognize these historical successes, and the transfer of the health cooperative model as it existed in Serbia after WWI indicates the achievements of the state, profession, and cooperatives. King Alexander I Karadjordjevic was declared the first cooperative member and strongly supported the health cooperative association. In addition, many prominent medical science figures influenced the initiation and development of this form of association in the country, such as Dr Gavrilko Kojic, Professor Milan Jovanovic Batut, and Croatian expert professor Andrija Stampar. Today, one century after the initiative for opening health cooperatives, they continue to exist, even before the Balkan wars.

PROPOSAL FOR INITIAL CONCEPTS OF THE IMPLEMENTATION OF MODERN HEALTH COOPERATIVES IN SERBIA TODAY

The implementation of health cooperatives is possible in the Republic of Serbia today. Interested individuals or cooperative associations can initiate the issue of health cooperatives with the support of competent ministries. Educating individuals about work, organization, legal frameworks, etc., is necessary; competent institutions must raise these issues. The development of the model of health cooperatives can be different depending on the chosen methodology. However, a short proposal for implementing health cooperatives in the Republic of Serbia might include essential institutions, including the Ministry of Health, other competent ministries, scientific and professional institutions, and cooperative associations that could launch an initiative to establish health cooperatives. The initiative could initially be based on a model of subsidies and project financing for specific areas of the health system that have been observed to have low efficiency or capacity. Education about the work of health cooperatives is crucial and could be initiated through the aforementioned institutions or project financing. Potentially interesting models of health cooperatives, such as cooperatives for diagnosis, health care, and care services; cooperatives for health insurance services; cooperatives for scientific medical, pharmaceutical, health-economic, and other research; and cooperatives for the production and distribution of medicines and medical devices might be planned to support country healthcare requirements. It is essential to work on enabling the conditions for the autonomous work of newly formed health cooperatives through the adequate promotion of health cooperatives and support of cooperative unions. The ultimate goal is to form an autonomous and financially self-sustaining health cooperatives supporting health equity and health equality principles.

CONCLUSION

The literature rarely mentions health cooperatives as contributing to social improvement. However, the idea of health cooperatives, in which the population voluntarily unites to preserve health and healthcare for personal and community interests, is a timeless concept. The transfer of knowledge and technologies is facilitated through health cooperatives, which function as multidisciplinary corridors for transferring knowledge across various fields. Health cooperatives engage in health education, from counselling centres for children, training farmers, livestock farmers and vegetable growers, to preventive actions against infectious and other diseases. The international community recognized the success of health cooperatives, and numerous countries copied the entire model or transferred experiences from the work of experts. Health cooperatives faced challenges, such as the consequences of previous wars, trade guilds and lobbyists of the private health sector, and the lack of money and the state apparatus. However, with diligent work, health

cooperatives saved every year. They increased their fund, founded new cooperatives, provided more health services, had more cooperative doctors, and gained attention and interest from distant countries. As a result, health cooperatives have been established worldwide, and this concept should be included in textbooks to teach future generations about successful forms of association that are not profit-oriented. Today, health cooperatives have been developed primarily regarding health insurance, pharmaceutical and biotechnology companies, prevention, risks, and healthcare provision. The European Union and the United States of America have developed various forms of health cooperatives.

Literature

- [1] Tomić, D., Gulan, B., & Kostov, R. (2017). Vodič kroz zadrugarstvo Srbije. Beograd: Institut za ekonomiku poljoprivrede i Akademijски odbor za selo SANU
- [2] European Commission. (2019). Cooperative societies. Retrieved from https://ec.europa.eu/growth/single-market/enterprise/cooperatives_en
- [3] Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 112/2015
- [4] Stamenović, M. (2019). Health cooperatives - a forgotten treasure. Časopis Matice Srpske za društvene nauke. Novi Sad: Matica Srpska.
- [5] Stamenović, M. (2019). The depopulation of Serbia - the struggle for the survival of a nation. Revizor. Belgrade: RSM.
- [6] Cooperatives Europe. (2018). What is a cooperative? Retrieved from <https://coopseurope.coop/what-cooperative>
- [7] Stamenović, M., Gulan, B., & Dragaš, B. (2017). Serbia today. Novi Sad: Prometej
- [8] Faulks, H. (1920). The human cost of War (Vol. 2). G.P. Putnam's Sons.
- [9] Stamenovic, M. Health cooperatives – Serbian roots for global development. Prometej. 2021
- [10] United Nations General Assembly. (2002). Resolution of the General Assembly: 56/114. Cooperatives in social development. <https://undocs.org/A/RES/56/114>
- [11] International Organization for Health Cooperatives. (2018). Country reports. <http://www.healthcoopsglobal.com/country-reports/>
- [12] Stamenovic, M. Health cooperatives – Serbian roots for global development. Prometej. 2021

Pregled razvoja zdravstvenih zadruga na teritoriji Srbije i moderni aspekti

Rezime: Zdravstvene zadruge su u Srbiji pokrenute krajem 19. veka, dok je potpuno razvijen model modernih zdravstvenih zadruga počeo sa upotrebom od 1921. i predstavljao je uzor drugim zemljama. Danas u Srbiji gotovo da nema zdravstvenih zadruga. Inicijativa iz 2020. godine promovise njihovo ponovno uspostavljanje i preporučuje da vlada razmotri oblike javno-zadružnog partnerstva kako bi se poboljšala dostupnost i kvalitet zdravstvene zaštite. Zdravstvene zadruge bi mogle da se bave izazovima u organizovanju preventivnih aktivnosti, zdravstvenog vaspitanja, usluga koje nisu pokrivene zdravstvenim osiguranjem ili su skupe u privatnoj praksi, razvoja ruralnog zdravlja, smanjenja emigracije zdravstvenog osoblja, profilisanja i usložnjavanja zdravstvenih usluga i razvoja medicinskih istraživanja, među drugim aktivnostima.

Ključne reči: zdravstvene zadruge, Srbija, inicijativa za zdravstvene zadruge, zdravstvena pravičnost, zdravstvena jednakost

Uticaj obrazovanja na prelazak sa tradicionalnog na savremeno bankarstvo uzrokovano tržišnim rizicima

NAUČNI RAD

UDK 37:336.71

DOI: 10.56362/Rev23104009J

Marijana Joksimović¹

Rezime: *Proces globalizacije, razvoj novih tehnologija, veštačka inteligencija, povećana konkurencija i koncentracija, donose mnogo novina u bankarstvo. Napredak informacione tehnologije i obrazovanja neminovno povlače razvoj struke i donose promene u celokupnoj poslovnoj filozofiji tradicionalnog bankarstva. Nova poslovna filozofija u bankama prožima sve bankarske poslove, od onih sa stanovništvom do međunarodnog bankarstva, obuke kadrova i menadžerskog pristupa, i neminovno je faktor daljeg razvoja bankarstva.*

Primljen: 19.10.2023.

Prihvaćen: 19.11.2023.

Objavljen: 30.12.2023.

Ključne reči: *Obrazovanje, rizici, bankarski proizvod*

UVOD

Poslednjih nekoliko godina međunarodni finansijski sistem doživeo je mnoge strukturne promene pod uticajem tržišnih rizika, koje se uočavaju, pre svega, u pojavi novih finansijskih institucija kao i regulaciji istih. Može se reći da je sve je više banaka međunarodnog karaktera koje svoje prednosti prepoznaju kroz koristi globalne orijentacije (5). Naime, porast međunarodnih finansijskih tokova u svetu, pre svega potpomognut liberalizacijom i globalizacijom potpuno je promenio zakonitosti tržišta (4).

Promene aspiracija i potrebe klijenata svakako se odražavaju na promene u tradicionalnom bankarstvu. Novi bankarski proizvodi, savremeni paketi usluga i poslovi koji se razvijaju u okviru poslovanja banaka, predstavljaju odgovor na zahteve klijenata koje nameće tržište, a pre svega omogućavaju očuvanje konkurentne pozicije na tržištu finansijskih usluga.

Obrazovanje službenika u finansijskom sektoru predstavlja ključni faktor za prelazak sa tradicionalnog na savremeno bankarstvo.

U tržišnoj privredi, za koju možemo reći da je dinamički orijentisana, dolazi do neprestanih pomeranja u strukturi finansijskih institucija i finansijskih instrumenata, a upravo je edukacija kadrova pokretač neminovnih promena koje takvo tržište zahteva. Neophodno je pratiti korak sa novim trendovima, kako bi se profitabilnost savremenih institucija dovela na očekivani nivo. U savremenim finansijskim strukturama postoje

¹ Alfa BK Univerzitet, Fakultet za finansije, bankarstvo i reviziju, Srbija.

E-mail: joksimovicmarijana80@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5939-5137>

tri osnovna tipa finansijskih institucija, a to su: komercijalne banke, institucionalni investitori i investicione banke.

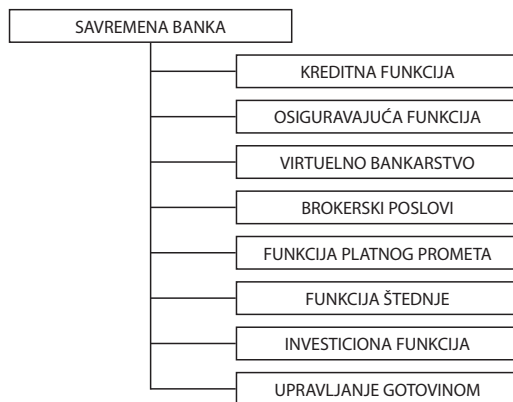
Obrazovanje, deregulacija, cenovna konkurencija i produktna konkurencija samo su neki od faktora koji utiču na nove trendove u savremenom bankarstvu. Obrazovanje ima veliki značaj za ljude, pojedince i društva u kojima se ostvaruje. U širem smislu podrazumeva sticanje znanja, umeća i navika uopšte. (11)

SAVREMENO BANKARSTVO

Brz razvoj novih informacionih tehnologija i primena veštačke inteligencije je izuzetno bitan faktor u formiranju novih trendova bankarstva i finansijske strukture. Savremeni sistemi predstavljaju tehničku bazu za automatsko prenošenje i obradu podataka. Time se stvaraju uslovi za brzu evaluaciju kreditne sposobnosti kompanija koje mogu da vrše ne samo komercijalne banke, nego i druge finansijske institucije (pre svega institucionalni investitori i investicione banke), kao i specijalizovane rejting agencije. U kontekstu tehnološke revolucije dolazi do stvaranja elektronskog bankarstva koje, preko kompjuterskih sistema, vrši momentalno prenošenje podataka i transfer novca između bankarskih komitenata i banke, kao i između organizacionih delova banke i centralnog kompjuterskog procesora banke (3).

Međutim, glavni izazovi u procesima budućeg razvoja bankarstva dolaze od strane interneta. U toku poslednjih godina došlo je do stvaranja tzv. virtuelnih banaka koje obavljaju sve bankarske poslove sa klijentima isključivo putem interneta. Kako internet banke nemaju filijale, one po toj osnovi ostvaruju veliku cenovnu prednost u odnosu na tradicionalne filijalske banke. Danas su u povelju banke koje posluju sa stanovništvom putem ATM aparata i online bankarstva.

Slika br. 1 Usluge koje pruža savremena banka

Izvor: (2).

Na Slici br. 1 predstavljen je najveći broj usluga koje savremena banka pruža svojim klijentima, kao što su: kreditni poslovi, poslovi upravljanja gotovim novcem, poslovi platnog prometa, osiguravajuća funkcija, investiciono bankarstvo, brokerski poslovi, trgovinsko bankarstvo, virtualno bankarstvo itd. Za razliku od tradicionalnih banaka, savremene banke svoje poslovanje obavljaju preko interneta, pružajući pritom širok spektar svojih usluga klijentima širom sveta, bez obzira na geografske i vremenske razlike.

Internet bankarstvo ili sajber bankarstvo (eng. Cyber Banking) predstavlja obavljanje bankarskog poslovanja direktno iz kuće, posredstvom interneta.

Za obavljanje bankarskih transakcija u internet bankarstvu nije potreban specijalan softver i ne postoje podaci uskladišteni na klijentovom hard disku. Takođe, moramo naglasiti i da je pristup banci i računu moguć sa bilo kojeg mesta na svetu, pod uslovom da na tom mestu postoji računar i da je priključen na internet. Banka brine o održavanju sopstvenog hardverskog i softverskog sistema zaštite (8).

Internet bankarstvo ima niz prednosti u odnosu na tzv. tradicionalno poslovanje banaka. Prednosti se uglavnom ogledaju u vremenskoj i prostornoj neograničenosti, brzini obavljanja transakcija, niskoj ceni i širokom asortimanu bankarskih proizvoda i usluga i velikoj uštedi troškova. (7)

Iskustva naprednijih zemalja pokazuju da banka bez razvijenog sistema elektronskog bankarstva više neće biti u stanju da preživi. Razlog za to jeste konkurentna ponuda, odnosno potreba za kvalitetnijim finansijskim servisom.

Sa stanovišta konzumenata bankarskih usluga, očekivano je da niži troškovi banke rezultuju višim kamatama na depozite, nižim provizijama na usluge i posebno mogućnost plaćanja online. Nimalo nije beznačajno to što klijenti ne moraju čekati u redovima, trošiti vreme i sve to samo u radno vreme bankarskih šaltera (1).

Nedostaci internet bankarstva najviše su izraženi u odsustvu sigurnosti pri obavljanju poslovanja, zakonskoj (ne)regulativi, nedostatku privatnosti, otuđenosti i odbojnosti prema inovacijama i opasnosti od zloupotrebe internet bankarstva u kriminalne svrhe. Sigurnost, odnosno nedostatak sigurnosti i sistemi zaštite na internetu su ključni faktori rasta i razvoja interneta. (6)

Prema zvaničnim podacima Narodne banke Srbije sa početka 2023. godine, u Republici Srbiji posluje 20 banaka. Sve banke u Srbiji uvrstile su e-banking u svoju ponudu kako bi zadržale korak sa savremenim trendovima koje tržište nameće.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Obrazovanje savremenih bankarskih službenika predstavlja ključni faktor za prelazak sa tradicionalnog na savremeno bankarstvo u Republici Srbiji.

Struktura tradicionalnog obrazovanja profila iz oblasti ekonomije ne odgovara realnim potrebama privrede i društva za kvantifikacijama i informisanošću. S tim u vezi, 2002. godine u Republici Srbiji je pokrenut projekat za poboljšanje izgleda za

zapošljavanje mladih kadrova u pet novih obrazovnih profila, i to: poslovni administrator, finansijski administrator, bankarski službenik, komercijalista i službenik u osiguranju.

Od 2005. godine u Republici Srbiji počelo se sa edukacijom mladih za profil bankarskog službenika koji će, pored tradicionalnih veština, steći i veštine savremenog bankarstva. Aktivno učenje kroz virtuelne banke i studije slučaja, povećava motivaciju i unapređuje njihove ključne kompetencije. Od početka realizacije projekta u Republici Srbiji obrazovano je preko 6.000 mladih za rad u savremenim uslovima, a 900 nastavnika prošlo je obuku za dalje napredovanje.

Na višim nivoima obrazovanja akreditovano je ukupno 18 studijskih programa na svim nivoima studija (tabela broj 2), koji omogućavaju obrazovanje modernih poslovnih ljudi u Srbiji i regionu iz oblasti bankarstva i po najvišim svetskim standardima. Takvo obrazovanje odražava promene u oblasti savremenog bankarstva i finansija i razvoj usluga tradicionalnog bankarstva u zemlji i međunarodnoj zajednici, nudeći široku lepezu znanja i veština i na najbolji način daje odgovore na zahteve postojećih i savremenih poslova i poslodavaca.

Tabela br. 1 Broj studenata akreditovanih studijskih programa iz oblasti bankarstva na svim nivoima studija

GODINA	2012						2022			
Nivo studija	AKADEMSKE STUDIJE				STRUKOVNE STUDIJE		AKADEMSKE STUDIJE			STRUKOVNE STUDIJE
	DS	SAS	MAS	OAS	SSS	OSS	DAS	MAS	OAS	OSS
Broj studenata	20	50	255	789	50	180	10	412	520	180

Legenda: OAS – osnovne akademske studije; MAS – master akademske studije;
SAS – specijalističke akademske studije; DS i DAS – doktorske studije;
OSS – osnovne strukovne studije; SSS – specijalističke strukovne studije

Izvor: Autor na osnovu izveštaja Komisije za akreditaciju i proveru kvaliteta iz 2012. godine i izveštaja Nacionalnog tela za akreditaciju i proveru kvaliteta visokoškolskih ustanova u Republici Srbiji iz 2022. godine

U Tabeli br. 1 prikazan je ukupan broj studenata koji može da se upiše na akreditovane studijske programe u Republici Srbiji na svim nivoima studija. Ukupan broj studenata koji su mogli da upišu osnovne strukovne studije u 2012. godini bio je 230, a 1.114 studenata je moglo da upiše osnovne akademske studije u istoj godini, dok je u 2022. godini broj studenata koji mogu da upišu osnovne strukovne studije bio 180, a za osnovne akademske studije 942.

Tabela br. 2 prikazuje akreditovane studijske programe u Republici Srbiji na svim nivoima studija iz oblasti finansija i bankarstva.

Tabela br. 2 Studijski programi koji su akreditovani u Republici Srbiji na svim nivoima studija iz oblasti finansija i bankarstva

Nivo studija	Naziv studijskog programa	Broj studenata
DAS	FINANSIJE	10
MAS	PRIMENJENA EKONOMIJA I FINANSIJE	100
	FINANSIJSKI I BANKARSKI MENADŽMENT	62
	FINANSIJE, BANKARSTVO I RAČUNOVODSTVO	50
	POSLOVNA EKONOMIJA I FINANSIJE	50
	BANKARSTVO, FINANSIJE I BIZNIS	50
	FINANSIJE I BANKARSTVO	25
	FINANSIJSKI I BANKARSKI MENADŽMENT	77
OAS	PRIMENJENA EKONOMIJA I FINANSIJE	100
	POSLOVNA EKONOMIJA I FINANSIJE	130
	POSLOVNA EKONOMIJA I FINANSIJE	30
	EKONOMIJA, FINANSIJE I BIZNIS	50
	EKONOMIJA I FINANSIJE	50
	FINANSIJE I BANKARSTVO	110
	POSLOVNA EKONOMIJA I FINANSIJE	50
OSS	FINANSIJE, RAČUNOVODSTVO I BANKARSTVO	55
	BANKARSTVO, OSIGURANJE I BERZE	65
	FINANSIJE I BANKARSTVO	60

Izvor: Autor na osnovu izveštaja Nacionalnog tela za akreditaciju i proveru kvaliteta visokoškolskih ustanova u Republici Srbiji iz 2022. godine

Tabela br. 3. Broj zaposlenih u bankarskom sektoru u Republici Srbiji u 2012. i 2022.godini

Godina	2012.	2022.
Broj zaposlenih	29.253	22.154

Izvor: Autor na osnovu Izveštaja Narodne banke Srbije iz 2012. i 2022. godine

Tabela br. 4 Broj banaka u Republici Srbiji u 2012. i 2022. godini

Godina	2012.	2022.
Broj banaka	32	21

Izvor: Autor na osnovu Izveštaja Narodne banke Srbije iz 2012. i 2022. godine

U bankarskom sektoru Republike Srbije od 2002. godine do danas broj zaposlenih opada. Naime, 2002. godine broj zaposlenih je dostigao 29.253, da bi danas on iznosio 22.154, dat je pregled na tabeli broj 3. Na tabeli broj 4 dat je prikaz broja banaka u Repu-

blici Srbiji u 2012. godini i 2022. godini. Može se primetiti značajno smanjenje broja banaka – naime, 2012. godine broj banaka iznosio je 32, da bi deset godina kasnije broj banaka bio smanjen na 21. U 2023. godini u Srbiji posluje još jedna banka manje, 20. U toku pisanja ovog rada autor nije došao do podataka o obrazovanosti kadrova i stručnoj spremi, tako da je teško reći da li će novi trendovi u obrazovanju uticati na povećanje ili smanjenje zaposlenih u bankarskom sektoru u Republici Srbiji.

ZAKLJUČAK

Posle svega predstavljenog u radu, neophodno je napomenuti da će na savremene trendove u bankarstvu uticati pre svega dalje obrazovanje i globalne promene u ekonomiji. Sveukupno gledano, novi trendovi u bankarstvu donose sa sobom inovaciju, stabilnost, fleksibilnost i smanjenje troškova zasnovano prvenstveno na masovnosti uvođenja novog oblika poslovanja.

Za 21. vek idealan bankar će biti onaj koji ume da daje adekvatne savete komitentima u vezi sa njihovim finansijskim potrebama i da im pomogne da ostvare svoje životne aspiracijekorišćenjem proizvoda finansijskih institucija. S obzirom da prosečna banka u svetu raspolaže sa više od 200 finansijskih proizvoda i usluga u različitim kombinacijama i da banke već posluju u osiguranju, investicionim aktivnostima (hartije od vrednosti) i pružaju ostale usluge, ključ uspešnosti bankarskih službenika biće u njihovoj edukovanosti, znanjima, veštinama i sposobnostima da privuče klijente. Paralelno sa tim, dolazi do procesa reinženjeringa u bankama, koji predstavlja u suštini „zaboravljanje“ standardnih poslovnih metoda i njihovo ponovo osmišljavanje i prelazak na savremene metode.

Obrazovanje je ključ uspešnog bankarskog poslovanja i osnova na kojoj se bazira razvoj bankarskih usluga.

Literatura

1. Abhijit Chaudhury , (2002). E-Business and e-Commerce Infrastrukture, McGraw-Hill.
2. Anvarovich, N. E. (2022). Theoretical aspects of the banking services market in modern conditions. World Economics and Finance Bulletin, 7, 18-22.
3. Čirović, M. (2006). Bankarstvo. European Center for Peace and Development.
4. Ljubić M.,(2008). Globalizacija finansijskih tržišta, Inostrani kapital kao faktor razvoja zemalja u tranziciji, Ekonomski fakultet u Kragujevacu, Kragujevac 30. maj 2008, Zbornik radova str. 371-381.
5. Ljubić, M. (2010). Tržišni rizik kao faktor uspešnog bankarskog poslovanja, Internacionalni simpozijum »Menadžmentznanja i organizacione nauke 2010«, SymOrg 2010,Zlatibor, jun 2010. godine, Zbornik radova.
6. Ljubić, M. i Dedjanski, S. (2014). Elektronsko bankarstvo kao posledica globalizacije finansijskih tržišta,Međunarodna konferencija o društvenom i tehnološkom razvoju (STED 2014),2014,Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment, Banja Luka, Zbornik apstrakta, str: 28.
7. Ljubić, M., (2015). Kvalitet usluge u Internet bankarstvu, 9. Međunarodna naučna konferencija, QUALITY 2015 Neum, Bosnia and Herzegovina, 10-12 June 2015, Zbornik radova:147-152.
8. Mishkin, F., (2006), Monetarna ekonomija, bankarstvo i finansijska tržišta, Data status, Beograd.
9. Nacionalno telo za akreditaciju visokoškolskih ustanova u Republici Srbiji, <https://www.nat.rs/>
10. Narodna banka Srbije, https://www.nbs.rs/sr_RS/finansijske-institucije/banke/izvestaji-i-analize.
11. Rončević, A., (2012). Nove usluge bankarskog sektora, Ekonomski pregled.

The Effect of Education on the Transition from Traditional to Modern Banking under the Influence of Market Risks

Summary: *The process of globalization, the development of new technologies, artificial intelligence, increased competition and concentration, bring many novelties to banking. Advances in information technology and education inevitably lead to the development of the profession and bring changes in the entire business philosophy of traditional banking. The new business philosophy in banks pervades all banking operations, from retail to international banking, personnel training and managerial approach, and is an inevitable factor in further banking development.*

Keywords: *Education, risks, banking product*

Oblikovanje budućnosti računovodstvene profesije u skladu sa tehnološkim napretkom i osvrt na STEM polje

PREGLEDNI RAD

UDK 657

DOI: 10.56362/Rev23104017K

Snežana Knežević¹

Vesna Bogojević Arsić²

Stefan Milojević³

Aleksandra Mitrović⁴

Rezime: Računovođe su uključene u širok spektar poslovnih uloga. Od njih se očekuje da posедуju razne tehničke i netehničke veštine, kao što su IT znanja i veštine relevantne za njihove uloge u pružanju profesionalnih usluga. Naš rad razmatra promenu uloge računovođa zbog tehnoloških trendova, zahtevima za veštinama i koliko su oni dobro pripremljeni za novu tehnologiju. Dodatan fokus je na uticaju koji tehnološke promene imaju na računovodstveno obrazovanje u okviru visokoškolskih institucija. Adekvatan kvalitet računovodstvene struke zahteva brz institucionalni i društveni odgovor.

Primljen: 27.10.2023.

Prihvaćen: 15.11.2023.

Objavljen: 30.12.2023.

Ključne reči: promena paradigme, računovodstvena profesija, trendovi, usklađivanje, STEM polje

UVOD

Tehnološki napredak je doveo do toga da se računovodstvene uloge pomeraju sa zadatka fokusiranih na transakcije na korišćenje podataka koje generiše tehnologija za informisanje strategija zainteresovanih strana, što je rezultiralo promenom zahteva za veštinama. Računovodstvena profesija je doživela značajne promene u svom usvajanju i korišćenju nove tehnologije, koja je postala katalizator inovacija. Trendovi koji su uticali na računovodstvenu profesiju bili su na npr. u inteligentnoj automatizaciji, blokčejnu, velikim podacima i softveru zasnovanom na oblaku. Tehnologija je među nekoliko pokretača nedavnih promena u računovodstvenoj profesiji, uključujući globalizaciju,

¹ Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka, Beograd, Srbija.

E-mail: snezana.knezevic@fon.bg.ac.rs

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9833-7274>

² Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka, Beograd, Srbija.

E-mail: vesna.bogojevic.arsic@fon.bg.ac.rs

³ EDUCONS Univerzitet, Fakultet poslovne ekonomije, Sremska Kamenica, Srbija.

E-mail: stefan.milojevic@educons.edu.rs

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6240-6776>

⁴ Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet za hotelijerstvo i turizam, Vrnjačka Banja, Srbija.

E-mail: aleksandra.stankovic@kg.ac.rs

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8302-0853>

offshoring/outsourcing, intenzivnu konkurenciju, nove poslovne modele i klimatske promene (Freeman & Wells, 2015).

S obzirom na sve veći značaj održivosti i etičke poslovne prakse u društvu, očekuje se da će računovođe inkorporirati ove vrednosti u svoj rad. To podrazumeva procenu uticaja finansijskih odluka na životnu sredinu i društvo, pružanje etičkih smernica za investiranje i obezbeđivanje da se preduzeća pridržavaju standarda izveštavanja o održivosti. Računovođe će u sve većoj meri biti pozivane da razmatraju šire posledice finansijskih odluka, uključujući njihov uticaj na održivost životne sredine.

Rad je ureden prema sledećem redosledu. Prvo poglavlje se bavi istraživanjem aktuelnog stanja kada je u pitanju pripremljenost diplomiranih računovodstvenih radnika za potrebe poslodavaca, imajući u vidu aktuelne trendove. Drugo poglavlje ukazuje na značaj STEM polja za računovodstvenu profesiju i sagledava dokle se stiglo po ovom pitanju. O potrebi za razvojem novog modela za serfitikovane računovođe diskutuje se u trećem poglavlju. Nakon toga su data zaključna razmatranja i širok pregled korišćene literature.

DA LI SU ISPUNJENA OČEKIVANJA POSLODAVACA U OBLASTI RAČUNOVODSTVA?

Kada je u pitanju tržište rada, postavlja se pitanje koliko dobro univerziteti, organizacije za zapošljavanje i profesionalna udruženja pripremaju računovođe u ranoj karijeri za novu tehnologiju i buduće puteve za izgradnju veština vezanih za tehnologije. Mnogi autori su pokušali da daju odgovor na ovo pitanje istražujući pojedinačna pitanja ili pak obuhvatajući više ovih pitanja istovremeno, kao npr. Douglas & Gammie (2019), Hopwood (2019), Melnyk et al. (2020), Aldredge et al. (2021), Jaskson et al. (2023), Jackson & Allen (2023), Balicka (2023), Gandolph et al. (2023). Al Ghatrifi et al. (2023), Bandeira et al. (2023) Martins et al. (2023), Chowdhury et al. (2023) i mnogi drugi.

Postoji uverenje da su zainteresovane strane zabrinute da talenat diplomiranih računovodstvenih radnika ne ide u korak sa zahtevima tržišta rada, čime se ističe razlika između veština stečenih diplomiranjem i očekivanja poslodavaca. Od računovođa se danas očekuje da poseduju ekspertizu i veštine u upravljanju velikim podacima, Osim toga, očekuje se da budu sposobni da koriste nove tehnologije, kao i da imaju duboko razumevanje kako ove tehnologije međusobno deluju i potencijalno menjaju postojeće računovodstveno znanje i standarde.

Primeri novih tehnologija se odnose na: “robotsku automatizaciju procesa (upotreba botova za obavljanje dobro definisanih zadataka, kao što su obračun zarada, obaveze/potraživanja i sprovođenje revizije); blokčejn (peer-to-peer tehnologija za obezbeđivanje zajedničkih, bezbednih digitalnih knjiga – kao što su ugovori i registri imovine – koji se mogu kontinuirano ažurirati i pratiti); i veštačka inteligencija i analitika podataka (upotreba mašinskog učenja/statistike koja analizira i klasifikuje podatke putem

logičkog zaključivanja, algoritama i imitacije ljudskih kognitivnih procesa, omogućavajući predviđanje i procenu za donošenje odluka podržano adekvatnim informacijama)” (Jackson et al., 2022: 550).

“Međunarodni računovodstveni standardi (International Accounting Standards – IAS), Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja (International Financial Reporting Standards – IFRS) i Međunarodni obrazovni standardi (International Education Standards - IES) postavljaju standarde za kreiranje inicijalnog obrazovanja za računovodstvene programe i programe kontinuiranog učenja i stručnog usavršavanja za računovodstvenu profesiju” (Petrović & Lukić, 2020: 23). Računovodstveni programi i obrazovanje su često kritikovani da su prespori u primeni promena nastavnog plana i programa koje ispunjavaju zahteve profesije. Računovodstvene firme menjaju zapošljavanje od tradicionalnih diplomaca u oblasti računovodstva do onih koji poseduju tehnološke veštine. Sertifikovane profesionalne računovođe tvrde da će promene u obrascima zapošljavanja dovesti do manjeg angažovanja diplomiranih studenata u oblasti računovodstva, posebno u okviru funkcije revizije (Tyisiac, 2020, Moore & Felo, 2020).

STEM POLJE I RAČUNOVODSTVENO OBRAZOVANJE: DOKLE SE STIGLO?

STEM oblasti, inače poznate kao oblasti nauke, tehnologije, inženjerstva i matematike (Sciences, Technology, Engineering, Mathematics), postale su fokus brojnih studija i inicijativa za finansiranje poslednjih godina. Nauka, tehnologija, inženjerstvo i matematika (STEM) igraju sve važniju ulogu u rešavanju kritičnih potreba današnjeg složenog poslovnog sveta. Uprkos ovim naporima, postoji zabrinutost oko toga ko ulazi, ko se zadržava i ko završava doktorat iz STEM oblasti (Lott et al., 2009). Industrija 4.0 zahteva poboljšane kapacitete u nauci, oblastima tehnologije, inženjeringa i matematike (STEM). Ipak, kako navodi Malau (2021: 280), sadašnjost pokazuje da je računovodstvena profesija delimično anticipirala industrijsku revoluciju 4.0 i dolazak doba društva 5.0, ali još uvek postoje mnoge mogućnosti za poboljšanje uočavanjem svih izazova i identifikovanih pretnji (Septiani et al., 2023). Kako Rijal (2023: 42) ističe, u industrijskoj eri 5.0 mlade računovođe moraju pripremiti veštine potrebne za rad.

Računovodstvena edukacija, kao ključna komponenta poslovne edukacije, vođena je međunarodnim standardima IAESB-a koji rade pod nadzorom IFAC-a (O’Connell et al, 2015). Odbor za međunarodne računovodstvene standarde edukacije - IAESB (International Accounting Education Standards Board) procenjuje računovodstvenu profesionalnu kompetenciju koja se sastoji od tehničke kompetencije, profesionalne etike i profesionalnih veština. Profesionalne veštine prema IES 3 sastoje se od intelektualnih, međuljudskih i komunikacijskih, personalnih i organizacionih (IAESB, 2019).

Sticanje analitičkih veština i primena tih veština u rešavanju kompleksnih problema su obeležje obrazovanja, napredne obuke i profesionalnog napredovanja u izabranom STEM polju (Wolverton et al., 2023). Neminovno je da postoji povećan naglasak

i potražnja za stepenom nauke, tehnologije, inženjerstva i matematike (STEM). Nedovoljna zastupljenost žena u radnoj snazi u oblasti nauke, tehnologije, inženjeringa i matematike (STEM) sve je značajnija za kreatore politike (Committee on Prospering in the Global Economy of the 21st Century, 2007). Nakon pandemije COVID-19, interesovanje zainteresovanih strana u visokom obrazovanju, kao što su roditelji, studenti i kreatori politika, sve više je usmereno ka razmatranju vrednosti koju nude fakultetske diplome. Ovaj skeptičan pristup uključuje analizu visokih troškova studiranja, potrebu za uzimanjem zajmova, produženo vreme trajanja studija, neujednačene uspehe u zapošljavanju i neadekvatnost početnih plata nakon završetka fakultetskog obrazovanja. Kao odgovor na ove izazove, primećuje se povećana potražnja za onlajn programima, ubrzanim putem do postdiplomskih studija, uključujući trogodišnje dodiplomske programe i jednogodišnje master programe.

Prilagođavanje nastavnog plana i programa računovodstva da bude STEM orijentisan je prilično jednostavan proces (Moore & Felo, 2022: 3). Jedno od ograničenja za STEM nastavnike se odnosi na to da treba da dobiju podršku i resurse neophodne ako ne mogu da ispričaju uverljivu, smislenu priču onima na poziciji moći, kako ekonomske, tako i nadzorne (supervizori) (Fore et al., 2015: 110). Istraživanje računovodstvene edukacije pokazuje važnost razvoja različitih informacija i kompetencije komunikacionih tehnologija (IKT) u računovodstvenim programima (Tavares et al., 2023).

Postojeće stanje je takvo da se računovodstvo ne smatra STEM poljem, već poslovnim poljem koje je usredsređeno na analitički deo računarstva. Nezavisno od toga što računovodstvo nije direktno deo STEM polja (karijere), može postojati preklapanje u oblastima gde se tehnologija i analitički pristupi koriste za podršku i unapređenje računovodstvenih procesa. Sertifikovane javne računovođe (Certified Public Accountants - CPA) svakodnevno upravljaju i analiziraju velike podatke i bezbednost podataka, a usluge sada zahtevaju stručnost u IT-iju, veštačkoj inteligenciji, blokčejnu, analitici, prediktivnom i forenzičkom računovodstvu i dr. Dvopartijski predlozi zakona pred američkim Kongresom iniciraju priznanje računovodstva kao oblasti STEM-a. Američki institut sertifikovanih javnih računovođa (American Institute of Certified Public Accountants - AICPA), kao najveće nacionalno udruženje članica koje predstavlja računovodstvenu profesiju, ističe da će ovo imenovanje ojačati niz potrebnih i raznovrsnih talenata u ovoj oblasti, koristiti poslodavcima u svim sektorima i ojačati konkurentnost SAD na globalnim tržištima. Imperativ je da Kongres usvoji ovaj zakon i prizna računovodstvo kao deo tehnologije nastavnog plana i programa STEM (Strickland, AICPA, 2023). Savet Kentakija za postsekundarno obrazovanje ("The Kentucky Council on Postsecondary Education" – KCPE) nedavno je klasifikovao MS (*master of science*) finansijski program na "University of Kentucky's Gatton College of Business and Economics Gatton College" kao STEM program (nauka, tehnologija, inženjering i matematika) od 18. 4. 2019. "Fisher College of Business" – Državni univerzitet Ohaja je osnovan 1916. godine, iz čega se vidi veoma duga tradicija. U okviru njega se realizuje program STEM - MBA.

Šest “STEM CORE predmeta” koje “Fisher’s STEM MBA” nudi jesu:

1. MBA - Računovodstvo za donošenje odluka
2. MBA - Finansije
3. MBA - Operacioni menadžment
4. MBA - Organizacije, tržišta i menadžment
5. MBA - Analiza podataka za menadžere
6. MBA - Business Lab Challenge

Pored toga, lista izbornih predmeta je data u nastavku.

Tabela 1. Izborni predmeti Fisher’s STEM, MBA programa

FIN 5402 Vrednovanje nekretnina (3)	OBA 7222 Simulacija analize rizika i donošenja odluka (1,5)	AMIS 7220 Analiza finansijskih izveštaja I (1,5)	ML 7201 Marketing istraživanja i analitika (1,5)
FIN 7210 Korporativne finansije (1,5)	OBA 7232 Analitika lanaca snabdevanja (1,5)	AMIS 7221 Analiza finansijskih izveštaja II (1,5)	ML 7230 Analitika kupaca (1,5)
FIN 7218 Hartije od vrednosti sa fiksnim prihodom (1,5)	OBA 7235 Operativni menadžment zdravstvene zaštite (3)	AMIS 7230 Računovodstvo za merdzere i akvizicije (1,5)	ML 7204.02 Upravljanje odnosa sa kupcima, određivanje cena i analitika (1,5)
FIN 7238 Analiza vrednovanja (1,5)	OBA 7242 “Six Sigma” principi (3)	AMIS 7310 Upravljačko računovodstvo za donošenje odluka (1,5)	ML 7382 Logistička analitika (1,5)
FIN 7220 Upravljanje investicijama (1,5)	OBA 7256 Alati za analizu podataka (1,5)	AMIS 7430 Porezi i poslovna strategija (1,5)	ML 7386 Logistička tehnologija i primena (1,5)
FIN 7221 Finansijsko modelovanje (1,5)	OBA 7257 Analiza podataka i vizuelizacija (3)	AMIS 7640 “Data Mining” za poslovnu inteligenciju (1,5)	
FIN 7222 Analiza fiksnog prihoda (1,5)			
FIN 7223 Kvantitativni portfolio menadžment (1,5)			
FIN 7230 Tržišta derivata (1,5)			
FIN 7232 Vrednovanje derivata i aplikacija (1,5)			
FIN 7234 Fintek (1,5)			
FIN 7241 Finansije za nekretnine (1,5)			
FIN 7250 Međunarodne finansije (1,5)			
FIN 7290 Upravljanje rizikom preduzeća (1,5)			

IZBORNI PREDMETI + STEM = UKUPNO ODABRANO (30 poena minimum za STEM MBA specijalizaciju)

Izvor: Fisher College of Business, <https://info.fisher.osu.edu/graduate/ftmba-stem-mba-guide-typ?submissionGuid=dc6fbe19-011b-40f3-8860-65447b2bd594>

Računovodstveno obrazovanje nije išlo u korak sa tehnološkim inovacijama multinacionalnih računovodstvenih firmi, uprkos velikim ulaganjima ovih firmi u tehnološke inovacije. U skladu sa promenama u industriji, postoji potreba za postojećim

računovodstvenim nastavnim planovima i programima na univerzitetima u smislu da pripreme i „opreme” studente neophodnim tehnološkim vještinama za uspešnu karijeru u računovodstvu i reviziji (Damerji & Salimi, 2021). Veća informatička pismenost je snažnija podrška u oblikovanju budućnosti. Računovodstveno obrazovanje mora da proizvede računovođe koji odgovaraju potrebama industrije i društva, sa nastavnim planom i programom koji pokriva ove oblasti studija (Surianti, 2020).

RAZVOJ NOVOG MODELA ZA SERFITIKOVANE RAČUNOVOĐE

Računovodstveni edukatori širom sveta se pozivaju da promene nastavni plan i program u pripremanju diplomaca iz oblasti računovodstva sa širim skupom vština i atributa, obuhvatajući više od čisto tehničke računovodstvene ekspertize, jer nova tehnologija zahteva nove vštine, tako da računovodstveno obrazovanje treba da se unapređuje u ovom pravcu. Današnji poslodavci traže fakultetski obrazovana lica u oblasti računovodstva koja poseduju širok spektar tehničkih vština (osnovne praktične računovodstvene vštine, IT vštine i svest o specifičnostima industrije). Tehničke vštine su poželjne, ali ne i dovoljne, bitno je da ova lica poseduju i određene netehničke vštine (komunikacija i prezentovanje, samoupravljanje, timski rad, inicijativa i preduzetništvo, rešavanje problema, tehnološka kompetencija i vštine planiranja i organizovanja). Arquero et al. (2022) ističu šest kategorija netehničkih vština, i to: komunikacione vštine, vštine rada u timu, vštine rešavanja problema, vštine upravljanja vremenom i stresom, vštine vezane za informacione tehnologije, etičke i profesionalne vrednosti.

Oblast *EdTech* je industrija vredna više milijardi dolara, a korporativni akteri kao što su *Google*, *Microsoft* i *Apple* su u središtu toga. Otprilike polovina ove vrednosti je u obrazovanju K–12 (Moeller, 2020: 237). Dimenzije vezane za zahteve u oblasti IT znanja i vština za studente koji su diplomirali u oblasti računovodstva predstavljene su u Tabeli 2. Kontrola organizacije je predmet od fundamentalnog značaja za dizajn sistema računovodstvene kontrole. Danas je ova aktivnost nezamisliva bez snažne informatičke podrške. Kontroling je, čini se više nego ikad, srce upravljačke funkcije u korporacijama.

Postoji podrška potrebi da se promeni model licenciranja sertifikovanih računovođa. Akcenat bi trebalo da bude na sticanju tehničkih vština i znanja u procesu sertifikacije (licenciranja). Informacione tehnologije se razvijaju velikom brzinom (Mitrović et al., 2022). Tehnološka ekspertiza bi trebalo da bude baza revidiranog modela sertifikacije (licenciranja) od strane profesionalnih organizacija. Potrebno je da se računovodstvena profesija i njene institucije transformišu, prilagode i opstanu. Računovođe u digitalnoj eri moraju ozbiljnije da se pripreme da predvide uticaj tehnologije i potrebu da ovladaju nefinansijskim podacima, kao što su analiza podataka, informacione tehnologije, razvoj i liderske vštine (Surianti, 2020). Izazov za računovođe je da razviju vštine potrebne za izvlačenje vrednosti iz podataka putem napredne analitike, što je posebno važno za dobro poslovno odlučivanje (Dzuranin et al., 2018). Računovođe

koriste spredšitove za prikupljanje, analizu i predstavljanje podataka od 1974. godine kada je „VisiCalc“ uveden. „Excel“ je alat (tehnologija) koja se široko koristi u oblasti računovodstva (Willis, 2016).

Tabela 2. Opis 14 dimenzija o zahtevima IT znanja i veština za studente koji su diplomirali u oblasti računovodstva

Dimenzije	Detalji
Računovodstveni softver	Aplikacija/upotreba MYOB, Great Plains, SAP, Oracle, softver za poreske prijave, elektronski radni papiri, sistemi upravljanja vremenom i naplate itd.
Računovodstveni sistem	Razumevanje poslovnih sistema, ERP, CRM, GL ciklus izveštavanja, ciklus prihoda, ciklus nabavke, ciklus ljudskih resursa/platni spisak
Analiza podataka/ Upotreba "Audit Command Language"	Razumevanje analize podataka i sposobnost korišćenja "Audit Command Language"
Koncepti zasnovani na bazi podataka	Razumevanje koncepata zasnovanih na bazi podataka
„Database“ softver	Korišćenje Database softvera, pretraživanje i pronalaženje baze podataka (npr. pristup)
Alati za dokumentaciju	Razumevanje sistemskih dijagrama toka, dijagrama toka dokumenata, dijagrama toka podataka
Opšte poznavanje sistema	Razumevanje sistema za obradu transakcija, krajnjih korisnika računara
Revizija informacionih sistema	Razumevanje računovodstvenih i informacionih sistema revizije i kontrole
IT softver za reviziju	Korišćenje softvera za IT reviziju, CAAT
IT kontrole	Interna kontrola, kompjuterske prevare, IT revizija, kontrole do personalnih računara
Softver za prezentacije	Korišćenje softvera za prezentacije (npr. Power Point / Prezi)
Procesno/operativno poboljšanje	Sposobnost analize smanjenja troškova, poboljšanje performansi i sistemi upravljanja poslovnim procesima
Upravljanje projektima	Razumevanje i sposobnost korišćenja softvera za upravljanje projektima kao što je Microsoft
Računarstvo u oblaku	Razumevanje i sposobnost svakodnevnog korišćenja računarstva u oblaku u obavljanju svakodnevnih zadataka

Izvor: Amirul, S. M., Mail, R., Bakar, M. A., & Ripain, N. (2017). Information technology knowledge and skills for accounting graduates: An insight from public accounting firms. *Indian Journal of Science and Technology*, 10(12), 1-6 (p. 4).

Pored tehničkih veština, bitno je pomenuti i netehničke veštine koje su neophodne za današnjeg profesionalnog računovođu, koji posluje u dinamičnom društveno-tehničkom okruženju. Računovodstvene diplome su i dalje kritikovane zbog neuspaha da razviju ove veštine do potrebnog nivoa (Douglas, 2019). Dosadašnja istraživanja su identifikovala širok spektar netehničkih veština koje su potrebne računovođama, a za to se čini pogodnom klasifikacija ovih veština koje su identifikovane zahtevima Međunarodnog obrazovnog standarda (IES) 3 – inicijalne kvalifikacije koje treba da imaju profesij-

onalne računovode: intelektualne veštine, personalne veštine, interpersonalne i veštine komunikacije i organizacione i poslovne veštine upravljanja (IFAC, 2010). Ishodi učenja za profesionalne veštine predstavljeni su u Tabeli 3.

Tabela 3. Ishodi učenja za profesionalne veštine

Oblast kompetencija (Nivo znanja 1)	Ishodi učenja
(a) Intelektualni (srednji nivo)	(i) Proceniti podatke i informacije iz različitih izvora i perspektiva kroz istraživanje, integraciju i analizu. (ii) Primeniti veštine kritičkog razmišljanja za rešavanje problema, razmatranje na osnovu informacija, donošenje odluka i donošenje dobro obrazloženih zaključaka. (iii) Utvrditi kada je prikladno konsultovati se sa ekspertima. (iv) Preporučiti rešenja za nestrukturirane, višestruke probleme. (v) Efikasno reagovati na promenljive okolnosti ili nove informacije za rešavanje problema, razmatrati na osnovu informacija, donositi odluke i dobro obrazložene zaključke.
(b) Interpersonalni i komunikacioni (srednji nivo)	(i) Pokazati saradnju i timski rad radeći na organizacionim ciljevima. (ii) Komunicirati jasno i koncizno prilikom predstavljanja, diskusije i izveštavanja u formalnim i neformalnim situacijama. (iii) Pokazati svest o kulturnim i jezičkim razlikama u komunikaciji. (iv) Primeniti tehnike aktivnog slušanja i efektivnog intervjuisanja. (v) Primeniti veštine pregovaranja za postizanje rešenja i dogovora. (vi) Primeniti konsultativne veštine u minimizovanju ili rešenju konflikta, rešavati probleme i maksimizovati mogućnosti. (vii) Predstaviti ideje i uticati na druge da pruže podršku i privrženost.
(c) Lični (srednji nivo)	(i) Demonstrirati posvećenost doživotnom učenju. (ii) Postaviti visoke lične standarde učinka i nadgledati ih kroz refleksiju i povratne informacije od drugih. (iii) Upravljati vremenom i resursima za postizanje profesionalnih obaveza. (iv) Predvideti izazove i planirati potencijalna rešenja. (v) Otvoriti um prema novim prilikama. (vi) Identifikovati potencijalni uticaj lične i organizacione pristrasnosti.
(d) Organizacioni (srednji nivo)	(i) Preuzimati zadatke u skladu sa utvrđenom praksom da se ispoštuju propisani rokovi. (ii) Pregledati svoj i rad drugih da bi se utvrdilo da li je u skladu sa standardima kvaliteta organizacije. (iii) Primeniti veštine upravljanja ljudima kako bi se motivisali i razvijali drugi. (iv) Primeniti veštine delegiranja za isporuku zadataka. (v) Primeniti veštine liderstva kako bi se uticalo na druge da rade na ispunjenju organizacionih ciljeva. (vi) Primeniti odgovarajuće alate i tehnologiju za povećanje efikasnosti i efektivnosti i poboljšanje donošenja odluka.

Izvor: International Education Standard 3, Initial Professional Development – Professional Skills (Revised), Final Pronouncement, October 2019, International Accounting Education Standards Board (IAESB), p. 5-6.

Novi model obrazovanja računovodstvenih profesionalaca treba da se bazira na holističkom pristupu. Pored toga što studenti u oblasti računovodstva treba da se ospo-

sobe za korišćenje digitalnih alata, neophodno je da poseduju i druge veštine kako bi na najbolji način odgovorili zahtevima prakse. Primena teorijskog znanja u realnim situacijama je imperativ. Dizajniranje nastavnih programa koji su prilagodljivi promenama u poslovnom okruženju, uključujući i brze promene u tehnologiji, je ono čime treba da se bave članovi akademske zajednice u oblasti računovodstva i revizije. Bitno je obratiti pažnju i na učešće žena u STEM polju. Nalazi sugerišu da dobro dokumentovane rodne razlike u upisima na STEM univerzitetima i zanimanjima imaju dugoročne posledice po žensko poslovno rukovodstvo (Adams & Kirchmaier, 2016). Kako isti autori navode, potrebno je mnogo toga uraditi kako žene ne bi imale razloga da napuste STEM&F sektore (STEM polje i finansije).

ZAKLJUČAK

Neuspeh u praćenju i prilagođavanju trendovima disruptivnih tehnologija može imati ozbiljne posledice po organizacioni rast i konkurentnost. Naša diskusija bi trebalo da bude od interesa za rukovodioce računovodstvenih i poslovnih programa koji žele da integrišu tehnologiju u ove programe. Od studenata računovodstva se očekuje da poseduju tehnološke veštine, kao i veštine analize podataka kako bi bili uspešni u računovodstvenoj profesiji. U tom kontekstu se postavlja pitanje da li su obrazovni programi u ovim oblastima prilagođeni zahtevima prakse, kako za obrazovne institucije u javnom sektoru, tako i u privatnom sektoru. Interesantno je postaviti i pitanje fleksibilnosti ovih institucija u reagovanju na dinamične promene na tržištu računovodstvenih i revizorskih usluga. Stalne promene u tehnologiji zahtevaju visoku fleksibilnost. Na računovodstvenu profesiju utiču razni trendovi, ne samo informacione tehnologije, već i globalizacija, promene na tržištu kapitala, rastuća konkurencija, novi poslovni modeli, specijalizacija i novi obrazovni modeli.

Buduća istraživanja bi mogla biti oblikovana u pravcu utvrđivanja *outcomes* u obrazovanju u oblasti računovodstva. Potrebno je šire uvođenje tehnoloških promena u institucijama visokog obrazovanja. To bi se moglo sagledati kao važan činilac za podizanje kvaliteta nastave i priznanje inovativnosti u nastavi. Zadovoljavajuća simbioza tehničkih i netehničkih veština omogućava ekspertima u oblasti računovodstva da efikasno realizuju svoje zadatke u poslovnom svetu.

Literatura

- 1) Adams, R. B., and Kirchmaier, T. (2016). Women on Boards in Finance and STEM Industries. *American Economic Review*, 106(5): 277-81. DOI: 10.1257/aer.p20161034.
- 2) Al Ghatrifi, M. O. M., Al Amairi, J. S. S., & Thottoli, M. M. (2023). Surfing the technology wave: An international perspective on enhancing teaching and learning in accounting. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4, 100144.
- 3) Aldredge, M., Rogers, C., & Smith, J. (2021). The strategic transformation of accounting into a learned profession. *Industry and Higher Education*, 35(2), 83-88.
- 4) Amirul, S. M., Mail, R., Bakar, M. A., & Ripain, N. (2017). Information technology knowledge and skills for accounting graduates: An insight from public accounting firms. *Indian Journal of Science and Technology*, 10(12), 1-6.
- 5) Arquero, J. L., Fernandez-Polvillo, C. and Hassall, T. (2022). Non-technical skills and students' overconfidence in accounting, *Education + Training*, 64(5), 716-733. <https://doi.org/10.1108/ET-08-2021-0309>.
- 6) Balicka, H. (2023). Digital technologies in the accounting information system supporting decision-making processes. Scientific Papers of Silesian University of Technology. *Organization & Management/Zeszyty Naukowe Politechniki Slaskiej. Seria Organizacji i Zarzadzanie*, (169).
- 7) Bandeira, A. M., Nogueira, J., Vale, J., Tavares, M. C., & Azevedo, G. (2023, June). Accounting for change: the importance of information technology in the accountants' academic qualification. In 2023 18th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI) (pp. 1-7). IEEE.
- 8) Chowdhury, E., Stasi, A., & Pellegrino, A. (2023). Blockchain Technology in Financial Accounting: Emerging Regulatory Issues. *Review of Financial Economics*, 21, 862-868.
- 9) Committee on Prospering in the Global Economy of the 21st Century: An Agenda for American Science and Technology. Rising above the Gathering Storm: Energizing and Employing America for a Brighter Economic Future. Washington, DC: National Academies Press; 2007.
- 10) Damerji, H., & Salimi, A. (2021). Mediating effect of use perceptions on technology readiness and adoption of artificial intelligence in accounting. *Accounting Education*, 30(2), 107-130. <https://doi.org/10.1080/09639284.2021.1872035>.
- 11) Douglas, S., & Gammie, E. (2019). An investigation into the development of non-technical skills by undergraduate accounting programmes. *Accounting education*, 28(3), 304-332.
- 12) Dzurani, A. C., Jones, J. R., & Olvera, R. M. (2018). Infusing data analytics into the accounting curriculum: A framework and insights from faculty. *Journal of Accounting Education*, 43, 24-39. doi: 10.1016/j.jaccedu.2018.03.00.
- 13) Fisher College of Business, <https://info.fisher.osu.edu/graduate/ftmba-stem-mba-guide-typ?submissionGuid=dc6fbe19-011b-40f3-8860-65447b2bd594>, pristupljeno 22.11.2023.
- 14) Fore, G. A., Feldhaus, C. R., Sorge, B. H., Agarwal, M., & Varahramyan, K. (2015). Learning at the nano-level: Accounting for complexity in the internalization of secondary STEM teacher professional development. *Teaching and Teacher Education*, 51, 101-112.

- 15) Freeman, M. & Wells, P. (2015). "Reducing the expectation gap: using successful early career graduates to identify the skills and capabilities that count", in Evans, E., Burritt, R. and Guthrie, J. (Eds), *Future Proofing the Profession: Preparing Business Leaders and Finance Professionals for 2025*, CAANZ, Sydney, pp. 67-78.
- 16) Gandolph, A. C., Akanbi, J. A., Olugbenga, D. A., & Sheriff, S. A. (2023). Disruptive Accounting Technology and Institutional Efficiency of Professional Accounting Institutes in Nigeria. *International Research Journal of Innovations in Engineering and Technology*, 7(7), 30-37.
- 17) Hopwood, A. G. (2019). Accounting and organisation change. In *Management Control Theory* (pp. 357-368). Routledge.
- 18) IAESB. (2019). *Handbook of International Education Pronouncements*. International Federation of Accounting.
- 19) International Education Standard 3, Initial Professional Development – Professional Skills (Revised), <https://www.ifac.org/flysystem/azure-private/publications/files/IAESB-IES-3-Professional-skills.pdf>, pristupljeno 11.10.2023.
- 20) Jackson, D., & Allen, C. (2023). Technology adoption in accounting: the role of staff perceptions and organisational context. *Journal of Accounting & Organizational Change*, <https://doi.org/10.1108/JAOC-01-2023-0007>.
- 21) Jackson, D., Michelson, G., & Munir, R. (2023). Developing accountants for the future: New technology, skills, and the role of stakeholders. *Accounting Education*, 32(2), 150-177.
- 22) Jackson, D., Michelson, G. and Munir, R. (2022). New technology and desired skills of early career accountants. *Pacific Accounting Review*, 34(4), 548-568. <https://doi.org/10.1108/PAR-04-2021-0045>.
- 23) Lott, J. L., Gardner, S., & Powers, D. A. (2009). Doctoral Student Attrition in the Stem Fields: An Exploratory Event History Analysis. *Journal of College Student Retention: Research, Theory & Practice*, 11(2), 247–266. doi:10.2190/cs.11.2.e.
- 24) Malau, M. (2021, June). Analysis of the Accounting Learning Digital Disruptive in Industrial Revolution 4.0 and Society 5.0. In 2nd Annual Conference on blended learning, educational technology and Innovation (ACBLETI 2020) (pp. 276-281). Atlantis Press.
- 25) Martins, H., Cunha, T., Carvalho, A. O., Carmo, C., & Baldacci, G. (2023). Changes, Challenges, and Choices: An Approach to the Future of Accounting Education in a Turbulent World. In *The Past, Present, and Future of Accountancy Education and Professions* (pp. 82-102). IGI Global.
- 26) Melnyk, N., Trachova, D. Y., Kolesnikova, O., Demchuk, O., & Golub, N. (2020). Accounting trends in the modern world. *Independent Journal of Management & Production*, 11(9), 2403-2416.
- 27) Mitrović, A., Ognjanović, J., & Milašinović, M. (2022). Interna kontrola i računarsko okruženje. *Revizor*, 25(99), 65–80. <https://doi.org/10.56362/Rev2299065M>.
- 28) Moeller, K. (2020). Accounting for the corporate: An analytic framework for understanding corporations in education. *Educational Researcher*, 49(4), 232-240.
- 29) Moore, W. B., & Feló, A. (2022). The evolution of accounting technology education: Analytics to STEM. *Journal of Education for Business*, 97(2), 105-111.
- 30) O'Connell, B., Carnegie, G. D., Carter, A. J., De Lange, P., Hancock, P., Helliard, C., & Watty, K. (2015). *Shaping the future of accounting in business education in Australia*. Melbourne, Australia: CPA.

- 31) Petrović, T. M., & Lukić, R. (2020). The application of international education standards in the accounting education system in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Faculty of Economics Brcko*, 14(1), 23-34 DOI:10.7251/ZREFB2014023P.
- 32) Reasons Why Accounting Should Join Other Tech Professions as a STEM field a call to congress: support U.S. employers and the next generation of financial leaders sponsored by The American Institute of Certified Public Accountants (AICPA) 04.04.2023, <https://www.politico.com/sponsored-content/2023/04/seven-reasons-why-accounting-should-join-other-tech-professions-as-a-stem-field>, pristupljeno 22.11.2023.
- 33) Rijal, S. (2023). Accounting Graduates' Knowledge, Skills, and Attitude in the Industrial Age 5.0. *GEMILANG: Jurnal Manajemen dan Akuntansi*, 3(2), 42-60.
- 34) Septiani, R., Adawiyah, N. N., Suryani, M., & Istia, C. E. (2023). Accounting Study Program Student Readiness in Facing the World of Work in The Society 5.0 Era. *ProBisnis: Jurnal Manajemen*, 14(5), 145-153.
- 35) Strickland, B. AICPA backs legislation to add accounting to STEM education, Bryan Strickland, October 3, 2023.
- 36) Surianti, M. (2020). Development of accounting curriculum model based on industrial revolution approach. *Research Journal of Finance & Accounting*, 11(2), 116-123. <https://doi.org/10.7176/rjfa/11-2-12>.
- 37) Tavares, M. C., Azevedo, G., Marques, R. P., & Bastos, M. A. (2023). Challenges of education in the accounting profession in the Era 5.0: A systematic review. *Cogent Business & Management*, 10(2), 2220198.
- 38) Tysiac, K. (2020). A passion for quality and skill development. *Journal of Accountancy*, June 2020. <https://www.journalofaccountancy.com/issues/2020/jun/aicpa-board-chairman-tracey-golden-cpa-cgma.ht>.
- 39) Willis, V. F. (2016). A model for teaching technology: Using Excel in an accounting information systems course. *Journal of Accounting Education*, 36, 87-99. doi: 10.1016/j.jaccedu.2016.05.00.
- 40) Wolverton, A., Nagaoka, L., & Wolverton, M. (2023). *Breaking In: Women's Accounts of How Choices Shape STEM Careers*. Taylor & Francis.

Shaping the Future of the Accounting Profession in Accordance with Technological Progress and an Overview of the STEM Field

Summary: Accountants are involved in a wide range of business roles. They are expected to possess a variety of technical and non-technical skills, like IT knowledge and skills relevant to their role in providing professional services. Our review analyses the changing role of accountants due to technological trends, the changes in their skill requirements and how well they are prepared for new technology. We also focus on the impact of technological changes on accounting education at higher educational institutions. Adequate quality in the accounting profession requires a quick institutional and social response.

Keywords: paradigm shift, accounting profession, technological progress, alignment, STEM field

Intelektualni kapital i zdravstvene organizacije: Trendovi i značaj

PREGLEDNI RAD

UDK 005.336.4:614

DOI: 10.56362/Rev23104029M

Stefan Milojević¹
Aleksandra Mitrović²
Marija Magdinčeva Šopova³

Apstrakt: *Upravljanje intelektualnim kapitalom predstavlja značajan segment rada menadžera. Svrha ovog rada je da ukaže na važnost intelektualnog kapitala i učinka u zdravstvenim organizacijama i ukaže na njegove specifičnosti.*

Primljen: 29.10.2023.

Prihvaćen: 30.11.2023.

Objavljen: 30.12.2023.

Cljučne reči: *komponente intelektualnog kapitala, zdravstvene organizacije, organizacione performanse*

UVOD

Koncept intelektualnog kapitala nije novijeg datuma. Značajan broj istraživača raspravljao je o konceptu intelektualnog kapitala i njegovom značaju u ekonomiji zasnovanoj na znanju. Trenutna ekonomija zasnovana na znanju vidi konkurentsku prednost organizacije iz vizure strateškog upravljanja resursima znanja (1). One organizacije koje koriste svoj intelektualni kapital imaju veće performanse kod razvoja novih proizvoda. Organizacije zasnovane na znanju treba da se fokusiraju na povećanje performansi razvoja novih proizvoda donošenjem novih odluka, poboljšanje procesa zapošljavanja, obučavanje zaposlenih, razvijanje relacionog kapitala i praćenje nivoa zadovoljstva kupaca novim proizvodima (10). U ekonomiji zasnovanoj na znanju, intelektualni kapital postaje ključni činilac organizacionog napretka (11).

Najčešća definicija intelektualnog kapitala je „znanje koje je od vrednosti za organizaciju“ (15). Organizacije bi trebalo da duboko razumeju koncept intelektualnog kapitala kako bi ga efikasnije iskoristile. Intelektualni kapital se ističe kao ključno sredstvo za postizanje konkurentске prednosti, što naglašava značaj potpunog razumevanja ovog koncepta i njegovog optimalnog iskorišćenja (18).

¹ EDUCONS Univerzitet, Fakultet poslovne ekonomije, Sremska Kamenica, Srbija.
E-mail: stefan.milojevic@educons.edu.rs
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6240-6776>

² Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet za hotelijerstvo i turizam, Vrnjačka Banja, Srbija.
E-mail: aleksandra.stankovic@kg.ac.rs
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8302-0853>

³ Univerzitet Goce Delcev Štip, Fakultet za turizam i biznis logistika, Štip, Severna Makedonija.
E-mail: marija.magdinceva@ugd.edu.mk
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4352-9847>

Intelektualni kapital (Intellectual capital – IC) ima sledeće karakteristike (11):

- Nevidljiv je;
- Usko je povezan sa znanjem i iskustvima zaposlenih, kao i sa kupcima i tehnologijama organizacije;
- Nudi bolje mogućnosti za uspeh organizacije u budućnosti.

Pored uvodnih i zaključnih razmatranja, ovaj rad čine i sagledavanja intelektualnog kapitala sa posebnim fokusom na zdravstvene organizacije, kroz prikaz trendova i značaja koji on ima kada je u pitanju konkurentnost. Takođe, ukazuje se na vezu između intelektualnog kapitala i performansi zdravstvenih organizacija. Poseban značaj definisanog i analiziranog problema istraživanja u radu, upotpunjuje mnogobrojna korišćena naučna i stručna literatura.

INTELEKTUALNI KAPITAL ZA ZDRAVSTVENE ORGANIZACIJE

Organizacije koje žele da napreduju pokušavaju da najbolje iskoriste svoju materijalnu i nematerijalnu imovinu. Intelektualni kapital čini neodvojivi deo resursa organizacije koji doprinosi stvaranju vrednosti iz ograničenih resursa. Očekuje se da će organizacije sa visokim nivoom intelektualnog kapitala imati bolje sisteme upravljanja likvidnošću i rizikom, tako da je stoga manja verovatnoća da će bankrotirati (34).

Rezultati Habib & Dalwai (13) pokazuju da većina organizacija ne koristi dobro svoja intelektualna i obrtna ulaganja, i u tom kontekstu ocenjuju da su im potrebna poboljšanja kako bi se postigla najbolja praksa. Sa sve većom nestabilnošću i nepredvidivošću uslova na globalnom tržištu, kako javne tako i privatne zdravstvene organizacije se suočavaju s rastućim pritiskom da se oslanjaju na inovacije (32) i prilagodljivost kao ključne faktore održivog poslovanja. Razlike u performansama zdravstvenih organizacija mogu se delimično objasniti varijacijama u „zaliham“ intelektualnog kapitala, kao i različitim pristupima i kapacitetima za efikasno korišćenje intelektualnog kapitala. U farmaceutskom sektoru se posebno ističe značajan napredak u upravljanju intelektualnim kapitalom s ciljem poboljšanja ukupne efikasnosti. Međutim, uprkos takvom napretku, profesija se i dalje bori sa sredstvima i realnošću da u potpunosti iskoristi svoj intelektualni kapital. Veoma kompleksno pitanje je „kako optimalno primeniti kolektivne veštine, znanje i mudrost svojstvene programu apotekarskih usluga zdravstvenog sistema u interesu bezbedne, efektivne i efikasne nege pacijenata?“ (30). Studija koju su sprovedi Evans et al., (8) obuhvatila je ono što je u tom trenutku bilo poznato o konceptualizaciji, upravljanju i merenju intelektualnog kapitala u zdravstvu kroz pregled literature. Rezultati ove studije govore da je intelektualni kapital povezan sa subjektivnim procesima i indikatorima učinka u zdravstvenim organizacijama. U tabeli 1 su prikazane komponente intelektualnog kapitala i primeri u zdravstvenim organizacijama.

Tabela 1. Komponente intelektualnog kapitala i primeri zdravstvene zaštite

Tip intelektualnog kapitala	Definicija	Primeri
<i>Ljudski kapital</i>	Znanje, veštine i iskustva o ljudskom kapitalu koje poseduju i koriste pojedinci	Profesionalne kompetencije i rasuđivanje Specijalizovane veštine Kontekstno specifično znanje Liderske i menadžerske veštine Lične dispozicije
<i>Strukturni kapital</i>	Institucionalizovano znanje i kodifikovano iskustvo uskladišteno u bazama podataka, procedurama i organizacionoj kulturi	Vizija, misija, vrednosti, strateški plan Programi, alati i informacioni sistemi Načini zajedničkog rada Najbolje prakse Rutine
<i>Relacioni kapital</i>	Znanje o relacionom kapitalu dostupno kroz mreže internih i eksternih odnosa prema organizaciji	Pogledi i iskustva pacijenata/negovatelja Priroda internih kliničko-menadžerskih odnosa Ugovori/sporazumi i partnerstva sa drugim pružaocima usluga ili sa vladom, istraživačkim institucijama, konsultantima itd. Brend, imidž i reputacija u zajednici

Izvor: (8)

Istraživanja različitih komponenti intelektualnog kapitala govore o različitim varijacijama. Jedno od bitnih pitanja u okviru problematike upravljanja intelektualnim kapitalom je njegovo merenje. Merenje intelektualnog kapitala počelo je da se razvija postojanjem slobodnog istraživanja od strane različitih istraživača. Neki od njih posmatraju intelektualni kapital kojim je obuhvaćeno šest varijabli, i to: ljudski kapital, relacioni kapital, strukturni kapital, društveni kapital, tehnološki kapital i duhovni kapital (18; 15; 17). Paoloni et al. (26) ističu da, o komponentama intelektualnog kapitala – ljudskom kapitalu, strukturnom kapitalu i relacionom kapitalu u zdravstvenom sektoru istraživači nisu raspravljali sa istom učestalošću i intenzitetom. Istraživanje pokazuje da već postoje oblasti o kojima se naširoko raspravlja, kao što je strukturni kapital, dok su ostale komponente ostale u senci, kao što je relacioni kapital, dok je ljudski kapital komponenta o kojoj se najmanje raspravlja, odnosno posvećeno joj je najmanje istraživačke pažnje. U nastavku će biti detaljnije ukazano na tri ključne komponente intelektualnog kapitala (ljudski, relacioni i strukturni).

Ljudski kapital (Human capital - HC) je ključni faktor za učinak i konkurentnost preduzeća (7). Imajući u vidu da se intelektualni kapital može predstaviti profesionalnim iskustvom, veštinama, znanjem, organizacionom strukturom i rutinom i internim i eksternim odnosima (24), on bi se stoga mogao smatrati određujućim ključem za sve organizacije (16). Simić i Slavković (35) navode da se ljudski kapital odnosi na znanja, veštine i sposobnosti zaposlenih i kao takav, predstavlja deo nematerijalne imovine preduzeća od primordijalnog značaja, a navode i da je pored svega toga, fenomen ljudskog kapitala nedovoljno ispitan kada se posmatra kroz prizmu preduzetničkog poduhvata. Ljudski kapital predstavlja važan resurs, bez obzira na vrstu i veličinu preduzeća (23). Bolničko okruženje je veoma dinamično i suočava se sa mnogim unutrašnjim i

spoljašnjim promenama. Globalna epidemija izazvana pojavom virusa COVID-19 ostavila je ogroman pritisak na zdravstvene sisteme, koji postojeći ili tradicionalni tretmani ne mogu adekvatno da podnesu (36). Samim tim, još veći značaj dobija uticaj veštačke inteligencije na ljudski kapital u zdravstvenom sektoru nakon COVID-19 krize.

Relacioni kapital (Relational Capital - RC) se definiše kao „vrednost brenda organizacije, jak odnos sa kupcima, zadovoljstvo kupaca“ (2). Prema Mazzotta (24), relacioni kapital se odnosi na znanje o kapitalu koje je generisano odnosom sa eksternim stejkholderima. U zdravstvu, odnos između lekara i zdravstvenog radnika i pacijenta je osnova odnosa zdravstvene nege i utiče na kvalitet rezultata, element koji takođe omogućava razumevanje komunikacionih kapaciteta i razmene znanja, a vodi i ka personalizaciji zdravstvene nege i do veće efikasnosti. Relacioni kapital u zdravstvu se takođe zasniva na vrsti mreže koju organizacija uspeva da izgradi sa svojim stejkholderima, uključujući korisnike, univerzitete i vlade (8).

Strukturni kapital (Structural Capital - SC) se definiše kao „skup tehnologija, pronalazaka, podataka, publikacija, strategija, kulture, strukture i sistema, skup aktivnosti i procedura koje organizacija objedinjuje“ (8; 2). Strukturni kapital se takođe može definisati kao „institucionalizovano znanje i kodifikovano iskustvo uskladišteno u bazama podataka, procedurama i organizacionoj kulturi“ (8). Tehnologija usvojena u različitim strukturama je važan segment u zdravstvu u poređenju sa ostalima, koje može biti teško standardizovati (2).

INTELEKTUALNI KAPITAL I MERENJE PERFORMANSI U ZDRAVSTVENIM ORGANIZACIJAMA

Sve veći jaz uočen između tržišne i knjigovodstvene vrednosti mnogih kompanija skrenuo je pažnju na istraživanje vrednosti koja nedostaje u finansijskim izveštajima. Prednosti koje kompanije imaju u odnosu na konkurenciju sada proizlaze iz nematerijalnih resursa – intelektualnog kapitala, umesto iz konvencionalne materijalne imovine (39). Danas je široko prihvaćeno shvatanje da je intelektualni kapital stvarna vrednost koja nije lako uočljiva, već je skrivena vrednost u finansijskim izveštajima, ali igra ključnu ulogu u vođenju organizacija ka sticanju konkurentne prednosti. (22). Kritike upućene ka tradicionalnom računovodstvenom modelu ukazuju na njegovu ograničenu sposobnost suočavanja s novim ekonomskim izazovima, imajući u vidu da je njegova pažnja usmerena na prepoznavanje prvenstveno materijalnih dobara kao imovine, asimetrično bavljenje neizvesnošću (prepoznavanje očekivanih gubitaka, ali ignorisanje očekivanih dobitaka) i fokusiranje na transakcije zasnovane na zakonu (prodaja, kupovina, kapitalni izdaci), dok su izostavljeni mnogi događaji koji menjaju vrednost, i nije dizajniran da se nosi sa novim ekonomskim okruženjem. Stoga, ovaj model se smatra zastarelim, jer on više ne služi osnovnim potrebama menadžera i investitora. U prilog ovoj tvrdnji je i činjenica da je prosečan odnos tržišne prema knjigovodstvenoj vrednosti (Market

value/Book value) kompanija S&P 500 prelazio 2000. godine 6,0, što ukazuje da pet od svakih šest dolara korporativne tržišne vrednosti nedostaje u bilansu stanja (20). S&P 500 M/V iznosila je 4,29 od 22.11.2023, prema S&P Dow Jones indeksima. Očigledno je da intelektualni kapital nije jasno vidljiv. Značajne razlike između knjigovodstvene vrednosti preduzeća i tržišnih vrednosti ukazuju na prisustvo imovine koja nije priznata i merena u bilansima preduzeća. Sredstva intelektualnog kapitala čine značajan deo ovog odstupanja (6).

Od ranih 2000-ih, istraživači su ispitivali vezu između intelektualnog kapitala i performansi organizacija, i ona je porasla na globalnom nivou i prepoznata kao istaknuto istraživačko polje (4). Snaga finansijskog uspeha nefinansijskih organizacija leži u intelektualnom kapitalu. Investiranje u intelektualni i fizički kapital omogućava organizacijama da optimizuju svoje finansijske rezultate putem maksimalnog iskorišćavanja resursa (3). Ognjanović (25) je razmatrajući uslužna preduzeća, istakla da je ulaganje u intelektualni kapital (ljudski, strukturni i relacioni kapital) put ka stvaranju konkurent-ske prednosti i visokih poslovnih performansi preduzeća. Slavković i Ognjanović (37) ističu da menadžment mora da investira i unapredi ljudski kapital kako bi kreirao diferencirane proizvode/usluge i obezbedio stabilnu konkurentsku poziciju. Kako Kovjančić i Vukadinović (19) navode, pitanje strateške prednosti nije moguće razmatrati na adekvatan način bez uvažavanja uticaja intelektualnog kapitala. Ključno pitanje je utvrditi koja to kombinacija elemenata intelektualnog kapitala objašnjava izvor stvaranja vrednosti.

Model istraživanja uticaja intelektualnog kapitala na performanse organizacije, a koji je najčešće empirijski dokazivan u praksi, sadrži uticaj njegovih osnovnih elemenata (ljudskog, strukturnog i relacionog kapitala) na performanse organizacije (11). Takođe je proširen modelom koji obuhvata uticaj šest elemenata intelektualnog kapitala (ljudski, relacioni, strukturni, društveni, tehnološki i duhovni kapital) na performanse organizacije (15).

Društveni kapital (Social capital – SOC) se odnosi na institucije, odnose i norme koje oblikuju kvalitet i kvantitet društva, društvene interakcije među ljudima i doprinose ekonomskom i društvenom razvoju (12). Da bi se znanje delilo brzo i postalo dostupno drugima, postoji *tehnološki kapital (Technological capital – TC)*. Tehnološki kapital predstavlja kombinaciju znanja vezanih za razvoj i tehnički sistem organizacije. *Duhovni kapital (Spiritual capital – SPC)* je efekat duhovnih i religioznih praksi, verovanja, mreža i institucija koje imaju merljiv uticaj na pojedince, zajednice i društva (18).

Intelektualni kapital može se sagledati kao kompleksan organizacioni proces koji obuhvata upravljanje znanjem, prenos “najboljih praksi” i organizaciono učenje. Kroz ovaj proces se transformišu veštine, znanje i stručnost zaposlenih u vrednosti od ključnog značaja za performanse organizacije (7). Intelektualni kapital je neophodan za poslovni učinak (14). Unutar intelektualnog kapitala leži intelektualno znanje, nematerijalna imovina i resursi koji su neophodni da se stvori i razvije vrednost proizvoda ili usluge, kako bi se pomoglo poslovanju kompanije da preživi (18). Ono što je приметно u

literaturi, jeste da u oblasti intelektualnog kapitala uglavnom dominiraju velike firme, a malo je urađeno u istraživanju značaja i uloge intelektualnog kapitala u malim i srednjim preduzećima (5). Mala i srednja preduzeća (MSP), a pored njih i kreatori poslovne politike, trebalo bi da da posvete veću pažnju konceptu intelektualnog kapitala, posebno u kontekstu socio-racionalnih resursa. Ovakav pristup omogućava razvoj otvorenih inovativnih projekata održivosti kroz dugoročnu saradnju (29). Da bi se unapredilo poslovanje malih i srednjih preduzeća, neophodno je sagledati različitu dinamiku intelektualnog kapitala i razumevanje njegovog uticaja na organizacioni učinak i procese.

Znanje i tehnologija u sektoru zdravstva se razvijaju velikom brzinom (31). Kompanije zasnovane na tehnologiji su među vodećim organizacijama u zdravstvenom sektoru, koje se uglavnom bave dizajnom i proizvodnjom medicinske opreme i lekova. Iako su velike korporacije glavni akteri u ovoj oblasti, mnoga mala i srednja preduzeća zasnovana na tehnologiji teže specijalizaciji i inovacijama na malim tržištima. Obzirom na kratak životni vek medicinskih uređaja (18-24 meseca), prisustvo takvih kompanija je od najveće važnosti (40). Očekuje se da će digitalizacija procesa u firmama u zdravstvenom sektoru smanjiti troškove, poboljšati kvalitet zdravstvenih usluga i bezbednost pacijenata i postići efikasnost i efektivnost u implementaciji projekta (33). Veliki je broj relevantnih dokaza o unapređenju poslovanja kroz povećanje efikasnosti intelektualnog kapitala, što pored ostalog, ima pozitivan uticaj i na finansijske rezultate.

Na ukupnu vrednost zdravstvene organizacije utiče intelektualni kapital (27). Zdravstvene organizacije se mogu identifikovati kao „one koje su visoko fundirane znanjem“, kako zbog posebnih karakteristika osoblja koje u njima radi, a koje je visoko specijalizovano, tako i zbog kvaliteta pruženih usluga (9). Merenje efikasnosti intelektualnog kapitala i njegovog uticaja na finansijske performanse organizacija oblast je koja se najčešće istražuje, uz pomoć VAIC modela (koeficijent dodate vrednosti intelektualnog kapitala - Value Added Intellectual, Coefficient) (38), a to sve više postaje praksa i kada su u pitanju zdravstvene organizacije. Peng et al. (28) navode kako su intelektualni kapital i merenje performansi u korelaciji i od suštinskog značaja za upravljanje bolničkim politikama. Konkretno, najvažniji deo intelektualnog kapitala je ljudski kapital, a troškovi zaposlenih predstavljaju najrepresenzativniji indikator učinka.

ZAKLJUČAK

Intelektualni kapital postaje glavni resurs za stvaranje ekonomskog bogatstva. Nema sumnje da je tokom proteklih nekoliko decenija intelektualni kapital postao ključni izvor stvaranja bogatstva, kao i održive konkurentske prednosti za kompanije. Drugim rečima, intelektualni kapital se prepoznaje kao bitna i vitalna komponenta za uspeh kompanija u okruženju visoke konkurentnosti. Povezanost između organizacionih performansi i intelektualnog kapitala postaje sve zanimljivija tema, naročito u periodima značajnih ekonomskih turbulencija.

Intelektualni kapital, zajedno sa svojim komponentama – ljudskim, relacionalnim i strukturnim kapitalom, postao je ključni faktor stvaranja vrednosti za organizacije fokusirane na pružanje usluga, poput onih u oblasti zdravstva. Potrebno je identifikovali prednosti nematerijalnih resursa u zdravstvenim organizacijama, posebno u domenu sistematskog zajedničkog upravljanja ovim resursima i njihovom međusobnom sve većem interakcijom radi promovisanja inovacija.

Da bi se intelektualni kapital iskoristio na pravi način, potrebno je da bude objekat akademske pažnje, ali i pažnje onih koji upravljaju zdravstvenim i drugim organizacijama. Postojeća literatura ostaje fragmentirana i nedovoljno izložena u vezi sa intelektualnim kapitalom u sektoru zdravstvene zaštite. Buduća istraživanja mogu da diskutuju o tome da li intelektualni kapital promoviše pomeranje zdravstvenih organizacija ka održivom razvoju, uključujući i operacionalizaciju principa održivog razvoja u različitim kontekstima.

Literatura

1. Adusei, E., Mensah, H. K., & Demah, E. (2022). Examining the performance outcome of intellectual capital: a parallel mediation analysis. *African Journal of Economic and Management Studies*, 13(4), 568-581. <https://doi.org/10.1108/AJEMS-11-2021-0508>.
2. Alfiero, S., Brescia, V., & Bert, F. (2021). Intellectual capital-based performance improvement: a study in healthcare sector. *BMC Health Services Research*, 21, 73, <https://doi.org/10.1186/s12913-021-06087-y>
3. Ali, S., Murtaza, G., Hedvicakova, M., Jiang, J., & Naeem, M. (2022). Intellectual capital and financial performance: A comparative study. *Frontiers in Psychology*, 13, 4672.
4. Bansal, A., & Singh, S. (2023). Intellectual Capital and Firm Performance: A Bibliometric Approach. *IUP Journal of Knowledge Management*, 21(1).
5. Bansal, S., Garg, I., Jain, M., & Yadav, A. (2023). Improving the performance/competency of small and medium enterprises through intellectual capital. *Journal of Intellectual Capital*, 24(3), 830-853. <https://doi.org/10.1108/JIC-07-2021-0189>.
6. Brennan, N. & Connell, B. (2000). Intellectual capital: current issues and policy implications. *Journal of Intellectual Capital*, 1(3). <https://doi.org/10.1108/14691930010350792>
7. Chen, D-R, & Kuo, T-H. (2008). The determinants of professional incompetence: an analysis of medical errors from the intellectual capital perspective. *International Journal of Learning and Intellectual Capital*, 5(3-4), 296-310.
8. Evans, J. M., Brown, A. & Baker, G. R. (2015). Intellectual capital in the healthcare sector: a systematic review and critique of the literature. *BMC Health Services Research*, 15, 556. <https://doi.org/10.1186/s12913-015-1234-0>
9. Fiorani, G., Di Gerio, C., Rossi, N., & Bosco, F. (2023). The Role of Intellectual Capital in the Healthcare Sector: The Case of the Local Health Units of Rome. *International Journal of Business and Management*, 17(12), 1-24.
10. Ghlichlee, B., & Goodarzi, A. (2023). Strategic human resource practices and new product development performance: the mediating role of intellectual capital. *Journal of Intellectual Capital*, 24(3), 730-756. <https://doi.org/10.1108/JIC-11-2020-0360>.

11. Gogan, L. M., Artene, A., Sarca, I., & Draghici, A. (2016). The impact of intellectual capital on organizational performance. *Procedia – social and behavioral sciences*, 221, 194-202.
12. Grootaert, C., & Bastelaer, T. van. (2001). *Understanding and Measuring Social Capital: A Synthesis of Findings and Recommendations from the Social Capital Initiative*. Center for Institutional Reform and the Informal Sector University of Maryland (Vol. 250). doi:10.1227/00006123-197907010-00058.
13. Habib, A. M., & Dalwai, T. (2023). Does the efficiency of a firm's intellectual capital and working capital management affect its performance?. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-37.
14. Hariyati, H., Nuswantara, D. A., Hidayat, R. A., & Putikadea, I. (2023). Management accounting information system and intellectual capital: a way to increase SME's business performance. *Jurnal Siasat Bisnis*, 61-75.
15. Hashim, M. J., Osman, I., & Alhabshi, S. M. (2015). Effect of intellectual capital on organizational performance. *Procedia – social and behavioral sciences*, 211, 207-214.
16. Iazzolino, G. & Laise, D. (2016). Value creation and sustainability in knowledge-based strategies. *Journal of Intellectual Capital*, 17(3), 457-470.
17. Khalique, M., Bontis, N., Shaari, J. A. N. B., Yaacob, M. R., & Ngah, R. (2018). Intellectual capital and organisational performance in Malaysian knowledge-intensive SMEs. *International Journal of Learning and Intellectual Capital*, 15(1), 20. doi:10.1504/ijlic.2018.088345.
18. Khalique, M., Nassir Shaari, J. A., & Isa, A. H. B. M. (2011). Intellectual capital and its major components. *International Journal of Current Research*, 3(6), 343.
19. Kovjanić, M., & Vukadinović, P. (2021). Intelektualni kapital kao strateška performansa banke sa osvrtom na banke. *Bankarstvo Magazine*, 50(1).
20. Lev, B. (2000). New accounting for the new economy. *New York: Stern School of Business*.
21. Lu, W. M., Wang, W. K., Tung, W. T., & Lin, F. (2010). Capability and efficiency of intellectual capital: The case of fabless companies in Taiwan. *Expert Systems with Applications*, 37(1), 546–555. doi: 10.1016/j.eswa.2009.05.031.
22. Maditinos, D., Chatzoudes, D., Tsairidis, C., & Theriou, G. (2011). The impact of intellectual capital on firms' market value and financial performance. *Journal of Intellectual Capital*, 12(1), 132-151. <https://doi.org/10.1108/14691931111097944>.
23. Magdinčeva Šopova, M., & Stojanovska-Stefanova, A. (2020). *Human resources and the development of SMEs in tourism*. Tourism in function of the development of the Republic of Serbia. Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjačka Banja, 231-247.
24. Mazzotta, R. (2018). The communication of intellectual capital in healthcare organisations: what is disclosed and how? *International Journal of Knowledge-Based Development*, 9(1), 23–48.
25. Ognjanović, J. (2016). Intellectual capital: characteristics and significance in the service sector. *Ekonomika-Časopis za ekonomsku teoriju i praksu i društvena pitanja*, 62(3), 159-172. doi:10.5937/ekonomika16031590.
26. Paoloni, N., Mattei, G., Dello Strologo, A., & Celli, M. (2020). The present and future of intellectual capital in the healthcare sector: A systematic literature review. *Journal of Intellectual Capital*, 21(3), 357-379. <https://doi.org/10.1108/JIC-10-2019-0237>.

27. Paździor, A. (2023). 10 Importance of human capital management in health care institutions. *Innovation in the Digital Economy: New Approaches to Management for Industry 5.0*, 113.
28. Peng, T. J. A., Pike, S., & Roos, G. (2007). Intellectual capital and performance indicators: Taiwanese healthcare sector. *Journal of intellectual capital*, 8(3), 538-556.
29. Phonthanukitithaworn, C., Srisathan, W. A., Ketkaew, C., & Naruetharadhol, P. (2023). Sustainable Development towards Openness SME Innovation: Taking Advantage of Intellectual Capital, Sustainable Initiatives, and Open Innovation. *Sustainability*, 15(3), 2126.
30. Pierpaoli, P. G. (2009). Creatively using our intellectual capital. *American Journal of Health-System Pharmacy*, 66(12), 1087-1087.
31. Rafiei, S., Mehrtak, M., Amerzadeh, M., Rafiei, S., Moosavi, S., & Kalhor, R. (2023). The relationship between succession and intellectual capital with entrepreneurship in hospitals. *BMC Health Services Research*, 23(1), 1-8.
32. Sazonets, O., Nykonchuk, V., & Kozakevych, A. (2021). The influence of intellectual capital and innovations on the economic development of the world and national economy. *Economic Annals-XXI*, 190(5-6)(2), 23-32.
33. Scafarto, V., Dalwai, T., Ricci, F., & della Corte, G. (2023). Digitalization and Firm Financial Performance in Healthcare: The Mediating Role of Intellectual Capital Efficiency. *Sustainability*, 15(5), 4031.
34. Shahdadi, K. M., Rostamy, A. A. A., Sadeghi Sharif, S. J., & Ranjbar, M. H. (2020). Intellectual capital, liquidity, and bankruptcy likelihood. *Journal of Corporate Accounting & Finance*, 31(4), 21-32. <https://doi.org/10.1002/jcaf.2246>.
35. Simić, M., & Slavković, M. (2019). The role of human capital in entrepreneurial innovativeness: Evidence from Serbia. *Facta Universitatis, Series: Economics and Organization*, 049-058.
36. Singh, A., Madaan, G., Swapna, H. R., & Kumar, A. (2023). Impact of Artificial Intelligence on Human Capital in Healthcare Sector Post-COVID-19. In *The Adoption and Effect of Artificial Intelligence on Human Resources Management, Part A* (47-69). Emerald Publishing Limited.
37. Slavković, M., & Ognjanović, J. (2018). Impact of human capital on business performance of hotel enterprises in Serbia. *Teme: Casopis za društvene nauke*, 12(4).
38. Vishnu, S., & Gupta, V. K. (2015). Performance of intellectual capital in Indian healthcare sector. *International Journal of Learning and Intellectual Capital* 2, 12(1), 47-60.
39. Wang, J. (2008). Investigating market value and intellectual capital for S&P 500. *Journal of Intellectual Capital*, 9(4), 546-563. <https://doi.org/10.1108/14691930810913159>.
40. Zakery, A., & Saremi, M. S. (2021). Knowledge and intellectual capital in internationalizing SMEs, case study in technology-based health companies. *Journal of Intellectual Capital*, 22(2), 219-242.

Intellectual Capital and Healthcare Organizations: Trends and Importance

Abstract: *The management of intellectual capital represents a significant segment of the work of managers. The purpose of this paper is to point out the importance of intellectual capital and performance in healthcare organizations and to point out its specificities.*

Keywords: *components of intellectual capital, healthcare organizations, organizational performance*

Uloga vrhovnih revizorskih institucija u postizanju održive poljoprivrede

PREGLEDNI RAD

UDK 657.6:338.43

DOI: 10.56362/Rev23104039J

Nemanja Jakovljević¹

Mladen Petrović²

Rezime: Predmet rada je uloga vrhovnih revizorskih institucija u postizanju ciljeva održive poljoprivrede. Održiva poljoprivreda odnosi se na obezbeđivanje sigurnosti hrane i ublažavanje negativnih uticaja poljoprivrede na životnu sredinu. Vlade širom sveta usvajaju različite politike i strategije za promovisanje održive poljoprivrede. Vrhovne revizorske institucije mogu da sprovedu revizije ostvarenosti nacionalnih ciljeva, radi provere da vlada ulaže dovoljno napora da se proizvodi bezbedna i ispravna hrana, pristupačna za sve i na održiv način, bez nepovoljnih uticaja na životnu sredinu.

Primljen: 10.06.2023.

Prihvaćen: 31.08.2023.

Objavljen: 30.12.2023.

Ključne reči: revizija poljoprivrede, vrhovna revizorska institucija, održivost poljoprivrednih resursa

UVOD

Održiva poljoprivreda je postala nezaobilazan element za obezbeđivanje sigurnosti hrane i ublažavanje negativnih uticaja poljoprivrede na životnu sredinu (11). Vlade širom sveta usvojile su različite politike i strategije za promovisanje održive poljoprivrede. Međutim, implementacija takvih politika zahteva efikasne mehanizme praćenja i evaluacije kako bi se osigurala usklađenost i odgovornost. U tom smislu, uloga vrhovnih revizorskih institucija (u daljem tekstu VRI) u razvijenim ekonomijama može da bude ključna u promovisanju održive poljoprivrede osiguravanjem transparentnosti, odgovornosti i efektivnog korišćenja javnih resursa. VRI imaju mandat da vrše reviziju vladinih politika i da informišu stanovništvo o načinu na koji se upravlja javnim politikama. One mogu da sprovedu revizije ostvarenosti nacionalnih ciljeva, kako bi proverili da li vlada ulaže dovoljno napora da se proizvodi bezbedna i ispravna hrana za njeno stanovništvo, pristupačna za sve i na održiv način, bez ozbiljnih uticaja na resurse životne sredine.

Agenda za održivi razvoj do 2030. postavlja za globalni cilj obezbeđivanje dovoljne ishrane za sve, što je definisano u terminu nulta glad. Ovaj cilj prati još nekoliko ciljeva, koji obuhvataju održivu i bezbednu proizvodnju, potrošnju i sve ostale preduslove za postizanje cilja. Evidentno je da postoji potreba za transformacijom postojećih prehrambenih sistema kako bi bili održiviji, kroz bolje upravljanje i bolje tehnike u

¹ Ekonomski fakultet u Beogradu.
E-mail: jakovljevic.i.nemanja@gmail.com

² Institut za primenu nauke u poljoprivredi, Beograd.
E-mail: petrovic.mladen95@yahoo.com

poljoprivredi, stočarstvu, ribarstvu i šumarstvu. Ovi integralni proizvodni sistemi, koji uzimaju u obzir ruralnu ekonomiju i održivo upravljanje prirodnim resursima, mogli bi da garantuju pristup hrani za rastuću populaciju. Postoji mnogo pristupa koje nacionalne vlade mogu preduzeti da bi to postigle. Poslednjih decenija efekti klimatskih promena predstavljaju dodatni faktor koji menja uslove za poljoprivredu kroz promene padavina i temperature, ili kroz teške posledice usled poplava i suša koje otežavaju proizvodnju hrane. Smanjenje obradivog zemljišta i povećanje rizika od propadanja zemljišta i drugih resursa životne sredine, stvara neophodnost prilagođavanja izmenjenom okruženju i novonastalim uslovima. Uzimajući to u obzir, vlada treba da obezbedi da dostupnost hrane za stanovništvo bude zasnovana na otpornijoj poljoprivrednoj praksi.

VRI imaju ključnu ulogu u reviziji i kontroli efikasnog upravljanja javnim resursima kako bi se ojačala transparentnost i odgovornost u vladinim institucijama uključenim u regulisanje poljoprivrede i proizvodnje. One imaju mandat da vrše reviziju vladinih politika i da informišu stanovništvo o načinu na koji se upravlja javnim politikama. VRI mogu vršiti reviziju ispunjavanja međunarodnih obaveza i ispunjavanja nacionalnih ciljeva, kako bi proverili da li vlada obezbeđuje dovoljno bezbednu i hranljivu hranu za svoje stanovništvo, pristupačnu za sve, i da li se hrana proizvodi na održiv način, bez ozbiljnih uticaja na resurse životne sredine. U tom kontekstu predmet rada je analiza uloge VRI u postizanju održive poljoprivrede razmatranjem odabira teme, razumevanja sistema vrednosti, planiranja i sprovođenja angažmana.

RAZUMEVANJE POJMA ODRŽIVE POLJOPRIVREDE I SISTEMA VREDNOSTI

Poljoprivreda je nauka o proizvodnja, odnosno uzgajanju biljaka i životinja, uključujući slatkovodne i morske vrste, za hranu, gorivo, vlakna ili lekove. U okviru ove definicije nalazi se mnogo različitih pristupa korišćenju i razvoju prirodnih resursa. Jednako tako postoji potreba da se zna šta bi se moglo smatrati održivom poljoprivredom i održivom proizvodnjom hrane. Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija (FAO) definisala je održivi razvoj poljoprivrede kao „upravljanje i očuvanje baze prirodnih resursa i orijentaciju tehnoloških promena na takav način da se obezbedi kontinuirano zadovoljenje ljudskih potreba za sadašnje i buduće generacije“. Oni su definisali pet principa koji stoje iza koncepta održive poljoprivrede, a to su:

1. poboljšanje efikasnosti u korišćenju resursa je ključno za održivu poljoprivredu;
2. održivost zahteva direktnu akciju za očuvanje, zaštitu i unapređenje prirodnih resursa;
3. zaštita i unapređenje ruralnih sredstva za život, jednakost i socijalno blagostanje;
4. povećana otpornost ljudi, zajednica i ekosistema je ključna za održivu poljoprivredu;
5. održiva hrana i poljoprivreda zahtevaju odgovorne i efikasne mehanizme upravljanja.

Dok se poljoprivredna proizvodnja odvija u lokalnom kontekstu, potražnja, proizvodnja i potrošnja su vođeni globalnim fenomenima, koji utiču na uslove lokalnih farmera. Prema izveštaju FAO, očekuje se da će svetsko stanovništvo porasti na skoro 10 milijardi do 2050. godine, što će povećati potražnju za poljoprivredom, u scenariju skromnog ekonomskog rasta, do nekih 50 procenata u poređenju sa 2013. U isto vreme rast prihoda u zemljama sa niskim i srednjim dohotkom dolazi sa tranzicijom u ishrani ka većoj potrošnji mesa, voća i povrća u odnosu na žitarice, promenom obrasca proizvodnje i povećanjem pritiska. Prehrana veće populacije ukazuje na potrebu za više resursa za proizvodnju. Projekcije do 2050. godine ukazuju na pojavu sve veće nestašice prirodnih resursa za poljoprivredu (4). Danas samo 55 procenata svetskih kalorija u usevu hrani ljude direktno, ostatak se hrani za stoku (oko 36 procenata) ili se pretvara u biogoriva i industrijske proizvode (otprilike 9 procenata). Pojačana konkurencija za prirodne resurse mogla bi dovesti do njihove prekomerne eksploatacije i neodrživog korišćenja, degradacije životne sredine i stvaranja destruktivnog lanca u kojoj degradacija resursa dovodi do sve veće konkurencije za preostale raspoložive resurse, izazivajući dalju degradaciju.

Koncept proizvodnog lanca nastao je 1950-ih, a uspostavio ga je Filier, koji je definisao „lanac osnovnih proizvoda“. Osnovni princip za identifikaciju proizvodnog lanca leži u mapiranju i kvantifikaciji tokova proizvoda od jednog aktera do drugog. Primarna proizvodnja se uobičajeno definiše kao jedna od glavnih i najvažnijih delatnosti za egzistenciju čoveka, budući da se uzgajaju žitarice, voće i povrće. U okviru ove faze, voda i zemljište su najvažniji elementi; iz ovih i drugih elemenata moguće je održati kontrolu nad ovom fazom (2). Žetva uključuje koncentraciju primarne proizvodnje i pravilno upravljanje njome, za njenu kasniju komercijalizaciju, potrošnju ili industrijalizaciju. Glavni elementi, povezani sa ovom fazom, mogu biti: korišćeni materijali, korišćene tehnike i prisustvo stranih elemenata i zagađivača.

Glavna faza vezana za proizvodnju hrane je izrada, odnosno proizvodnja finalnih proizvoda, koja uključuje čitav set elemenata, kako bi se osiguralo da je hrana zdrava i pogodna za ljudsku ishranu. U ovom slučaju, glavni element je sigurnost. Pakovanje je prisutno nakon berbe i proizvodnje. Važan element ove faze je prisustvo stranih elemenata i zagađivača. Međutim, postoje i drugi uslovi ili varijable koje mogu uticati na ovu fazu proizvodnog lanca, kao što su upotrebljeni materijali, etiketiranje i dokumentacija. Skladištenje je faza u kojoj se proizvodi sa polja i prerađena hrana analiziraju i puštaju na tržište. Unakrsna kontaminacija je važan efekat i može biti izazvana prisustvom fizičkih, hemijskih i bioloških faktora unutar skladišta, neadekvatnim skladištenjem ili inputima koji se koriste za konzerviranje hrane. Na kraju, ali ne manje važna, distribucija proizvoda iz polja ili gotovih proizvoda mora garantovati da se transportuju na odgovarajući način. Glavni element leži u vrsti konzervacije (hladno, na sobnoj temperaturi ili vruće). Ostali faktori imaju veze sa dokumentacijom opterećenja. Potrošnja je faza u kojoj evidentan rezultat prethodnih procesa garantuje isporuku zdravih i hranljivih proizvoda potrošaču. Postoji nekoliko elemenata koji se odnose na kontrolu, a glavni se odnose na propise, zdravstvene dozvole ili registre, prava potrošača i model suvereniteta hrane svake zemlje. U zavisnosti od toga

koju temu revizori žele da istraže, od njih bi se takođe moglo zahtevati da idu dalje u detalje lanca vrednosti i u vezi s tim koje aktere i aktivnosti svaka faza sadrži u odnosu na oblast koja se istražuje.

Istovremeno je važno uzeti u obzir učešće zemlje u regionalnoj ili globalnoj trgovini. Globalni trgovinski obrasci utiču na uslove trgovine poljoprivrednim proizvodima, uključujući cenu, izvozna tržišta, pritisak na resurse, kao i socijalne uslove u zemljama u kojima se proizvodi hrana. Globalna trgovina stvara mogućnost jeftine hrane, ali potrošači nisu uvek svesni stvarnih troškova proizvedene hrane (7). Sektor poljoprivrede i proizvodnje hrane je jedan od sektora rada u kojem socijalna zaštita radnika nije dobro uspostavljena. Ako usevi propadnu ili potražnja za proizvedenom robom opadne, radnici često bivaju otpušteni i neće im nedostajati socijalno osiguranje koje obezbeđuje njihov poslodavac ili javnost, za nadoknadu nedostatka prihoda. Revizorska pitanja koja se odnose na poljoprivredu i proizvodnju hrane mogu biti orijentisana na procenu usklađenosti sa zakonima, propisima i sporazumima koji regulišu kritične faktore faza proizvodnog lanca, i biti sprovedena u okviru revizije pravilnosti poslovanja (5). Sa druge strane, teme revizije mogu biti usmerene ka pregledu radnji, sistema, operacija, programa ili aktivnosti u vezi sa kritičnim faktorima faza proizvodnog lanca, u skladu sa principima ekonomičnosti, efikasnosti i efektivnosti, koji su definisani u okviru revizija svrsishodnosti poslovanja. Kada se vrše revizije poljoprivrede i proizvodnje hrane, mogu se proceniti i komponente performansi i usklađenosti. Poljoprivreda i proizvodnja hrane su dve delatnosti koje su direktno povezane, pa se neki od kritičnih faktora mogu održati tokom nekoliko faza proizvodnog lanca.

Revizija bezbednosti hrane

Revizija politike bezbednosti hrane zahteva od revizora da razumeju preduslove zemlje za bezbednost hrane, kao što su geografski i demografski faktori. Ona obično uključuje procenu strategija za bezbednost hrane, njihove pravne osnove i načina na koji se one pretvaraju u stvarne politike, odnosno kako se sprovode. Revizija može proceniti prikladnost vladinih politika u ovoj oblasti. Revizori tada treba da shvate koji su rizici da bi se postigao cilj u kontekstu zemlje. Iako postoji globalna definicija bezbednosti hrane, procena dostupnosti, pristupa i korišćenja će varirati. Stoga je pristup da se proceni da li vladine strategije uzimaju u obzir poznata područja rizika, prave li prave prioritete i ciljaju li rizične grupe u smislu dostupnosti i pristupa hrani, kao i kakva je potreba za ishranom. Jednako dosledan pristup je i postojanje ispunjenosti dugoročne perspektive. Ovo bi moglo da obuhvati i reagovanje vlada na promene, npr. cena hrane, kao i odgovor na krizu, npr. u slučaju prirodnih katastrofa.

Za revizore koji planiraju da pogledaju politiku bezbednosti hrane, moglo bi da bude relevantno da razmotre prikladnost plana ili strategije nacionalne bezbednosti hrane, odnosno:

1. Da li je plan zasnovan na riziku i da li se dovoljno bavi svim nivoima stanovništva?
2. Da li plan omogućava vladi da reaguje u slučaju promena?
3. Da li plan odražava stvarne uslove u zemljama?
4. Da li je strategija praćena realnim planom za implementaciju i relevantnim programima i politikama?

Ako plan bezbednosti hrane koji zadovoljava potrebe stanovništva zahteva šemu implementacije, to u nekim državama uključuje uspostavljanje sistema distribucije hrane, kako bi se osigurao pristup robi po fer cenama za stanovništvo sa nižim prihodima (10). Bezbednost hrane osigurava da su proizvedeni i uvezeni proizvodi bezbedni za potrošače. Sanitarni uslovi i higijena su pitanje javnog zdravlja. Proizvodnja hrane od stoke je takođe pitanje dobrobiti životinja. Sa mnogim ulaznim tačkama, revizori mogu pristupiti bezbednosti hrane u proceni efikasnosti i efektivnosti sistema u zemlji, koji je uspostavljen da bi se obezbedila bezbedna i sanitarna proizvodnja, distribucija i potrošnja hrane. Revizije mogu obuhvatiti lokalnu proizvodnju hrane i uvozu hranu. Centralno ministarstvo je obično odgovorno za postizanje i sprovođenje politike bezbednosti hrane. Polazna tačka VRI bi tada mogla da bude provera da li centralna vlada preduzima prave mere kako bi osigurala da se kontrole sprovedu kako je nameravano. Lokalni proizvođači su često regulisani decentralizovanim sistemom, gde se mere kontrole da bi se obezbedila higijena i bezbednost proizvedene robe dodeljuju regionalnim organima lokalne uprave, kao što su regionalni odbori i opštine. Gledajući sam sistem kontrole, često će biti neophodno da se razume koji problemi su uobičajeni i kako bi centralna vlada mogla da reaguje. Uobičajeni rizici i nalazi u reviziji lokalnih sistema kontrole hrane su da je učestalost kontrole niska, često zbog nedostatka resursa. Revizije otkrivaju da se inspekcijska praksa može razlikovati između regiona, pa čak i između inspektora u istom regionu, što utiče na rezultate kontrole. Nedovoljno poznavanje zahteva u zakonodavstvu i propisima objašnjava kako nedostatke uočene kod samih proizvođača, tako i nedovoljan kvalitet samih kontrole.

Revizija ruralnog razvoja

Programi ruralnog razvoja mogu imati nekoliko ciljeva koji pokrivaju samodovoljnost i socijalne aspekte. U nekim slučajevima vlada ima za cilj da stvori aktivnosti koje obezbeđuju egzistenciju i ekonomski razvoj u ruralnim oblastima, ili koje promovišu prodaju i proizvodnju poljoprivrednih proizvoda. To je istovremeno i sredstvo za smanjenje migracije iz ruralnih područja. Revizije programa ruralnog razvoja često otkrivaju da ciljevi programa nisu dobro definisani i da aktivnosti u okviru programa nisu nužno odgovarajuće za postizanje postavljenih ciljeva. Štaviše, nedostatak dobro definisanih ciljeva može biti praćen nedovoljnim prisustvom ili odsustvom indikatora, što otežava sposobnost merenja efikasnosti programa. Oni zahtevaju implementaciju na lokalnom

i regionalnom nivou, dodajući složenost u pogledu uloga i odgovornosti. Sprovođenje sredstava i subvencija za projekte na lokalnom nivou predstavlja rizike lošeg upravljanja sredstvima. Za revizije sprovođenja ovakvih programa revizori treba da razmotre postojanje dobro definisanog odgovarajućeg sistema aplikacija, uključujući usklađenost sa zahtevima centralnih propisa, postojanje odgovarajućih kriterijuma za evaluaciju projekta, usklađenost sa zahtevima za odabir projekata, tačno rangiranje projekta i usklađenost sa zahtevima za odobravanje projektnih plaćanja.

Sprovođenje programa za unapređenje poljoprivredne produktivnosti ima za cilj poboljšanje kvaliteta i količine proizvedene hrane i drugih proizvoda (1). U idealnom slučaju, ovi programi treba da imaju ciljeve koji su merljivi, dok se ciljevi mogu formulirati na opštem nivou. Poljoprivredne šeme često ciljaju lokalno stanovništvo ili ruralne zajednice putem direktne podrške ili subvencija. Revizije bi mogle otkriti da li ova sredstva dopiru do ciljane populacije, da li se to radi blagovremeno i da li je vlada uspostavila i zaista proverava kako se novac koristi. Uvođenje novih praksi u mnogim slučajevima znači promenu mentalnih sklopova kako bi se prilagodili novim načinima. Često postoji rizik u vezi sa ovim aspektom ako vlada ne da prioritet procesima obuke i smernicama na adekvatan način, kao deo implementacije. Nedostatak edukacije može dovesti do nedostataka u rezultatima ako se ne sprovodi edukacija o skladištenju. Revizija pokazuje da tamo gde promocija i izgradnja kapaciteta nisu bili dovoljno prioritetni, rezultati programa su smanjeni. Iz perspektive efektivnosti, cilj je možda bio poboljšanje kvaliteta. U ovim slučajevima, VRI bi moglo biti teško da proceni poboljšanje kvaliteta. Obično bi VRI morala da se osloni na naučne rezultate. Međutim, poboljšanje prinosa može biti indirektan pokazatelj poboljšanja kvaliteta, jer doprinosi povećanju se dostupnosti hrane i smanjuje se jaz između potreba i proizvodnje. (9). Za revizore koji nameću da izvrše reviziju programa za poboljšanje produktivnosti, trebalo bi da sistematski prikupljaju informacije od ciljnih grupa. Oni treba da se obrate ciljnim grupama da bi potvrdili tačne aktere, a to bi moglo da uključi poljoprivrednike i lokalne zajednice, nakon čega mogu da se ispitaju akteri da bi verifikovali proces i dobili povratne informacije o njemu.

Revizija finansiranja poljoprivrednog sektora i preraspodele državnog novca

Mnoge zemlje imaju koristi od spoljno finansiranih poljoprivrednih investicija i programa ruralnog razvoja, koje bi mogle da budu finansirane i implementirane od strane međunarodnih donatora i organizacija ili bi ih mogle implementirati same vlade. U slučajevima kada VRI ima mandat, donator može angažovati VRI u reviziji programa. Sa tačke gledišta VRI, sprovođenje ovih revizija može se obaviti na zahtev donatora ili kao posebna inicijativa u slučajevima ako implementacija zahteva suprotno plaćanje od strane vlade, odnosno javnih fondova, ili ako program sprovodi vlada. VRI bi takođe mogle izvršiti reviziju vladinog dela za sprovođenje programa. Međunarodna tehnička

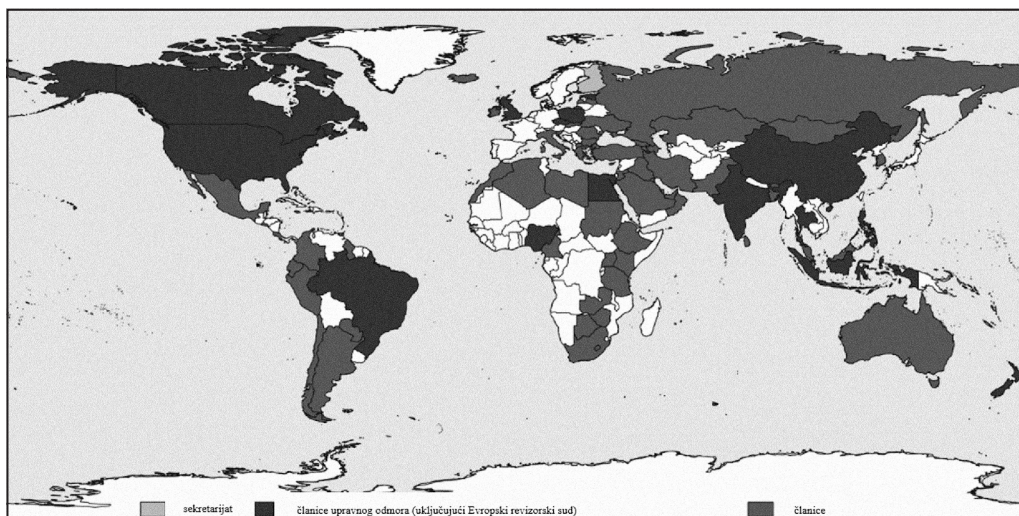
i finansijska podrška vladi često nosi visok rizik od lošeg upravljanja sredstvima, neefikasnost implementacije i nemogućnost ostvarivanja programskih ciljeva. Pored toga, moglo bi biti relevantno razmotriti da li programske aktivnosti mogu doprineti postizanju planiranog ishoda.

Čak i ako poljoprivreda omogućiti stanovništvu sveta da zadovolji deo svojih potreba za hranom, ona može, u nedostatku mera predostrožnosti, uzrokovati ekološke probleme koji mogu da uključuju degradaciju vodene sredine, zagađenje vode dubrivima i pesticidima, nekontrolisanu seču šuma koja neizbežno uzrokuje promenu klime. Dok odgovornost za preduzimanje mera predostrožnosti za izbegavanje ili rešavanje uticaja na životnu sredinu leži na nacionalnim vladama, u slučaju poljoprivredne politike ona treba da kombinuje i potrebu za razvojem poljoprivrednih resursa i zaštitom prirodnih resursa. Očuvanje često može biti u konkurenciji sa ciljevima da se prehrani i izdrži stanovništvo. Upravljanje šumskim resursima je odgovornost koja se često stavlja u nadležnost subjekata koji upravljaju poljoprivredom i korišćenjem prirodnih resursa, dok je očuvanje u nadležnosti ministarstva životne sredine (3). Često vlasnici zemlje imaju i useve i šume. Uobičajeni problem je što gazdovanje šumama nije dovoljno obezbeđeno u okviru poljoprivredne politike, ili nije prioritet definisan njome.

Kao i na stanje i razvoj šuma, poljoprivredne aktivnosti utiču na vodu i zemljište. U nekim zemljama upotreba pesticida i mineralnih đubriva je najveći izvor zagađenja podzemnih voda i zemljišta. Dok se distribucija hemijskih supstanci poljoprivrednim proizvođačima može regulisati, korišćenje tokom vremena može biti teško pratiti, pa bi stoga moglo biti teško predvideti posledice pre nego što se dogode. Revizija sistema koji su uspostavljeni za regulisanje i praćenje korišćenja i kvaliteta vode i zemljišta, kao i izvora zagađenja od poljoprivrede, je pristup koji koristi nekoliko VRI (8). Zajedno sa konverzijom zemljišta, krčenjem šuma i zagađenjem, neodrživa poljoprivredna praksa može imati ozbiljne posledice kao što je gubitak biodiverziteta, koji bi mogao biti nepovratan i imati uticaj na ekosisteme, uključujući i osnovu za poljoprivredu. Napori za očuvanje i mere za smanjenje uticaja su ključni da se ovo izbegne. Za revizore, revizija održive poljoprivrede takođe treba da obuhvati ovu perspektivu (9). Kao i u slučaju gazdovanja šumama, integraciju napora za očuvanje u poljoprivredne politike često karakterišu sukobi ciljeva, gde razvoj može dovesti do štetnih uticaja na vrste tokom vremena. Postojanje i kvalitet procene uticaja mogli bi da igraju ulogu, uključujući mapiranje mogućih efekata na vrste, kroz poljoprivredne prakse. Štaviše, nedostatak praćenja razvoja vrsta može predstavljati rizik. U rešavanju pitanja očuvanja i zaštite biodiverziteta u poljoprivredi, revizori bi mogli da pogledaju da li je Vlada izvršila procenu uticaja kako bi identifikovala moguće posledice aktivnosti na vrste i vegetaciju, i da li postoje mere očuvanja za ublažavanje mogućih efekata aktivnosti, kao što je smanjenje rizika od raseljavanja ili propadanja staništa.

ZAKLJUČAK

Na globalnom nivou postoji radna grupa u okviru međunarodne organizacije VRI, a to je INTOSAI Radna grupa za reviziju životne sredine, odnosno WGEA. Ona ima za cilj da poveća stručnost u reviziji životne sredine i da unapredi upravljanje životnom sredinom, uz visokokvalitetan doprinos i vidljivost kako članova Radne grupe, tako i VRI nečlanica. Trenutno se INTOSAI VGEA sastoji od 83 zemlje članice, što je najveća radna grupa pod okriljem Međunarodne organizacije VRI (INTOSAI). Državna revizorska institucija Republike Srbije nije član ove radne grupe. U nastavku je prikazana mapa sveta sa državama članicama.

Izvor: <https://www.environmental-auditing.org/about/> pristup dana 06.05.2023. u 21:31 časova

Slika 1: VRI koje su članice WGEA

Ova radna grupa ima za cilj da poboljša upotrebu revizorskog mandata i instrumenata revizije u oblasti politike zaštite životne sredine, kako od strane članova radne grupe, tako i od strane drugih članica VRI. WGEA pomaže VRI u sticanju boljeg razumevanja specifičnih pitanja uključenih u revizije poljoprivrednih politika, revizije poljoprivrednih programa, revizije finansiranja poljoprivrednog sektora, preraspodele državnog novca i izgradnje kapaciteta u oblasti poljoprivrede. Ona olakšava razmenu informacija i iskustava i objavljuje uputstva i drugi informativni materijal za njihovu upotrebu. Ona je zapravo velika volonterska organizacija sa nizom različitih tela i aktera, od kojih svaki ima povezane odgovornosti. To uključuje predsedavajućeg i sekretarijat, skupštinu, upravni odbor, vođe projekta i pododbore projekta, i regionalne radne grupe za reviziju životne sredine, u cilju jačanja ukupnog funkcionisanja WGEA i razjašnjavanja ključnih uloga i odgovornosti za svako od tela.

Održiva poljoprivreda je kritična za osiguranje prehrambene sigurnosti i ublažavanje negativnih uticaja poljoprivrede na životnu sredinu. Uloga VRI je ključna u promovisanju održive poljoprivrede kroz obezbeđivanje transparentnosti, odgovornosti i efektivnog korišćenja javnih resursa (2). VRI može vršiti reviziju poljoprivrednih politika, programa i finansiranja kako bi osigurala usklađenost sa principima održive poljoprivrede, obezbedila izgradnju kapaciteta zainteresovanim stranama i osigurala da se javni resursi efikasno koriste. Stoga VRI treba da igra aktivnu ulogu u promovisanju održive poljoprivrede radi postizanja ciljeva održivog razvoja.

Literatura

1. Brunelli, S., Murzakhmetova, A., & Falivena, C. (2022). Environmental Auditing in Rural Areas: Current Patterns and Future Challenges in Central Asia. *Sustainability* (2071-1050), 14(22), 15163. <https://doi.org/10.3390/su142215163>;
2. Datsii, O., Levchenko, N., Shyshkanova, G., Dmytrenko, R., & Abuselidze, G. (2021). State Decoupling Audit of Low-Carbon Agricultural Production. *Rural Sustainability Research*, 45(340), 94–112. <https://doi.org/10.2478/plua-2021-0011>;
3. Inna, S., Anatoliy, Z., Liubomyr, P., Oleksii, T., Oksana B., & Pohrishchuk, O. (2021). Analysis of potential risks of audit of agricultural enterprises. *Agricultural and Resource Economics*, 7(1), 164–191. <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.01.09>;
4. Jakovljević, N. (2021). Political neutrality in the audit profession: attitudes of respondents in the Republic of Serbia. *BizInfo*, 12(2), 23–38. <https://doi.org/10.5937/bizinfo2102023J>;
5. Jakovljevic, N. (2022). Remote work in audit in the private and public sector in the Republic of Serbia. *BizInfo*, 13(1), 65–70. <https://doi.org/10.5937/bizinfo2201065J>;
6. Jeremić, M., & Jakovljević, N. (2022). Pet elemenata za kvalitetniji revizorski angažman. *Revizor*, 25(100), 79–92. <https://doi.org/10.56362/Rev22100079J>;
7. Jeremić, N., Jeremić, M., & Jakovljević, N. (2021). Agilnost interne revizije. *Revizor*, 24(95-96), 57–76. <https://doi.org/10.5937/Rev2196057J>;
8. Kljajić, M., Mizdraković, V., & Milojević, M. (2021). Mandatory audit of financial statements: Does agricultural sector differ from others? *Ekonomika poljoprivrede*, 68(2), 407–422. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2102407K>;
9. Melnyk, K., P. (2020). The Ecological-Social Audit in the Sectoral and Territorial (Administrative) Clusters of Agriculture. *Biznes Inform*, 8(511), 184–189. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-8-184-189>;
10. Milojević, I., Krstić, D., & Jovičić, A. (2022). Application of the pert method in the audit of business of agricultural enterprises. *Ekonomika poljoprivrede*, 69(4), 1125–1137. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2204125M>;
11. Savić, B., Petrović, M., Vasiljević, Z. (2020): The impact of transportation costs on economic performance in crop production, *Economics of Agriculture*, Vol. 67, No. 3, Institute of Agricultural Economics, Belgrade, pp. 683-697, doi:10.5937/ekoPolj2003683S, UDC 331.346.2:633.321/324, ISSN 0352-3462.
12. Yang, X., Dai, X., & Liu, Z. (2023). Retailers' Audit Strategies for Green Agriculture Based on Dynamic Evolutionary Game. *Sustainability* (2071-1050), 15(4), 3261. <https://doi.org/10.3390/su15043261>;

The Role of Supreme Audit Institutions in Achieving Sustainable Agriculture

Summary: *The subject of this paper is the role of supreme audit institutions in achieving sustainable agriculture. Sustainable agriculture refers to ensuring food security and mitigating the negative impacts of agriculture on the environment. Governments around the world adopt various policies and strategies to promote sustainable agriculture. SAIs can audit the fulfillment of national goals, to check whether the government provides sufficient, safe and nutritious food, affordable for all, and whether food is produced in a sustainable way, without serious impacts on environmental resources.*

Keywords: *audit, engagement, supreme audit institutions, sustainability, agriculture.*

Forenzičko računovodstveni aspekt stečaja

PREGLEDNI RAD

UDK 347.736/739:657.6

DOI: 10.56362/Rev23104049C

Dragan Cvetković¹

Miljana Barjaktarović²

Rezime: *Neretko u praksi, stečaj ne nastaje samo kao posledica tržišnih uticaja, već i kao posledica zloupotrebe kreativnog računovodstva. Savremena praksa pokazuje da je upotreba kreativnog računovodstva dovela mnoge privredne subjekte pred stečaj. Takvi slučajevi stečajnih malverzacija nedvosmisleno ukazuju na postojanje široke lepeze pojava oblika i kriminalnih šema. Upravo je analiza oblika, tehnika i načina izvršenja stečajnih malverzacija izazovan zadatak za forenzičke računovođe. Cilj ovog rada je da prikaže specifičnosti, osnovna obeležja i simptome stečajnih malverzacija, kao i modele za predviđanje bankrota.*

Primljen: 15.10.2023.

Prihvaćen: 25.11.2023.

Objavljen: 30.12.2023.

Ključne reči: stečaj, kreativno računovodstvo, forenzičko računovodstvo

UVOD

Skoro da ne postoji privredni subjekat koji se tokom svog poslovanja nije bar jednom suočio sa poteškoćama u ostvarenju svojih poslovnih ciljeva, misije i vizije. Radi se o kriznim situacijama ili, jednostavnije, krizama. Stoga je neophodno da upravljačka struktura privrednog subjekta bude upoznata sa uzrocima, simptomima i vrstama kriznih situacija, kako bi blagovremeno i adekvatno na njih mogla da utiče i prebrodi postojeće poteškoće. S druge strane, ako menadžment nije vešt da prepozna simptome krize, sledeći mogući scenario jeste pokretanje stečajnog postupka, koji u većini slučajeva rezultira nepovoljnim ishodom za privredni subjekat, ali i sa njim povezane subjekte.

Savremeno poslovanje privrednih subjekata u uslovima finansijske nestabilnosti i tržišne neizvesnosti često je uzrok značajnog porasta nivoa stečajnog rizika i rizika od manipulisanja finansijskim izveštajima. Kreativna računovodstvena praksa dovela je mnogobrojne kompanije u svetu do bankrotstva. Kreativno računovodstvo označava sve računovodstvene prakse koje namerno odstupaju od standarda, sa ciljem da se eksternim korisnicima prezentuje željena, a ne stvarna prinosa i finansijska snaga privrednog subjekta. Neki od menadžera, računovođa i drugih zaposlenih ili trećih lica primenjuju postupke i tehnike kreativnog računovodstva radi: održavanja poverenja investitora, ostvarivanja bonusa, odlaganja poreza na dobit na buduće periode, povećanja ili održavanja cene akcija, povećanja tržišne vrednosti privrednog društva, kao i ostvarenja drugih, sličnih ciljeva.

¹ Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd.
E-mail: dragan.cvetkovic@vspep.edu.rs

² Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd.
E-mail: miljana.barjaktarovic@vspep.edu.rs

Brojni finansijski, računovodstveni skandali koji su se desili u svetskim korporacijama (Enron, WorldCom, Parmalat i dr.) uglavnom su bili praćeni manipulacijama informacijama prezentovanim u finansijskim izveštajima. Upravo su ti skandali bili povod brojnim inicijativama za jačanje zaštite akcionara i svih drugih interesnih grupa (investitora, kreditora, poslovnih partnera, državnih organa itd.) od manipulativnog finansijskog izveštavanja u zemljama širom sveta.

Neetična, neregularna i nelegalna računovodstvena praksa, jedan je od veoma čestih uzroka otvaranja stečajnih postupaka privrednih subjekata u brojnim zemljama. Znatan broj korporativnih stečaja je posledica „naduvavanja“ i lažiranja prihoda. Takođe, propusti, slučajni ili namerni, revizora u neotkrivanju manipulisanja dobitkom i lažnog finansijskog izveštavanja su doveli do bankrotstva mnoge privredne subjekte širom sveta,

Metodologija koju u svom radu primenjuju forenzičke računovođe direktno je usmerena na otkrivanje i sprečavanje kriminalnih radnji u finansijskim izveštajima. Od njih se traži da poseduju različita specijalizovana znanja, kao što su računovodstvo, ekonomija, bankarstvo, pravna regulativa, kriminalistika, istražne radnje i dr. Cilj je da se na osnovu mera i radnji, primenom forenzičkih alata obezbede kvalitetne informacije i validni materijalni dokazi koji su neophodni za donošenje objektivnih zaključaka i sudske presude.

Činjenica je da učesnici na tržištu ulažu značajan napor i trud kako bi umanjili rizike svog poslovanja. Budući da poslovna kriza predstavlja neželjeno stanje koje ugrožava ostvarenje osnovnih ciljeva privrednog subjekta, ali i ostalih povezanih subjekata, neophodno je preduzeti adekvatne mere i aktivnosti radi njenog sprečavanja. Preduslov efikasnog vladanja krizom je upravo pravovremeno saznanje negativnog kretanja i razvoja poslovanja. Iz tog razloga je veliki značaj primene prognostičkih modela kojima je moguće predvideti poslovne probleme, poteškoće i nastupanje bankrota. Pokretanje stečajnog postupka nad privrednim subjektom smatra se najkritičnijom opcijom za vlasnike kapitala, menadžment, zaposlene i za povezane subjekte. Sprovedena su brojna istraživanja sa ciljem dizajniranja univerzalnog i pouzdanog modela za predviđanje pokretanja stečaja preduzeća. Upravo su oni veoma efikasan alat čijom primenom se smanjuje rizik u poslovanju.

Stečajna krivična dela se u Srbiji regulišu odredbama Krivičnog zakonika, kao i odredbama Zakona o stečaju. U ta dva zakonska akta se reguliše stečajna krivična dela koja obuhvataju kako radnje koje se preduzimaju sa ciljem prouzrokovanja stečaja, tako i one radnje koje se preduzimaju u toku stečajnog postupka.

SHVATANJE STEČAJNOG POSTUPKA I STEČAJA

U stručnoj i naučnoj literaturi u opticaju su više različitih termina i definicija kriznih stanja u poslovnim subjektima, poput: finansijski neuspeh, insolventnost, „default“ i stečaj. O finansijskom neuspehu se govori kada privredni subjekat u dužem periodu kontinuirano ostvaruje značajno nižu stopu prinosa na investirani kapital od stope prinosa na ulaganja sa sličnim rizikom. Kao krizno stanje, insolventnost podrazumeva da ukupne obaveze

privrednog subjekta prevazilaze, odnosno da su u veće od fer vrednosti njegove imovine. A „default“, kao krizno stanje uključuje dve strane, privrednog subjekta kao dužnika s jedne i kreditora sa druge strane. U situaciji kada dužnik ne izvršava svoju ugovorom preuzetu obavezu (npr. ugovor o zajmu), kreditor ima pravo da pokrene sudski postupak koji dovodi do destabilizacije već narušenog poslovanja. Kao krajnji ishod kriznog stanja može da nastupi stečaj, koji može da se pokrene dobrovoljno od strane preduzeća ili prinudno (31).

Krizno stanje podrazumeva neplanirane i nepoželjne procese sa različitim manifestacijama i širinom delovanja (19). Ukoliko je krizno stanje kratkotrajno, ono u tom slučaju ne ostavlja značajnije posledice po razvoj privrednog subjekta. Subjekt se pravovremenim reagovanjem i adekvatnim odgovorom može vratiti redovnom toku poslovnih aktivnosti. Međutim, krizno stanje može da ima dugotrajni karakter, što je u stvari najgora opcija za privredni subjekat. Naime, takva situacija ukazuje na ozbiljne poremećaje koji mogu da imaju nesagledive posledice za sve stejkholdere.

Eskalacija kriznog stanja u privrednom subjektu, koja onemogućava nastavak poslovnih aktivnosti u istim okvirima, primorava subjekat na pokretanje stečajnog postupka. Stečajni postupak predstavlja krajnji ishod kriznog stanja. Zapravo, kao „ekonomsko-pravna kategorija, stečajni postupak je posledica finansijskog propadanja privrednog subjekta“ (8). Stečaj se može posmatrati sa pravnog i ekonomskog stanovišta. Sa pravnog stanovišta, stečaj predstavlja „specijalni sudski postupak koji služi unovčenju ukupne, za zalaganje podobne imovine koja dužniku pripada u trenutku otvaranja stečaja, sa ciljem ravnomernog namirenja (isplate) svih poverilaca koji lično učestvuju u postupku (stečajni poverioci)“ (24). Sa ekonomskog stanovišta, stečaj se posmatra kao nestanak poslovanja preduzeća iz privrednog života. Stečaj se pokreće u nameri da se zaštite obe strane, i to (32, 56). U njemu postoji otvoren (neizmiren) odnos između stečajnog dužnika i stečajnog poverioca:

- stečajni poverioci – naplaćuju svoja potraživanja,
- stečajni dužnik – sprečava dalje umanjeње vrednosti kapitala.

Postupak stečaja se shvata i kao stečaj, mada je jasno da stečaj nije trenutak u vremenu, već proces. Nesporno da je stečajni postupak ekonomsko-pravna norma koja je posledica finansijskog propadanja privrednog subjekta (8). Ishodi stečajnog postupka mogu biti bankrotstvo ili reorganizacija, u zavisnosti od uslova pod kojim se pokreće stečajni postupak. Pokretanje stečaja predstavlja potvrdu neuspešnog poslovanja koja uzrokuje individualne gubitke vlasnicima, kreditorima, zaposlenima i drugim stejkholderima. Posmatrano šire, veći broj stečajnih postupaka može naškoditi ukupnoj ekonomiji jedne zemlje (27, 947).

Bez obzira da li se stečaj posmatra kao ekonomska ili pravna kategorija, primarni cilj stečaja jeste ravnomerno namirenje potraživanja poverilaca u zavisnosti od ukupnog obima njihovog potraživanja i raspoložive stečajne mase, kao i zaštita ugovora odnosno privatne svojine poverilaca. Pored toga, cilj stečaja jeste i gašenje privrednog subjekta koji nije u stanju da izvršava svoje obaveze. Ciljevi stečaja se ostvaruju kroz odgovarajuće sudske postupke kojima se pre svega sprečava eventualno rasipanje i otuđenje imovine stečajnog dužnika, ali

i vrši ravnomerno namirenje svih poverilaca iz imovine insolventnog dužnika. Dakle, cilj stečaja jeste najpovoljnije kolektivno namirenje stečajnih poverilaca ostvarivanjem najveće moguće vrednosti stečajnog dužnika, odnosno njegove imovine (34).

Stečaj se sprovodi bankrotstvom ili reorganizacijom. Pod bankrotstvom se podrazumeva namirenje poverilaca iz vrednosti celokupne imovine stečajnog dužnika, odnosno stečajnog dužnika kao pravnog lica. Pod reorganizacijom se podrazumeva namirenje poverilaca prema usvojenom planu reorganizacije, i to redefinisanjem dužničko-poverilačkih odnosa, statusnim promenama dužnika ili na drugi način koji je predviđen planom reorganizacije (34).

Stečaj, kao zakonom utvrđen postupak, sprovodi se nad imovinom dužnika radi namirenja poverilaca, poštovanjem određenih načela od kojih su najvažnija (10):

- načelo jednakosti koje podrazumeva da su svi poverioci jednaki prilikom namirenja iz stečajne mase (imamo izuzetak izlučnih i razlučnih poverilaca);
- načelo univerzalnosti – u stečajnu masu ulazi sva imovina dužnika;
- načelo unovčenja imovine – vrši je stečajni upravnik na javnoj prodaji;
- načelo ograničenja podrazumeva ograničenje dužnikovih aktivnosti u pogledu raspolaganja imovinom;
- načelo atrakcije koje se odnosi na nadležnost suda koji se ovim principom proglašava nadležnim u pojedinim slučajevima kada obično nema nadležnost, a slučaj je usko u vezi sa stečajem za kog je sud nadležan.

Otvoriti stečaj, znači pokrenuti stečajni postupak čiji krajnji ishod može biti zatvaranje privrednog društva (likvidacija dužnika) ili restrukturiranje, te nastavak rada privrednog društva i nakon stečaja. Vuković smatra da se pravovremenim pokretanjem stečajnog postupka (odmah po nastanku stečajnog razloga) povećava njegova efikasnost, odnosno povećava se stepen izmirenja dugova prema poveriocima, a troškovi i vreme postupka se smanjuju (33).

Uzroci koji dovode do stečaja mogli bi se podeliti na uzroke objektivne i subjektivne prirode. Uzroci objektivne prirode su ekonomska recesija i tranzicija zemalja kroz privatizaciju, dok su subjektivni uslovi loš marketing preduzeća, loše upravljanje i loš menadžment (30).

Namerno izazvani i lažni stečaj kao oblik zloupotrebe stečaja privrednog subjekta

Namerno izazvani stečaj predstavlja stečaj gde uprava privrednog subjekta nastoji da odšteti poverioce umanjivanjem imovine, a to znači umanjeње obaveza prema poveriocima. Namerno smanjenje imovine može se vršiti njenim prenošenjem na druga pravna ili fizička lica, a ostvaruje se: neracionalnim trošenjem sredstava ili njihovim otuđenjem

u bescenje, prekomernim zaduživanjem, preuzimanjem nesrazmernih obaveza, lakomislenim zaključivanjem ugovora sa licima nesposobnim za plaćanje, propuštanjem blagovremenog ostvarivanja potraživanja, uništenjem ili prikriivanjem imovine ili drugim radnjama koje nisu u skladu sa savesnim poslovanjem, a kojima se prouzrokuje stečaj i time drugog ošteti.

Prouzrokovanje stečaja može biti učinjeno isključivo od strane odgovornog lica u privrednom subjektu čiji se stečaj prouzrokuje. Dakle, to može da bude i vlasnik privrednog subjekta ili neko drugo lice bez obzira na njegov udeo i visinu tog udela u vlasničkoj strukturi.

Namerno izazvan stečaj, kao pojavni oblik zloupotrebe stečaja privrednog društva (28), postao je veoma česta pojava, jer se na taj način izbegavaju obaveze prema državi, drugim privrednim subjektima i zaposlenima, koji najčešće ostaju ne samo bez plata, nego i bez uplaćenih doprinosa za zdravstveno i socijalno osiguranje. U praksi, ovo funkcioniše najčešće po sledećem principu: vlasnik prezadužuje privredno društvo, pa zbog nemogućnosti izmirenja obaveza (dugova), imovinu tog privrednog društva (npr. mašine, opremu, vozila...) prebacuje na svoje drugo privredno društvo ili na privredno društvo u vlasništvu povezanog lica, pri čemu prvo privredno društvo sa svim dugovima prepušta stečaju. Svi oblici zloupotrebe stečaja privrednog društva, kako bi se izbeglo plaćanje obaveza prema državi, drugim privrednim subjektima i zaposlenima, po pravilu su vezani za osnivanje privrednog društva poveznih lica (5).

Simptomi namerno izazvanog stečaja su (11): nagli pad zaliha, nagli rast potraživanja, promena vlasnika privrednog subjekta, povećane isplate zarada, osnivanje nove kompanije neposredno pre ili nakon stečaja i sl.

Lažni stečaj kao vid zloupotrebe stečaja privrednog društva, za razliku od namerno izazvanog stečaja, nastaje kao posledica aktivnosti vlasnika i uprave da putem prividnog ili stvarnog smanjenja svoje imovine i prividnog zaduženja privrednog subjekta stvore utisak da su ispunjeni svi uslovi za otvaranje stečajnog postupka, te da se kroz proces stečaja izbegne plaćanje svih obaveza prema poveriocima.

Kreativna računovodstvena praksa

Kreativno finansijsko izveštavanje (22, 140) podrazumeva namerno, unapred smišljeno manipulisanje informacijama u finansijskim izveštajima u cilju stvaranja pogrešne predstave o finansijskom položaju i uspehu privrednog društva, sračunato na obmanjivanje pojedinih interesnih grupa, prvenstveno investitora. Kreativna računovodstvena praksa uvek podrazumeva neprofesionalnu i neetičku, a neretko i protivzakonitu primenu računovodstvenih pravila, koja udaljavaju prikazane performanse privrednog društva od realnih ostvarenja. Ona uglavnom ima negativno značenje odnosno negativnu konotaciju: „*peglanje*“ poreza, „*štelovanje*“ dobitka, „*kozmetičko*“ računovodstvo ili finansijsko inženjerstvo (20, 160). Termin „*kreativno*“ koristi se kako

bi ukazao na suprotno od „dosledno“ i „konzervativno“ u računovodstvenim načelima, gde se obično koristi kao neka vrsta cinične opaske za rukovodioce koji u tajnosti ulepšavaju finansijske izveštaje, ne pridržavajući se uspostavljene računovodstvene prakse i normi.

Treba napomenuti da kreativno računovodstvo ne podrazumeva isključivo kršenje zakonskih propisa i profesionalne regulative, može se reći da postoji „belo“ i „crno“ ili pozitivno i negativno kreativno računovodstvo (20, 161). Naime, kreativno računovodstvo se u praksi može pojaviti u dva oblika:

1. bez kršenja računovodstvenih propisa, (unutar zakonskog okvira) upotrebom tzv. „kozmetičkog računovodstva“, kojim menadžeri određenim manipulacijama, bez ikakvih posledica, utiču na gotovinski tok i
2. kršenjem računovodstvenih propisa (izvan zakonskog okvira), gde menadžeri preduzimaju aktivnosti koje utiču na gotovinski tok u svrhu upravljanja dobitkom (14).

Agresivna primena tehnika kreativnog računovodstva, umesto da rezultira pouzdanim i tačnim, sve više rezultira lažnim finansijskim izveštajima. Fleksibilna primena računovodstvenih politika rezultirala je situacijom da je „kreativno računovodstvo“ u praksi postalo sinonim za „manipulativno računovodstvo“. Međutim, nekada je teško uočiti kada agresivno računovodstvo prerasta u nezakonito. Kao što Gerboth navodi, racionalnost i objektivnost računovodstva je bazirana na nivou racionalnosti i objektivnosti osoba koje interpretiraju pravila (9). Ipak, kreativno računovodstvo može prerasti u kriminalnu radnju, pa se na ovaj vid kreativnog računovodstva uglavnom usmerava sva pažnja, imajući u vidu štetu koju može prouzrokovati po korisnike finansijskih izveštaja.

Najčešće posledice primene kreativnog računovodstva u poslovnoj praksi kod privrednih društava su (14): 1. stečaj i veliki poslovni gubici privrednog društva; 2. smanjenje pouzdanosti, kvaliteta, transparentnosti i integriteta procesa finansijskog izveštavanja; 3. narušavanje integriteta i nepristrasnosti revizijske profesije, revizora i revizorskih kuća; 4. smanjenje javnog kredibiliteta i poverenja u računovodstvenu i revizorsku profesiju; 5. ozbiljna sumnja u efikasnost revizije finansijskih izveštaja; 6. gubitak reputacije privrednog društva; 7. otežano pribavljanje kapitala u budućem periodu, 8. gubitak poverenja investitora; i drugo.

Da bi se označili postupci menadžera, zaposlenih ili trećih osoba koji vode ka prezentaciji željene a ne realne slike finansijskog i prinosnog položaja privrednog subjekta, u praksi i literaturi se koristi više srodnih izraza poput: agresivno računovodstvo, upravljanje dobitkom/zaradom; ujednačavanje dobitka; lažno finansijsko izveštavanje, odnosno falsifikovanje finansijskih izveštaja.

Poznati su brojni finansijski skandali gde su računovođe svojim znanjem i poznavanjem struke pripomogli vlasnicima i menadžmentu u prikazivanju pogrešne, a ne stvarne slike poslovanja privrednog subjekta. Takođe, u praksi se pokazalo da su

izveštaji velikih kompanija koji su bili revidirani i dobili pozitivno mišljenje revizora bili lažni. Upravo su neetična i nelegalna računovodstvena praksa dovela do stečaja veliki broj privrednih društava (Enron, WorldCom, Parmalat i dr.). Takođe, ne mali broj korporativnih računovodstvenih skandala su nastali i zbog nedostatka javnog nadzora nad kvalitetom finansijskog izveštavanja i većeg stepena fleksibilnosti u primeni računovodstvenih principa.

MODELI PREDVIĐANJA BANKROTSTVA / STEČAJA

Neosporno je da se posledice stečaja ne odnose samo na privredni subjekat koji je zapao u finansijski problem, krizu, već na društvo u celini. Savremeno dinamično okruženje nameće potrebu da se predvide i shvate razlozi odnosno uzroci zbog kojih dolazi do propasti privrednih subjekata. Uspešno predviđanje stečaja ima veliki značaj za sve učesnike na tržištu. Ono pruža privrednim subjektima, finansijskim institucijama, potencijalnim investitorima mogućnost da raspolazu potrebnim informacijama čime omogućava normalno, redovno funkcionisanje tržišta u celini. Upravo pomoću potrebnih informacija, svi učesnici na tržištu pravovremeno i lakše donose odluke vezane za nastavak poslovanja.

Za uočavanje ranih upozoravajućih signala postojanja kriznog stanja obično se koriste informacije iz finansijskih izveštaja. Korol (17) smatra da stečajni proces nije iznenađujuća pojava koju je nemoguće predvideti. Štaviše, smatra da krizni period pre pokretanja stečaja može potrajati 5-6 godina. U skladu sa tim Kliestik i ostali u svojoj studiji zaključuju da je na osnovu pokazatelja finansijske analize vidljivo krizno stanje u većini analiziranih preduzeća i to nekoliko godina pre pokretanja stečaja (15, 800).

Primena statističkih tehnika u cilju predviđanja stečaja privrednih subjekata uslovljava je kreiranje velikog prognostičkih modela. Jedan broj dizajniranih modela se koristi u svojoj originalnoj verziji, dok su neki od modela prilagođeni tržištu na kojem se primenjuju. Tokom vremena, sa razvojem informacionih tehnologija, uglavnom se pojavljuju novi modeli kreirani i razvijeni u skladu sa savremenim uslovima poslovanja. Modeli za predviđanje stečaja zasnovani na pokazateljima finansijske analize koriste pokazatelje likvidnosti, solventnosti, zaduženosti, efikasnosti i profitabilnosti. U zavisnosti od privrednog ambijenta u kojima preduzeća posluju, obično se od države do države razlikuju pokazatelji koji su značajni za predviđanje stečaja. Oni ujedno govore i o ključnim problemima analiziranih preduzeća. Neke novije studije potvrđuju stav da relevantni pokazatelji za određenu državu ne moraju biti značajni za neku drugu državu (31). Kao najpoznatije modele za predviđanje bankrota mogu se navesti:

- Altmanov Z-score;
- Kralicekov DF pokazatelj;
- Edmisterov Z-pokazatelj;

- Ohlsonovi modeli;
- Zavgrenin model i
- Theodossioujev P model.

Savremeni modeli za predviđanje stečaja privrednih subjekata su nastali kao rezultat nastojanja prevazilaženja limitiranosti i nedostataka tradicionalnih modela. Imaju za cilj što ranije uočavanje upozoravajućih signala finansijskih teškoća u poslovanju privrednog subjekta, na osnovu kojih bi menadžment mogao pravovremeno doneti adekvatne mere sanacije ugroženog poslovanja. Iako su savremeni modeli za predviđanje stečaja pokazali visoku prediktivnu moć, „ovi modeli su pouzdani u meri u kojoj su programski definisani“ (25, 739). U savremene modele za predviđanje stečaja spadaju modeli zasnovani na neuronskim mrežama, modeli zasnovani na stablu odlučivanja, hazardni modeli za predviđanje stečaja i dr.

KRIMINALNE RADNJE U STEČAJNIM POSTUPCIMA: VRSTE I ODLIKE

Iako su kriminalne radnje u vezi sa bankrotstvom poznate vekovima unazad, stručna i akademska zajednica se vrlo slabo bavila ovom temom, što ima za rezultat to da po ovom pitanju imamo veoma štu literaturu. Naime, malo istraživanja je sprovedeno na temu stečajnih malverzacija, ali je ipak nužno pomenuti radove Joe Brown-a i Stephanie Wiskouski, (26, 8) kao i radove Albrechta Chada (2,334). U širem kontekstu posmatranja, sve stečajne malverzacije mogu se podeliti u dva osnovna pojavna oblika: kriminalne radnje koje dovode privredni subjekat u stečaj i kriminalne radnje u toku stečajnog postupka.

Kriminalne radnje koje dovode privredni subjekat u stečaj

U pogledu stečajnih malverzacija, odnosno kriminalnih radnji kojima izvršioци dovode privredni subjekat u stečaj tj. bankrotstvo, potrebno je naglasiti da savremena privredna i kriminološka praksa ukazuje na dve osnovne tehnike ovog pojavnog oblika, i to (11):

- Tehnika planiranog sloma – u osnovi podrazumeva nezakonite radnje odgovornih lica u novoosnovanim ili preuzetim privrednim subjektima koji dovode u zabludu odgovorna lica u drugim privrednim subjektima da će robu koju su preuzeli od njih platiti u ugovorenom roku, iako su znali to nije moguće s obzirom da su prihode ostvarene od prodaje tako preuzete robe, uglavnom „na crno“ tržište, zadržavali za sebe, a u nameri da sebi ili drugima pribave imovinsku korist. Na opisani način, ta lica svesno dovode svoja privredna društva u stanja nelikvidnosti i pretećeg ili stvarnog bankrota. Obično se koriste dva načina izvršenja ove tehnike: korišćenje novoosnovanih privrednih subjekata i korišćenje privrednih subjekata sa urednom istorijom poslovanja.

- Tehnika „smrtnog krvarenja“ – dovodi privredni subjekat do stečaja i bankrotstva kroz složene robno-novčane i finansijske transakcije kojima se od strane vlasnika ili odgovornih lica namerno umanjuje imovina u vlasništvu privrednog subjekta i prenosi na osnivače ili treća lica, a sve u nameri njenog protivzakonitog prisvajanja i istovremeno oštećenja poverilaca kroz umanjenje buduće stečajne mase. Ovom tehnikom iz privrednog subjekta se izvlače „životni sokovi“, on „krvari“ i na kraju i „umire“. Ova tehnika se odvija uz korišćenje brojne dokumentacije i transakcija radi prikrivanja stvarne protivzakonite namere. Savremena praksa forenzičkog računovodstva prepoznaje sledeća dva načina izvršenja tehnike smrtnih krvarenja: smrtna krvarenja usled korporativnih agresora i paralelni entiteti i insajderske špekulacije.

Kriminalne radnje u toku stečajnog postupka

Iako zakonodavstvo mnogih zemalja sa uređenim stečajnim zakonodavstvom predviđa čitav niz instrumenata zaštite stečajnih poverilaca i stečajne mase, i dalje je prisutan nemali broj stečajnih malverzacija koje mogu biti izvršene od strane jednog ili više lica, odnosno samostalno ili u sprezi stečajnih upravnika odnosno stečajnih sudija. Bez obzira na odabrani model stečaja, odnosno na to da li je reč o bankrotstvu ili postupku reorganizacije, postoje određene manipulativne tehnike koje gore navedeni učesnici u stečajnom postupku, a pre svega stečajni upravnici, mogu sprovesti sa namerom nezakonitog otuđenja stečajne mase. Stečajni upravnik, često u sprezi sa stečajnim sudijama, prodaje imovinu stečajnog dužnika daleko ispod tržišne vrednosti

Ono što odlikuje ovu grupu kriminalnih radnji, jeste da stečajni postupci u kojima postoje sumnje na izvršenje kriminalnih radnji često predugo traju. Jedna od karakteristika je i to da stečajni upravnici, na osnovu falsifikovane dokumentacije o troškovima, neopravdano dobijaju više naknade za svoj rad, pri čemu se na teret ostalih poverilaca značajno smanjuje stečajna masa. Takođe, značajno smanjenje stečajne mase nastaje i kada se od strane stečajnog upravnika angažuju konsultantske usluge (računovodstvene, menadžerske itd.) koje su često bespotrebne ili su fiktivnog karaktera.

STEČAJNE MALVERZACIJE – KRIVIČNOPRAVNI ASPEKT

Forenzičko računovodstvo je veza koja povezuje konvencionalni računovodstveni sistem sa pravnim sistemom i može na odgovarajući način pružiti sistem podrške za otkrivanje i krivično gonjenje prevara i sličnih nezakonitih radnji. Slabi sistemi za otkrivanje i suzbijanje različitih finansijskih krivičnih dela i slaba podrška tokom krivičnog procesa dovode do niskih stopa osuđujućih presuda u slučajevima koji se odnose na finansijski kriminal (1). Shodno tome, forenzičko računovodstvo može poslužiti kao

potencijalno sredstvo za suzbijanje finansijskog kriminala i za identifikaciju i praćenje slučajeva finansijskog kriminala (12).

Potpuno i istinito obelodanjivanje svih važnih informacija predstavlja ugaoni kamen svih zakona koji uređuju oblast stečaja i stečajnog postupka (23.) Kad je u pitanju zakonodavstvo Srbije, stečajna krivična dela možemo podeliti u dve grupe: ona koja su regulisana u stečajnom zakonodavstvu i ona koja su regulisana krivičnim zakonodavstvom. U pitanju su dve grupe krivičnih dela u vezi sa stečajnim postupkom, koja su regulisana u dva zakonodavna akta (7). Iako se protiv stečajnih malverzacija krivični zakoni i zakoni o stečaju bore različitim oružjima, te shodno primenjuju i različita pravila, oni ipak svojim odredbama teže zaštiti poverilaca i kažnjavanju počilaca stečajnih malverzacija. U tom smislu, zarad delotvornog sprečavanja i otkrivanja stečajnih malverzacija neophodno je da forenzički računovođa poznaje pravnu regulativu i da razmotri alate koji su Zakonom o stečaju i Krivičnim zakonikom u tom pravcu i propisani.

Stečajna krivična dela u Krivičnom zakoniku Republike Srbije

Krivični zakon Republike Srbije (18), u svojoj dvadeset i drugoj glavi “Krivična dela protiv privrede”, predviđa sledeća krivična dela: 1) Prouzrokovanje stečaja (član 232); 2) Prouzrokovanje lažnog stečaja (član 232a); i 3) Oštećenje poverilaca (član 233). Radi se o krivičnim delima, odnosno o krivičnim delima koja je moguće izvršiti pre pokretanja stečajnog postupka, kao i posle pokretanja istog (29,181). Kada su u pitanju krivična dela učinjena pre pokretanja stečajnog postupka, kao odgovorna možemo definisati lica kojima je povereno upravljanje privrednim subjektom, kao i ona kojima je povereno upravljanje imovinom tog subjekta. To su vlasnici privrednih subjekata, zatim direktori, članovi upravnog odbora, nadzorni organi (revizori) itd. (13). Ako se radi o krivičnim delima učinjenim u toku samog stečajnog postupka, tada se radi o licima koja su imenovana na neku od funkcija u stečajnom postupku, kao što su stečajni upravnik, član odbora poverilaca i sl. Takođe, kao odgovorno lice možemo označiti i nekog od poverilaca (13).

U Zakonu o stečaju Republike Srbije (34) predviđena su četiri krivična dela u vezi sa stečajnim postupkom koja ne reguliše Krivični zakon: 1) Prijavljivanje lažnog potraživanja (član 204), 2) Neobaveštavanje o namirenju potraživanja (član 204a), 3) Raspolaganje imovinom stečajnog dužnika posle otvaranja stečajnog postupka (član 205), 4) Lažno prikazivanje i prikriivanje činjenica u unapred pripremljenom planu reorganizacije (član 206).

ZNACI UPOZORENJA NA STEČAJNE MALVERZACIJE

Delotvoran pristup otkrivanju kriminalnih radnji vezanih za bankrotstva i stečaje, zbog njihove izuzetne kompleksnosti i sofisticiranosti, kao i elemenata prikriivanja, neminovno zahteva poznavanje upozorenja, odnosno indikatora stečajnih malverzacija.

Brojni autori, među kojima вреди posebno istaći Brown, Noteles, Resnak and Tighe-a (6), nastojali su da shodno karakteristikama njihovih zakonodavnih ambijenata prepoznaju karakteristične znake koji mogu ukazati na pojavu malverzacija u stečajima, bez obzira na to da li se kriminalne radnje vrše pre samog formalnog otvaranja stečajnog postupka ili se one vrše tokom same procedure stečaja. Shodno tome, u cilju efikasnog otkrivanja i sprečavanja stečajnih kriminalnih radnji potrebno je poznavati "crvene zastavice" koje mogu ukazati na njihovo postojanje:

- naglo otpuštanje radne snage, napuštanje službenika, direktora ili osoblja privrednog subjekta neposredno pred otvaranje stečaja;
- prikrivanje imovine;
- namerno propuštanje vođenja pojedinih poslovnih evidencija;
- uništenje dokumentacije, nedostajuća ili nepotpuna poslovna dokumentacija;
- učestale dopune i ispravke u finansijskim izveštajima i izveštajima o poslovanju;
- nemogućnost stupanja u kontakt sa vlasnicima i odgovornim licima blokiranih pravnih lica;
- nemogućnost pronalaženja lokacije dužnika, odnosno blokiranog pravnog lica;
- neosnovana i iznenadna povećanja plata, bonusa ili podizanje gotovine od strane službenika, direktora, akcionara ili drugih insajdera neposredno pre blokade tekućih računa i formalnog otpočinjanja stečajnog postupka;
- prenos imovine insajderima, akcionarima i srodnicima neposredno pred stečaj, bez osnova ili na osnovu fiktivnih dokumenata;
- isplata ili povraćaj pozajmica službenicima, direktorima, akcionarima, srodnicima ili drugim insajderima neposredno pred stečaj;
- prijava krađa, gubitaka ili požara neposredno pred stečaj;
- osnivanje novog privrednog društva u istoj privrednoj grani, koje prethodi bankrotu;
- falsifikovane "kreditne reference";
- očigledna nesrazmera između imovine i obaveza u finansijskim izveštajima, i dr.

Adekvatno procenjivanje pozicija u finansijskim izveštajima zahteva dobro poznavanje prirode poslovanja organizacije i društveno (uključujući i regulatorno) i prirodno okruženje u kojima organizacija posluje, uključujući i sve rizike kojima je organizacija izložena. Priroda delatnosti uključuje sagledavanje poslovanja, vlasništva i strukture korporativnog upravljanja, vrstu investiranja koje organizacija preduzima ili planira da preduzme, uključujući i investiranja u entitete sa posebnim namenama, kao i način na koji je organizacija strukturirana i kako se finansira (4).

Kod istraživanja privrednog kriminala, gde pripadaju i stečajna krivična dela, potrebna su prvenstveno znanja zasnovana na ekonomskim i računovodstvenim disciplinama (21), koja pripadnici policije i sudski organi često nedovoljno poseduju (16), zbog čega je neophodno angažovanje lica koja ih imaju, a to su računovodstveni forenzičari (12). Forenzičko računovodstvo, koje se naziva i istražno računovodstvo, predstavlja

spajanje forenzičke nauke i računovodstva (3). To je integracija računovodstvenih, revizorskih i istražnih veština i može se opisati kao oblast koja se bavi mogućim nezakonitim i lažnim finansijskim transakcijama (1). Nedostatak kvalitetne forenzičke analize finansijskih izveštaja i evidencija, kao rezultat nedostatka forenzičkih računovodstvenih stručnjaka i okvira za implementaciju, predstavlja veliki problem u borbi protiv finansijskog kriminala (3), (12).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zbog svoje prisutnosti u svim privredama, kao i zbog različitih pojava oblika, stečajne manipulacije se pojavljuju kao jedan kompleksan društveni problem. Posledice koje nastaju njihovim vršenjem se odražavaju ne samo u ekonomiji jednog privrednog društva, već i na materijalnom i socijalnom planu društvo u celini. One nanose ne samo štetu poveriocima privrednih subjekata koji su doživeli stečaj, bankrot, već narušavaju poverenje učesnika na tržištu i stabilnost pravnog sistema. Zbog toga je društvo naročito zainteresovano za zaštitu privrednog sistema, kako merama preventivnog, tako i merama represivnog karaktera, među kojima krivično-pravne mere zauzimaju značajno mesto. U tom cilju je neophodno proučavanje i spoznaja fenomenologije i etilogije ovog oblika kriminalnog delovanja kao načina reakcije društva u pravcu efikasnog suzbijanja stečajnih malverzacija. Pored proučavanja modaliteta izvršenja kriminalnih radnji u ovoj oblasti, potrebno je raditi na spoznaji efekta primene forenzičkih alata. Stoga je za efikasno suzbijanje stečajnih kriminalnih radnji veoma važna edukacija na području forenzičnog računovodstva, kao i revizora koji bi imali zadatak da otkriju prevare i malverzacije koje se dešavaju u privrednom subjektu nad kojima je otvoren stečajni postupak. Ovaj rad pruža pregled oblika, tehnika i načina izvršenja stečajnih malverzacija, dajući određeni doprinos u njihovom otkrivanju kroz prepoznavanje karakterističnih simptoma u poslovnom okruženju. Iz svega navedenog proizilazi potreba daljeg razvoja forenzičke profesije, kako bi se kriminalne radnje i razni postupci koji se koriste kreativnim računovodstvom otkrili na vreme.

Literatura

1. Akinbowale, O. E., Klingelhöfer, H. E., & Zerihun, M. F. (2020). *An innovative approach in combating economic crime using forensic accounting techniques*. Journal of Financial Crime, 27(4), 1253-1271. doi: 10.1108/jfc-04-2020-0053
2. Albrecht, S., & Albrecht, Ch., (2004) *Fraud examination and prevention*; Thompson-South Western,
3. Asuquo, A.-I. (2012). *Empirical Analysis of The Impact of Information Technology On Forensic Accounting Practice In Cross River State-Nigeria*. International journal of scientific and technology research, 1(7)
4. Beke Trivunac, J. (2020). *Trendovi u konceptima znanja koja su potrebna računovođama i revizorima*. Revizor, 23(91-92), 87-95. <https://doi.org/10.5937/Rev2092087B>
5. Bešlić, D., & Bešlić, I. (2013) *Stečaj privrednog društva kao posledica manipulativnog finansijskog izveštavanja* Škola biznisa, 3-4/2013
6. Brown, J.B., Netoles, B., Rasnak, S.T., Tighe, M., (1999) *Identifying Bankruptcy Fraud*, Credit Research Foundation
7. Čolović, V., & Mrvić Petrović, N., (2017) *Nedoumice tokom regulisanja stečajnih krivičnih dela*. In: Privredna krivična dela. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Institut za uporedno pravo, Beograd
8. Dukić Mijatović, M. (2013). *Pravni položaj poverilaca obezbeđenih potraživanja u finansijskom restrukturiranju i stečaju*, Pravo – teorija i praksa, 30(1-3)
9. Gerboth, D., (1987), *The Conceptual Framework*, Not Definitions, but Professional Values, Accounting Horizons, vol. 1, no. 3.
10. <https://bs.wikipedia.org/wiki/Ste%C4%8Daj>
11. <https://iafaa.net/biblioteka/>
12. Janković, B., Knežević, S., & Milojević, S. (2023). *Uloga računovodstvenog forenzičara u krivičnom postupku*. Revizor, 26(101), 1–9. <https://doi.org/10.56362/Rev23101001J>
13. Jovanović-Zattila, M., & Čolović, V., (2008)., *Krivična dela u stečajnom postupku*, V tradicionalno savetovanje pravosuđa, Stečaj i privatizacija, Vršac, Zbornik radova
14. Kaparavlović, N. (2011). *Uticaj kreativnog računovodstva na kvalitet finansijskog izveštavanja*. Ekonomski horizonti, 13(1), 155–168
15. Klietlik, T., Misankova, M., Valaskova, K., & Svabova, L. (2018). *Bankruptcy prevention: new effort to reflect on legal and social changes*. Science and Engineering Ethics, 24 (2)
16. Kolar, I., & Zdolšek, D. (2013). *Zaznave o forenzičnem računovodstvu v povezavi s preiskovanjem gospodarskih kaznivih dejanj*. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 64(2)
17. Korol, T. (2013). *Early warning models against bankruptcy risk for Central European and Latin American enterprises*. Economic Modelling, 31, pp. 22–30
18. Krivični zakonik Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019)
19. Krstić, B., & Bonić, Lj. (2009). *Business performance management under the terms of crisis*. Međunarodni naučni skup "Challenges of the World Economic Crisis", Ekonomski fakultet, Niš, 15-16. oktobar 2009.
20. Knežević, G., Stanišić, N., & Mizdraković, V. (2013), *Analiza finansijskih izveštaja*, Univerzitet Singidunum, Beograd

21. Lajić, O. (2012). Uticaj policijske supkulture na uspešnost u finansijskim istragama. *NBP – Journal of Criminalistics and Law*, 17(3)
22. Malinić, D. (2009). *Savremeni izazovi integralnog istraživanja kvaliteta finansijskih izveštaja*. *Ekonomika preduzeća*, 57(3–4)
23. Petrović, L., (2014) *Bankruptcy crimes in Serbia and the United States-Comparative analysis*, Central European University, Budapest
24. Radenković, D. (2017). *Privredno pravo I deo*, Ekonomski fakultet, Niš
25. Spasić, D., i Đukić, T. (2014). *Korisnost nekih instrumenata finansijsko-računovodstvene analize u preventivnom otkrivanju krize u poslovanju*, Antikrizne politike i postkrizni procesi: izazovi ekonomske nauke
26. Sukhorukova, O., (2012) *Bleedout as a type of bankruptcy crime – Comparison of Russian and US law*, Central European University, Budapest
27. Sun, J., & Hui, X. F. (2006). *Financial distress prediction based on similarity weighted voting CBR*. In International Conference on Advanced Data Mining and Applications. Springer, Berlin, Heidelberg
28. Škarić-Jovanović, K. (2011). *Finansijsko izveštavanje preduzeća u bankrotstvu*. *Acta economica*, 9(14)
29. Velimirović M., i dr. (2004). *Aktuelna pitanja stečajnog prava*, Banja Luka, Udruženje pravnika Republike Srpske
30. Velimirović, M., (2004) *Stečajno pravo*, Novi Sad
31. Vlaović Begović S., (2020) *Kreiranje modela za predviđanje stečaja prerađivačkih i trgovinskih preduzeća u Republici Srbiji na bazi pokazatelja finansijske analize*, doktorska disertacija, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet
32. Vučković, V. (2014). *Prouzrokovanje lažnog stečaja*. *Pravo – teorija i praksa*, 31 (4-6)
33. Vuković, A. (2016). *Kako pravovremeno pokretanje stečajnog postupka može doprinijeti poboljšanju njegove efikasnosti?*. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 14 (2)
34. Zakon o stečaju ("Sl. glasnik RS", br. 104/2009, 99/2011 - dr. zakon, 71/2012 - odluka US, 83/2014, 113/2017, 44/2018 i 95/2018)

Forensic Accounting Aspect of Bankruptcy

Summary: Not infrequently in practice, bankruptcy arises not only as a result of market influences, but also as a result of misuse of creative accounting. Contemporary practice shows that the use of creative accounting has brought many economic subjects to bankruptcy. Such cases of bankruptcy malfeasance unequivocally indicate the existence of a wide range of manifestations and criminal schemes. Precisely, the analysis of forms, techniques and methods of execution of bankruptcy fraud is a challenging task for forensic accountants. The aim of this work is to show the specifics, basic features and symptoms of bankruptcy fraud, as well as models for predicting bankruptcy.

Keywords: bankruptcy, creative accounting, forensic accountants

Značaj revizije u sprečavanju finansijskih prevara

STRUČNI RAD

UDK 657.632

DOI: 10.56362/Rev23104063J

Nebojša Jeremić¹

Mirjana Jeremić²

Nemanja Jakovljević³

Rezime: *Revizija je aktivnost koja doprinosi uveravanju da su finansijski izveštaji organizacije tačni i pouzdani. Jedan od ciljeva revizije je i otkrivanje i sprečavanje finansijskih prevara. Prevarne radnje su uzrok finansijskih gubitaka i nanose štetu reputaciji organizacije. Predmet rada je razmatranje uloge revizije u otkrivanju i sprečavanju prevara, kao i tehnika i alata koje revizori koriste za njihovu identifikaciju. Zaključak je da revizija pomaže organizaciji u otkrivanju i sprečavanju nastanka prevara, i da podstiče preduzimanje mera radi sprečavanja takvih pojava u budućnosti.*

Primljen: 10.06.2023.

Prihvaćen: 31.10.2023.

Objavljen: 30.12.2023.

Ključne reči: *prevarno finansijsko izveštavanje, uloga revizije u sprečavanju i otkrivanju finansijske prevare*

UVOD

Finansijske prevare predstavljaju značajnu pretnju organizacijama, investitorima i široj društvenoj javnosti. Prevarne aktivnosti mogu prouzrokovati ozbiljne finansijske gubitke i oštetiti reputaciju organizacije, stoga je otkrivanje i sprečavanje finansijskih prevara od velike važnosti. Revizija pruža razumno uveravanje da finansijski izveštaji ne sadrže materijalno značajne greške i da tačno predstavljaju finansijsku poziciju organizacije (14). Ciljevi revizora u slučaju prevare mogu da obuhvataju detektovanje područja mogućih nepravilnosti, identifikaciju konkretnih nepravilnosti, ocenu stepena, odnosno visine rizika od utvrđenih nepravilnosti, prikupljanje materijalnih i drugih dokaza da su nepravilnosti ili prevara učinjene, kao i utvrđivanje načina na koji su rukovodstvo ili zaposleni izveli identifikovanu prevarnu aktivnost. Revizija pomaže u otkrivanju i sprečavanju finansijskih prevara na nekoliko načina, a jedna od primarnih uloga revizije je da kroz sistematičan i disciplinovan pristup procenjivanju i poboljšanju efektivnosti upravljanja rizikom, internih kontrola i korporativnog upravljanja proveri adekvatnost celokupnog kontrolnog sistema sa pratećim mehanizmima.

¹ Telekom Srbija.

E-mail: nebojsaje@telekom.rs

² Grant Thornton Srbija.

E-mail: mirjana.jeremic@rs.gt.com

³ Ekonomski fakultet u Beogradu

E-mail: jakovljevic.i.nemanja@gmail.com

Procena materijalnosti u pogledu prevare je složeniji proces nego što se to ponekad predstavlja (19). Ali čak i za revizore, pitanje materijalnosti nije uvek jednostavno. Globalni zahtevi priznaju da procena materijalnosti može uključiti nekoliko faktora, a ne samo monetarni prag koji se može kvantifikovati. Ako postoji definisan kvantitativni prag, postoji opasnost da se stekne utisak da sve ispod toga nije materijalno. Suštinski posmatrano, to je u izvesnoj meri tačno, ali npr. ako je u pitanju pripravnici koji je podneo lažni zahtev za nadoknadu putnih troškova u ukupnom iznosu od pet hiljada dinara, manje je verovatno da će to biti materijalno, međutim sa druge strane ako je izvršni direktor ili drugi direktor taj koji je počinio prevaru, to možda nije kvantitativno bitno, ali bi trebalo da pokrene druga pitanja o integritetu menadžmenta. U tim slučajevima, to znači da revizor potencijalno mora da uradi mnogo dodatnog posla, jer dovodi u pitanje sve ostalo o čemu je do tog trenutka stekao mišljenje. Finansijski izveštaji takođe nisu samo brojevi. Procena materijalnosti oko narativnih obelodanjivanja može biti zaista teška, jer se sagledava način na koji su stvari formulisane u tim otkrivanjima. Ljudi imaju tendenciju da o prevarama razmišljaju kao o krađi ili proneveri gotovine ili imovine iz poslovanja. Ali, naravno, prevara je i lažno finansijsko izveštavanje. Pitanje da li menadžment ili oni koji su zaduženi za upravljanje namerno manipulišu računima kako bi dali bolji uvid u poslovanje je isto tako potencijalna materijalna prevara. Od revizora se zahteva da razmotre da li treba da konsultuju forenzičkog stručnjaka prilikom planiranja i izvođenja postupaka i odgovora na procenu rizika, kao i prilikom procene nalaza, tako da implikacije mogu biti značajne. To može biti jedan od najtežih razgovora i misaonih procesa koji jedna osoba može da ima kao revizor. Istovremeno, materijalnost se definiše u smislu onoga što korisnici finansijskih izveštaja žele da dobiju od njih. Revizori mogu da izračunaju materijalnost kao određeni procenat od prihoda, imovine ili poslovnog rezultata, ali to je samo jedna dimenzija. To se računa jer se smatra da će sve iznad toga biti interesantno ljudima koji čitaju finansijske izveštaje, ali i druge stvari mogu biti interesantne.

Digitalizacija, inovacije i inteligentno korišćenje podataka radikalno transformišu proces revizije, uključujući i aktivnosti u vezi sa prevarama. Trenutno, revizori su dužni da prijave prevaru nadležnim organima ako naiđu na nju u procesu revizije. Sprečavanje daljih korporativnih skandala povezanih sa revizijom je od suštinskog značaja za osiguranje ugleda finansijskog sektora i stabilnosti tržišta kapitala i poverenja u njih (2). Poslednjih godina, kompanije povećavaju stepen prioriteta u organizovanju i sprovođenju obuka u vezi sa prevarama, vođeni povećanim očekivanjima među zainteresovanim stranama i globalnim neizvesnostima na polju ekonomskih aktivnosti (17). Uopšteno govoreći, prevare aktivnosti neizbežno realizuju lica koja ne postupa u najboljem interesu kompanije i u skladu sa načelima dobrog poslovanja i namerno prikrivaju svoje tragove. Bez obzira na tehnologiju, revizori moraju biti potpuno svesni kako bi prevara potencijalno mogla biti počinjena i da zaista razumeju sisteme i procese koji se koriste. Predmet rada je razmatranje značaja revizije u otkrivanju i sprečavanju finansijskih prevara i različitim tehnikama i alatima koje revizori koriste da identifikuju prevare aktivnosti.

PREVARA U POSLOVNOM SVETU

Prevara je značajan problem u poslovnom svetu. Uprkos naporima regulatora, rukovodilaca i akcionara, prevare se i dalje dešavaju, uzrokujući značajne finansijske gubitke i narušavajući reputaciju kompanija. Finansijske prevare i malverzacije imaju mnogobrojne zajedničke karakteristike, a opet svaka nedozvoljena radnja ima svoje specifičnosti. Mogu ih izvršavati različita lica, u različitim odeljenjima i mogu se ustanoviti u kompanijama različitih veličina (6). Jedan od ključnih igrača u borbi protiv prevara je revizor. Revizori su odgovorni za pregled finansijskih izveštaja kompanije kako bi se uverili da su tačni i usklađeni sa računovodstvenim standardima. Revizori su u jedinstvenoj poziciji da otkriju i spreče lažne aktivnosti jer imaju pristup finansijskim informacijama i mogu koristiti svoju stručnost da identifikuju nepravilnosti i nedoslednosti u finansijskim zapisima kompanije. U literaturi se često upotrebljava prevarni trougao, koji je razvio Donald Cressey, a prikazan je u nastavku.

Izvor: <https://www.fraud-magazine.com/article.aspx?id=4294983342>, pristup 10.06.2023. u 11:39h

Slika 1: Prevarni trougao

Ovaj dijagram ilustruje tri ključna elementa koji su često prisutni kod prevara i to:

1. **Prilika.** Odnosi se na situacije ili okolnosti koje omogućavaju izvršavanje prevara. To može uključivati slabost u internim kontrolama, nedostatak nadzora ili pristup resursima bez adekvatnih ograničenja.
2. **Motivacija.** Odnosi se na razloge zbog kojih pojedinac ili grupa ljudi bira da izvrši prevaru. To može biti finansijska teškoća, želja za sticanjem bogatstva ili osvetom.
3. **Opravljanje.** Odnosi se na psihološki mehanizam kojim prevarant opravdava ili racionalizuje svoje postupke. To može uključivati uverenje da su prevara opravdana zbog nepravednog tretmana ili percepciju da je prevara neophodna u datoj situaciji.

Revizori imaju specijalizovano znanje i stručnost u reviziji finansijskih izveštaja i otkrivanju finansijskih prevara (7). Oni imaju iskustvo u identifikovanju crvenih zastavica i potencijalnih oblasti prevare, što može pomoći organizacijama da efikasnije spreče i otkriju prevaru. Pored toga, imaju pristup širokom spektru resursa i alata koji mogu pomoći u otkrivanju finansijskih prevara. Oni koriste naprednu analitiku poda-

taka i druge specijalizovane programe da identifikuju anomalije i obrasce koji mogu ukazivati na lažne aktivnosti. Oni takođe imaju uspostavljene procedure za vođenje intervjua, pregled dokumenata i testiranje kontrola koje mogu pomoći u identifikaciji rizika od prevare. Iako angažovanje revizora može izgledati skupo, to može biti isplativ način za sprečavanje i otkrivanje finansijskih prevara. To je zato što rano otkrivanje prevare može sačuvati organizaciju od potencijalnih gubitaka i pravnih obaveza.

Procena rizika i internih kontrola

Revizori takođe mogu sprovesti procenu rizika od prevare kako bi utvrdili verovatnoću nastanka prevare, potencijalni uticaj prevare i adekvatnost kontrola organizacije za sprečavanje i otkrivanje prevare. Obim revizije je takođe važan u proceni materijalnosti i obima finansijske prevare. Ako je revizija bila ograničenog obima ili nije obuhvatila određene oblasti poslovanja organizacije, revizori će možda morati da sprovedu dodatne procedure kako bi identifikovali obim prevare. Proces revizije uključuje procenu dizajna i efektivnosti sistema interne kontrole, koji predstavlja skup procedura i politika koje organizacija sprovodi da bi postigla svoje ciljeve. Neki od potencijalnih koraka koje revizori preduzimaju da bi procenili interne kontrole mogu da obuhvataju:

1. Sticanje razumevanje sistema interne kontrole
2. Identifikovanje ključnih ciljeva kontrole
3. Procena dizajna internih kontrola
4. Testiranje operativne efikasnosti internih kontrola
5. Identifikovanje nedostataka internih kontrola

Revizori ocenjuju interne kontrole tako što shvataju sistem interne kontrole, identifikuju ključne ciljeve kontrole, procenjuju dizajn internih kontrola, testiraju operativnu efikasnost internih kontrola i identifikuju nedostatke kontrole. Revizorska evaluacija internih kontrola im pomaže da utvrde pouzdanost finansijskog izveštavanja organizacije i identifikuju oblasti koje treba poboljšati. Identifikovanje ključnih kontrolnih ciljeva koje organizacija želi da postigne je verovatno najvažniji segment procene rizika. Ovi ciljevi se mogu odnositi na finansijsko izveštavanje, usaglašenost sa zakonima i propisima ili očuvanje imovine (16). Da bi identifikovali ključne ciljeve kontrole, revizori moraju da steknu razumevanje ciljeva entiteta, identifikuju rizike, procene kontrolno okruženje, identifikuju ključne korake odgovora na procenjene rizike i razviju ciljeve kontrole. Revizori identifikuju ključne kontrole za postizanje ključnih ciljeva kontrole. Oni to rade tako što analiziraju politike i procedure organizacije i intervjuišu ključno osoblje da bi razumeli kritične procese i aktivnosti potrebne za postizanje ciljeva. Na osnovu identifikovanih rizika, evaluacije kontrolnog okruženja i identifikacije ključne kontrole, revizori razvijaju ciljeve kontrole koji su specifični, merljivi i ostvarivi, odnosno u literaturi najčešće obuhvaćeni sistemom SMART, koji je prikazan u nastavku.

Izvor: <https://www.hydratemarketing.com/>, pristup 10.06.2023. u 12:25h

Slika 2: SMART sistem ciljeva

Ovi ciljevi kontrole služe kao osnova za ocenjivanje efektivnosti sistema interne kontrole u postizanju ciljeva organizacije. Izvođenjem ovih koraka, revizori mogu identifikovati ključne ciljeve kontrole koji su kritični za postizanje ciljeva organizacije (8). Revizori zatim procenjuju dizajn internih kontrola koji su uspostavljeni da bi se postigli ključni ciljevi kontrole. Oni to rade tako što analiziraju politike i procedure organizacije kako bi utvrdili da li su one dovoljne za postizanje ciljeva kontrole. Oni takođe procenjuju adekvatnost podele dužnosti i kontrolnog okruženja kako bi identifikovali sve nedostatke. Da bi procenili dizajn internih kontrola, revizori obično sprovode aktivnosti kojima stiču razumevanje kontrolnog okruženja, identifikuju relevantne kontrole, procenjuju ciljeve kontrola, procenjuju kontrolne aktivnosti, procenjuju aktivnosti praćenja i dokumentuju nalaze. Revizori stiču razumevanje kontrolnog okruženja organizacije, uključujući njenu kulturu, etiku i prakse upravljanja rizikom (9). Razumevanje kojim kontrolama se odgovara na rizike pomaže revizorima da usredsrede svoje napore revizije na oblasti koje su najkritičnije za uspeh organizacije, ali i da rukovodstvu daju vredne preporuke za jačanje sistema interne kontrole.

Forenzičke tehnike

Pojam forenzike neretko se povezuje s istražnim postupcima i prikupljanjem dokaza u istragama mesta zločina, te stoga spomen forenzičke revizije otvara pitanja o čemu se tu zapravo radi i kakve veze revizija ili računovodstvo imaju sa forenzikom (10). Forenzička revizija i računovodstvo podrazumeva istragu nad računovodstvenim evidencijama i izveštajima uz primenu istraživačkih i analitičkih veština s ciljem otkrivanja manipulacija u finansijskim izveštajima koji odstupaju od računovodstvenih standarda, poreskih i drugih relevantnih zakona, odnosno ako postoji sumnja da je došlo

do manipulacija u poslovanju. Forenzičko računovodstvo je s početka bilo razvijeno za potrebe sudskih postupaka, ali je u poslednje vreme, posebno nakon svetskih korporativnih prevara na ovom području, preneseno i u komercijalnu sferu (5). Ono podrazumeva sprovođenje postupaka, metoda i tehnika s ciljem otkrivanja što se u poslovanju pogrešno radi, pogrešno prikazuje i izveštava, postoji li prevara ili namera prevare, ima li krađe, iskrivljuju li se informacije, ima li pranja novca i korupcije, ima li iznuđivanja te krivotvorenja dokumentacije. Svrha forenzičke revizije je dokazati ili opovrgnuti postojanje prevare u poslovnom subjektu dubinskim snimanjem i istraživanjem događaja, a forenzički revizori su stručnjaci koji provode ispitivanje osumnjičenih osoba za prevaru te prikupljaju stručne dokaze i iskaze za sudski postupak. Revizori koriste različite alate i tehnike kako bi otkrili i sprečili finansijske prevare. Neki od najčešće korišćenih alata i tehnika mogu da uključe:

1. analitiku podataka,
2. intervju,
3. pregled dokumenata,
4. posmatranje,
5. procenu rizika od prevare.

Koristeći ove alate i tehnike, revizori mogu identifikovati potencijalne rizike od prevare i dizajnirati efikasne revizorske procedure za sprečavanje ili otkrivanje lažnih aktivnosti. Ove mere mogu pomoći organizacijama da zaštite svoju imovinu, zaštite svoju reputaciju i održe poverenje zainteresovanih strana. Revizori koriste alate za analizu podataka da analiziraju velike količine podataka i identifikuju anomalije ili obrasce koji mogu ukazivati na finansijsku prevaru. Ovi alati mogu pomoći revizorima da identifikuju potencijalne šeme prevare, kao što su lažni unosi u dnevnik ili neovlašćene transakcije. Oni koriste analitiku podataka da bi otkrili i sprečili finansijske prevare analizirajući velike količine podataka i identifikujući obrasce ili anomalije koje mogu ukazivati na prevarne aktivnosti (13). Revizori identifikuju relevantne izvore podataka koji bi potencijalno mogli da pruže uvid u finansijske prevare. Ovo može uključivati finansijske izveštaje, bankovne izvode, fakture, evidenciju o prodaji i kupovini i evidenciju zaposlenih. Revizori razvijaju testove za analizu podataka koji se mogu primeniti na relevantne izvore podataka da bi se identifikovali potencijalni rizici od prevare (4). Ovi testovi mogu uključivati analizu odstupanja, analizu trenda, prediktivno modeliranje i detekciju anomalija.

Izveštavanje

Revizori komuniciraju sa menadžmentom kako bi ga obavestili o finansijskim prevarama i njihovom svakom potencijalnom uticaju na organizaciju, i to na različite načine tokom procesa revizije. Na početku revizije, revizor će obično održati uvodni sastanak sa menadžmentom kako bi razgovarao o obimu i ciljevima revizije, kao i o svim

oblastima koje su od značaja. Tokom cele revizije, revizori mogu komunicirati sa menadžmentom o svim problemima ili nalazima koji su se pojavili. Ovo može uključivati traženje dodatnih informacija ili dokumentacije, ili diskusiju o svim nedoumicama sa menadžmentom (1). Izveštavanje revizora o finansijskim prevarama uključuje saopštavanje svojih nalaza i zaključaka o svim rizicima prevare ili slučajevima prevare otkrivenim tokom revizije. Izveštaj revizora kod revizije prevarnih radnji treba da bude detaljan i da obuhvati sve relevantne informacije. Važno je da izveštaj revizora bude objektivna, transparentna i podržana činjenicama i dokazima. Takođe je preporučljivo da se konsultuje pravni tim kako bi se osiguralo da su svi relevantni pravni aspekti prevara uzeti u obzir u izveštaju.

Ako je finansijska prevara materijalna i rasprostranjena, revizori mogu izdati negativno mišljenje ili odricanje od mišljenja o finansijskim izveštajima organizacije. Negativno mišljenje navodi da finansijski izveštaji ne predstavljaju pošteno finansijsku poziciju, rezultate poslovanja ili tokove gotovine organizacije, dok odricanje od mišljenja ukazuje na to da revizor nije bio u mogućnosti da pribavi dovoljno dokaza da podrži svoje revizorsko mišljenje (11). Kada revizori naiđu na materijalnu finansijsku prevaru ili pogrešne iskaze u finansijskim izveštajima, mogu dati negativno mišljenje ili odricanje od mišljenja. Ako su finansijski izveštaji materijalno pogrešno prikazani zbog prevare ili greške, revizor može dati negativno mišljenje. Negativno mišljenje ukazuje na to da finansijski izveštaji nisu fer prikazani u skladu sa važećim okvirom finansijskog izveštavanja.

Ako revizor nije u mogućnosti da pribavi dovoljno odgovarajućih dokaza za formiranje mišljenja o finansijskim izveštajima zbog prevare ili drugih ograničenja, revizor može izdati odricanje od mišljenja. Odricanje od mišljenja ukazuje na to da revizor nije u mogućnosti da pruži mišljenje o finansijskim izveštajima. Revizor će objasniti razloge za odricanje od odgovornosti, a može dati i dodatne informacije o ograničenjima obima revizije. U oba slučaja, revizor će obično pružiti dodatne informacije o prevari ili pogrešnom prikazivanju u finansijskim izveštajima, uključujući svaki potencijalni uticaj na finansijski položaj organizacije, rezultate poslovanja i tokove gotovine. Revizor će takođe opisati sve dodatne korake preduzete tokom revizije u cilju istrage prevare ili pogrešnog prikazivanja i može dati preporuke za korektivne mere. Važno je napomenuti da negativno mišljenje ili odricanje od mišljenja može imati značajne implikacije na organizaciju i njene zainteresovane strane (18). To može ukazivati na nedostatak internih kontrola ili nadzora, a takođe može uticati na sposobnost organizacije da dobije finansiranje ili privuče investitore. Kao rezultat toga, od ključne je važnosti za organizacije da preduzmu brze i efikasne mere za rešavanje bilo kakvih problema koje je revizor identifikovao.

Ako finansijska prevara nije rasprostranjena, ali je materijalna za finansijske izveštaje, revizori mogu dati kvalifikovano mišljenje o finansijskim izveštajima organizacije. Mišljenje sa rezervom ukazuje na to da su finansijski izveštaji prikazani pošteno u svim materijalno značajnim aspektima osim u posebnoj oblasti od značaja. Kvalifikovano mišljenje ukazuje da su finansijski izveštaji pošteno predstavljeni, osim u pogledu

efekata pitanja na koje se kvalifikacija odnosi. Ako je finansijska prevara nematerijalna ili je propisno obelodanjena i obračunata u finansijskim izveštajima, revizori mogu izdati nemodifikovano mišljenje o finansijskim izveštajima organizacije. Nemodifikovano mišljenje (takođe poznato kao čisto mišljenje) se izdaje kada revizor zaključi da finansijski izveštaji ne sadrže materijalno značajne greške i da su prikazani pošteno u skladu sa primenjivim okvirom finansijskog izveštavanja (15). Ono ne garantuje odsustvo finansijske prevare, već ukazuje na to da revizor nije identifikovao nikakva materijalno značajna pogrešna prikazivanja ili druga pitanja tokom procesa revizije. Ako revizor postane svestan finansijske prevare ili drugih značajnih pitanja nakon izdavanja neizmenjenog mišljenja, možda će morati da preduzme dalje radnje, kao što je izmena revizorskog izveštaja ili obaveštavanje zainteresovanih strana.

ZAKLJUČAK

Revizija može da igra ključnu ulogu u otkrivanju i sprečavanju finansijskih prevara. Revizori procenjuju efikasnost internih kontrola, koriste analitičke i suštinske procedure za otkrivanje lažnih aktivnosti, istražuju sumnje na prevarne aktivnosti i preporučuju korektivne radnje za sprečavanje takvih pojava u budućnosti. Revizori koriste različite alate i tehnike, kao što su analiza podataka i forenzičko računovodstvo, kako bi otkrili i sprečili finansijske prevare (3). Posedovanje odgovarajućih internih kontrola i procedura koje uključuju i plan odgovora na prevaru osnova su bitke protiv prevara. Revizija, je važan faktor u borbi protiv prevarnih aktivnosti, jer ima sveobuhvatna znanja o kontrolama u organizaciji. Istraga nije tipičan zadatak revizije, zato revizori moraju postupati s dužnom profesionalnom pažnjom uzimajući u obzir obim posla potrebnog za ispunjenje ciljeva angažmana te relativnu složenost, materijalnost ili važnost.

Važnost revizije u otkrivanju i sprečavanju finansijskih prevara ne može se proceniti, jer pomaže organizacijama da održe tačnost i pouzdanost svojih finansijskih izveštaja i spreče značajne finansijske gubitke. Postoji nekoliko prednosti angažovanja revizora za otkrivanje finansijskih prevara, a one mogu da uključuju nezavisnu evaluaciju, stručnost, povećani kredibilitet i dugoročnu isplativost. Revizori su nezavisni profesionalci koji mogu da procene finansijske izveštaje i interne kontrole bez pristrasnosti. Ovo može pružiti tačnije i pouzdanije rezultate u poređenju sa internom istragom ili pregledom. Nezavisna evaluacija je ključna prednost angažovanja revizora za otkrivanje finansijskih prevara (12). Revizori su nezavisni profesionalci treće strane na koje ne utiču interesi organizacije ili bilo koje druge strane. Ova nezavisnost omogućava revizorima da obezbede objektivnu i nepristrasnu procenu finansijskih izveštaja i internih kontrola organizacije. Oni zatim mogu da procene adekvatnost internih kontrola za ublažavanje tih rizika i da daju preporuke kako da poboljšaju te kontrole. Pored toga, revizori mogu da obezbede nezavisnu procenu prakse upravljanja rizicima kompanije, uključujući njen proces procene rizika, praćenje i izveštavanje o riziku, kao i strategije za smanjenje rizika.

Glavni zaključak je da je uloga revizorske funkcije u otkrivanju i sprečavanju finansijskih prevara kritična, bilo da je u pitanju interna ili eksterna revizorska funkcija, jer pomaže organizacijama da identifikuju prevarne aktivnosti, da ih istraže i preduzmu odgovarajuće mere kako bi sprečile takve pojave u budućnosti.

Literatura

1. Beasley, M. S., Carcello, J. V., Hermanson, D. R., & Lapides, P. D. (2000). Fraudulent Financial Reporting: Consideration of Industry Traits and Corporate Governance Mechanisms. *Accounting Horizons*, 14(4), 441–454. <https://doi.org/10.2308/acch.2000.14.4.441>
2. Chen, Y., & Wu, Z. (2023). Financial Fraud Detection of Listed Companies in China: A Machine Learning Approach. *Sustainability* (2071-1050), 15(1), 105. <https://doi.org/10.3390/su15010105>
3. Files, R., & Liu, M. (2022). Unraveling Financial Fraud: The Role of the Board of Directors and External Advisors in Conducting Independent Internal Investigations*. *Contemporary Accounting Research*, 39(3), 1905–1948. <https://doi.org/10.1111/1911-3846.12784>
4. Heshan Guan, Siying Li, Qian Wang, Lyulyov, O., & Pimonenko, T. (2022). Financial Fraud Identification of the Companies Based on the Logistic Regression Model. *Journal of Competitiveness*, 4, 155–171. <https://doi.org/10.7441/joc.2022.04.09>
5. Jakovljević, N. (2021b). Irregularities in conducting the list of assets and liabilities. *Trendovi u poslovanju*, 9(1), 94-104. <https://doi.org/10.5937/trendpos2101094J>
6. Jakovljević, N. (2021c). Political neutrality in the audit profession: attitudes of respondents in the Republic of Serbia. *BizInfo (Blace) Journal of Economics, Management, and Informatics*, 12(2), 23-38. <https://doi.org/10.5937/bizinfo2102023J>
7. Jakovljević, N. & Jakovljević, S. (2022). Contracting account audit on social networks. *Trendovi u Poslovanju*, 10(2), 52–64. <https://doi.org/10.5937/trendpos2202052J>
8. Jakovljević, N. (2021a). Analysis of the impact of the Covid-19 epidemic through the sojourn tax and the attitudes of the respondents. *Trendovi u poslovanju*, 9(2), 20-29. <https://doi.org/10.5937/trendpos2102022J>
9. Jakovljević, N. (2022). Analysis of cyber threats as a risk factor in the banking sector. *Bankarstvo*, 51(3–4), 32–65;
10. Jakovljević, N. (2022). Remote work in audit in the private and public sectors in the Republic of Serbia. *BizInfo (Blace) Journal of Economics, Management & Informatics*, 13(1), 65–70. <https://doi.org/10.5937/bizinfo2201065J>
11. Jakovljević, N., & Jakovljević, J. (2021). The impact of the Covid-19 global pandemic on the responsibility of auditors. *Finansije*, 92-113
12. Jakovljević, N., Jeremić M. & Jeremić N. (2022). Consideration of respondents' attitudes towards the concept of ethics in the audit profession. *Univerzitetska misao*, 2022(21), 115–125;
13. Jeremić, M., & Jakovljević, N. (2022). Pet elemenata za kvalitetniji revizorski angažman. *Revizor*, 25(100), 79–92. <https://doi.org/10.56362/Rev22100079J>
14. Jeremić, N., Jakovljević, N., & Jeremić, M. (2022). The role of internal auditing in business continuity. *Revizor*, 25(97-98), 53–71. <https://doi.org/10.56362/Rev2298053J>

15. Jeremić, N., Jakovljević, N., & Jeremić, N. (2022). Uloga interne revizije u smanjenju rizika od ransomvera. *Revizor*, 25(100), 57–78. <https://doi.org/10.56362/Rev22100057J>
16. Jeremić, N., Jeremić, M., & Jakovljević, N. (2021). Agility of internal audit. *Revizor*, 24, (95-96), 57-76, <https://doi.org/10.5937/Rev2196057J>
17. Kutera, M. (2023, January 1). Cryptocurrencies as a subject of financial fraud. *Geographical*, 95(1), 45. <https://doi.org/10.7341/20221842>
18. McKee, T. E. (2014). Evaluating Financial Fraud Risk During Audit Planning. *CPA Journal*, 84(10), 28–31;
19. Monika Szczerbak. (2019). The role of financial audit in detecting fraud. *Nowoczesne Systemy Zarządzania*, 14(1), 201–219. <https://doi.org/10.37055/nsz/129550>

The Role of Audit in Preventing Financial Frauds

Summary: *An audit is an activity that contributes to the assurance that an organization's financial statements are accurate and reliable. One of audit objectives is the detection and prevention of financial fraud. Fraudulent activities cause financial losses and damage an organization's reputation, The subject of the paper is the consideration of the role of auditing in detecting and preventing financial fraud. The conclusion is that the audit helps organizations in detecting and preventing fraud, and helps organizations to take measures to prevent such occurrences in the future.*

Keywords: *fraudulent financial statements, the role of auditors in preventing and detecting financial fraud*

Pregled metoda strategijskog upravljačkog računovodstva u funkciji strategijskog finansijskog planiranja

STRUČNI RAD

UDK 657.05:336

DOI: 10.56362/Rev23104073A

Ana Anufrijević¹

Rezime: Današnje poslovno okruženje karakteriše globalizacija, povećana konkurencija i nova tehnologija, što utiče na to da su savremenim preduzećima neophodne različite informacije. Informacije koje pruža tradicionalno upravljačko računovodstvo više nisu dovoljne, jer ne pružaju sve neophodne informacije o eksternom okruženju i nefinansijskim faktorima koji su od ključnog značaja za strategijsko finansijsko planiranje.

Primljen: 27.09.2023.

Prihvaćen: 25.10.2023.

Objavljen: 30.12.2023.

Ključne reči: strategijsko upravljačko računovodstvo, strategijsko finansijsko planiranje

UVODNA RAZMATRANJA

Tradicionalni koncepti računovodstva i menadžmenta koji su nekada podrazumevali klasičan model upravljanja, danas su prevaziđeni, jer ne odgovaraju novim privrednim, društvenim i ekonomskim kretanjima. Potreba za osavremenjivanjem i prilagođavanjem novim privrednim, društvenim, socijalnim i ekonomskim kretanjima sve je brža i veća. Ova potreba dovela je do neophodnosti organizacione modernizacije privrednih subjekata i naročito do unapređenja upravljanja njihovim resursima, posebno definisanih primenom strategijskog upravljačkog računovodstva i strategijskog finansijskog menadžmenta upravljanja i operativnog menadžmenta. U strategijskom menadžerskom razmatranju, većina eksternih faktora danas predstavlja i šansu i pretnju za samu organizaciju, koja ima potrebu da adekvatno odgovori nizom aktivnosti kroz utvrđivanje ili modifikaciju poslovne strategije, gde kao alat neretko koristi strategijsko računovodstvo. Sve ovo upućuje na konstantno i suštinsko upravljanje resursima preduzeća.

Posebno je potrebno istaći da savremeni strategijski finansijski menadžment obuhvata analize, odluke i aktivnosti koje privredni subjekt treba da preduzima u cilju stvaranja i/ili zadržavanja konkurentne prednosti, ali i obezbeđivanje finansijskih resursa za sprovođenje zadataka. U delu angažmana sa procesom analiziranja, fuzija između računovodstva i strategijskog upravljačkog računovodstva ima zadatak da obezbedi krajnje strategijske ciljeve uporedo sa analizom eksternog i internog okruženja, kako bi process donošenja bazičnih finansijskih odluka bio adekvatno utemeljen na strategiji po kriterijumu prioriteta.

¹ Univerzitet "Union – Nikola Tesla", Fakultet za ekonomiju i finansije Beograd.
E-mail: anufrijevana@hotmail.com

DEFINISANJE STRATEGIJSKOG UPRAVLJAČKOG RAČUNOVODSTVA I OBLAST DELOVANJA

Danas pojam interno orijentisanog računovodstva podrazumeva skup upravljačkog računovodstva, menadžerskog računovodstva i stratezijskog računovodstva i predstavlja okvir za delovanje u fokusu interne strategije, s obzirom da pravna i zakonska obaveza i okvir ne postoje, kao što postoje za finansijsko računovodstvo. Dok računovodstvo troškova predstavlja deo računovodstvenog sistema koji je orijentisan na identifikaciju, praćenje i analizu i kontrolu troškova, menadžersko računovodstvo je u službi kratkoročnog planiranja na bazi informacija iz finansijskog računovodstva. Međutim, uključivanjem informacija iz nefinansijskih sektora i poslovnog okruženja u cilju definisane strategije poslovanja, upravljačko računovodstvo u poslednjim decenijama 20. veka prerasta u strateško upravljačko računovodstvo (10 p. 31).

Stratezijsko upravljačko računovodstvo u savremenom shvatanju je teorija i praksa računovodstva koja gleda na troškovnu poziciju preduzeća, troškovne prednosti i diferencijaciju proizvoda, kako bi se donele tržišne odluke. Tradicionalno upravljačko računovodstvo ne uzima u obzir ove činioce i mnogo se više oslanja na računovodstvene sisteme koji su već uspostavljeni u samom preduzeću. Metoda stratezijskog upravljačkog računovodstva analizira informacije kako bi stvorila veće profitne marže i razlikovala preduzeće od svojih konkurenata na globalnom tržištu.

Ključna komponenta stratezijskog upravljačkog računovodstva je ispitivanje uticaja koji se odvijaju izvan preduzeća, odnosno eksternih elemenata iz okruženja preduzeća. Ti elementi uključuju novu konkurenciju na tržištu, što uključuje troškove ulaska na tržište i broj ukupnih konkurenata u određenoj industriji. Druga zabrinutost je postojanje li dostupni supstituti (proizvodi ili usluge), kao što su nova tehnologija ili proizvodi koji mogu umanjiti ili eliminisati potrebu za postojećim proizvodom. Industrijska konkurencija se ispituje kako bi se odredili najveći konkurenti organizacije, kao i cene i pozicije tih konkurenata na tržištu.

Trošak je ključni element u analizi, od lanca snabdevanja do iznosa novca koji preduzeće može naplatiti za svoje proizvode i usluge. Strateško upravljačko računovodstvo gleda na načine da se što više smanje troškovi kako bi se povećala dobit. To uključuje osnovne poslovne prakse kao što su smanjenje troškova ljudskih resursa, poslovanje kompanije, razvoj tehnologije, marketing proizvoda i usluga, kao i poboljšanje produktivnosti. Preduzeće će analizirati svoje troškove pre nego što izvrši isti proces na svojoj konkurenciji. Cilj preduzeća je ostvariti višu profitnu poziciju od konkurencije.

Nakon što se analizira preduzeće i konkurenciju, postavlja se strategija zavisno od potreba organizacije. U područjima gde troškovi mogu da se smanje, rešavaju se dugoročne posledice, kao što je mogućnost gubitka produktivnosti. Područja ulaganja se takođe ispituju u odnosu na njihove dugoročne prednosti ili nedostatke, uključujući i odgovor na pitanje hoće li povećati profitnu maržu u budućnosti. Dugoročni planovi se razvijaju, ali moraju ostati fleksibilni zbog prirode tržišta koje je podložno stalnim

promenama. Napredak se meri tradicionalnim finansijskim metodama, kao što su dobit i gubitak, kao i savremenim metodama kao što su ocene zadovoljstva kupaca i udeo na tržištu.

Simmonds je 1981. god. dao prvu definiciju strategijskog upravljačkog računovodstva, definišući ga kao praćenje i analizu informacija menadžerskog računovodstva o poslovanju preduzeća i njegove konkurencije u svrhu nadzora i razvoja poslovne strategije (12 p.26). Kasnije su Johnson i Kaplan tokom 1987. potvrdili da upravljačko računovodstvo gubi na značaju u promenjenom poslovnom okruženju (6 p.212). Naime, brz napredak u informaciono-komunikacionoj tehnologiji u procesu obrade informacija doveo je do toga da su se sve više uočavale manjkavosti upravljačko-računovodstvenih tehnika, posebno u preduzećima koja su koristila kompjuterizovane i inovativne proizvodne procese. Nedostaci konvencionalnog upravljačkog računovodstva i njegovih tehnika su se naročito ispoljili kada su upitanju strategijski aspekti poslovanja preduzeća. Stoga su brojna preduzeća krenula ka usvajanju različitih upravljačko-računovodstvenih tehnika orijentisanih ka strategijskoj dimenziji poslovanja, odnosno usmerenih ka ciljevima i strategijama savremenog strategijskog upravljanja. Trend usvajanja strategijskog pristupa u upravljačkom računovodstvu omogućio je menadžmentu preduzeća efikasnije suočavanje sa strategijskim problemima u oblasti kontrole i smanjenja troškova, kao i analize konkurencije i kupaca. (7).

METODE STRATEGIJSKOG UPRAVLJAČKOG RAČUNOVODSTVA KOJE SU NAJČEŠĆE U UPOTREBI

U praksi su se sledeće metode strateškog upravljačkog računovodstva pokazale kao dominantne:

- Obračun troškova po aktivnostima
- Obračun po metodi ciljanih troškova i
- Obračun troškova na bazi životnog ciklusa proizvoda.

Obračun troškova po aktivnostima

Obračun troškova po aktivnostima se ne razlikuje od tradicionalnih sistema obračuna troškova po vezivanju na direktne troškove. Razlike se nalaze u obračunu indirektnih troškova koji predstavlja proces u dve faze. Troškovi resursa potrošeni od strane aktivnosti alociraju se na aktivnosti ili mesta srodnih aktivnosti, dok se u drugoj fazi vezuju za odgovarajuće objekte troškova. Metodologija obračuna troškova po aktivnostima pokriva sledeće bitne procedure (8):

- izbor relevantnih objekata troškova,
- identifikovanje aktivnosti i mesta aktivnosti,

- vezivanje troškova za aktivnosti i mesta aktivnosti,
- izbor osnova za zaračunavanje troškova aktivnosti i mesta aktivnosti objektima troškova,
- obračun kvota (stopa) troškova aktivnosti i mesta aktivnosti za prenos troškova na objekte troškova,
- dodjeljivanje troškova aktivnosti i mesta aktivnosti objektima troškova.

U odnosu na složenost organizacija vrši se i izbor relevantnih objekata troškova za informacione potrebe menadžmenta, a svaki izazivač troškova može se smatrati objektom troškova (proizvod, deo, usluga, aktivnost), tj. konačnim učinkom preduzeća. Obračun troškova po aktivnostima suštinski je usmeren na budućnost i dugi rok, a količinski i vrednosni parametri u njemu imaju karakter predviđenih veličina. U njemu će se pojavljivati predviđeni, standardni i ciljni troškovi. Poznato je da je sve što je predmet planiranja treba da bude testirano kroz fazu kontrole i otuda obračun troškova po aktivnostima može biti zasnovan i na stvarnim troškovima i očekivanim odstupanjima od postavljenih vrednosti i aktivnostima unapređenja. U literaturi o upravljačkom računovodstvu (8 p. 316-318) definiše se i pojam o upravljanju po aktivnostima (ABM – Activity-Based management), koje je čvrsto oslonjeno na ABC i sve češće se govori o zajedničkoj temi ABCM – Obračun i upravljanje troškovima po aktivnostima (Activity-Based Costing and Management).

Pri primeni ove metode potrebno je voditi računa o hijerarhiji aktivnosti.

Obračun troškova po aktivnostima značajan je u sledeće dve situacije:

- 1) kada opšti troškovi u ukupnim troškovima rastu brže od direktnih troškova u organizacijama koje primenjuju tradicionalne sisteme obračuna, zasnovane na pretpostavci da objekti troškova troše resurse koje čine direktni rad i direktni materijal; i
- 2) u situaciji kada organizacije imaju raznovrsne učinke, proizvode, usluge i procese.

Pored brojnih prednosti postoje i ograničenja i određene kritike ove metode, među kojima su najznačajniji visoki troškovi vezani za informatičku podršku, što dovodi u pitanje isplativost same metode i suštinsko poznavanje same metode. Naime, usled visokih troškova ulaganja, na samom početku implementacije metode, postavlja se i pitanje kada će informacije o troškovima, dobijene ABC metodom, doneti koristi u procesu donošenja odluka i upravljanju. Što su upravljačko računovodstvo i informacioni sistem organizacije razvijeniji, lakša je primena ABC metode, a što je sistem slabiji, veći je njen doprinos (3 p. 719).

Obračun po metodi ciljnih troškova

Metoda ciljnih troškova (*target Costing*) nastala je u Japanu u prvoj polovini 20. veka, ali je prepoznata tek u 80-im godinama prošlog veka. Preliminarni model razvijen je 1959. god. u japanskom preduzeću Toyota. Vrlo brzo, model se širi prvo u SAD, a zatim i u Evropu.

Pretpostavka za uvođenje obračuna ciljnih troškova je prvenstveno timski rad u preduzeću. Zaposleni na odeljenjima oblikovanja i dizajna proizvoda, nabavke, proizvodnje, prodaje, marketinga, finansija i računovodstva moraju se još pre samog početka proizvodnog procesa uključiti u projektni tim. U tim se uključuju i eksterni članovi, poput dobavljača, kupaca, posrednika i sl (3). Naglasak se stavlja na konstrukcijska rešenja i oblikovanje proizvoda, jer se u tim fazama postižu najveće uštede troškova.

Obračun ciljnih troškova karakteriše:

- ciljna prodajna cena određuje cenu koštanja,
- poštovanje zahteva tržišta,
- timski rad,
- poštovanje troškova čitavog životnog ciklusa,
- uvažavanje celokupnog lanca vrednosti.

Osnovni princip obračuna ciljnih troškova je da prilikom stvaranja proizvoda, odnosno usluge, mogu nastati samo oni troškovi koje je kupac spreman i da plati. Oblikovanje proizvoda i usluga moraju biti u skladu sa kvalitetom i potrebama kupaca, ali u okviru mogućih troškova kako bi se ostvarila ciljna dobit preduzeća.

Prema Petković i Medved, obračun po ciljnim troškovima predstavlja jedan od sistema obračuna troškova koji se koriste za planiranje troškova tokom životnog ciklusa proizvoda ili usluge. Koristi se, prvenstveno, u ranoj (preproizvodnoj) fazi životnog ciklusa proizvoda ili usluge kao informativna podrška dizajniranju istih u cilju krajnjeg postizanja željenog profita. Obračun ciljnih troškova se povezuje sa obračunom troškova po aktivnostima, a najčešće sa Kaizen obračunom troškova (Kaizen Costing), s tim što se smatra: da se obračun po ciljnim troškovima primenjuje u preproizvodnoj fazi, koja obuhvata fazu utvrđivanja ciljeva i fazu realizacije ciljeva; da se obračun po aktivnostima koristi u fazi realizacije ciljeva i u fazi proizvodnje; a da se Kaizen obračun troškova koristi samo u fazi proizvodnje, što znači da se može nadovezati na obračun po ciljnim troškovima (9 p.19-20).

Kod proizvođača složenijih proizvoda, nakon utvrđivanja ciljanog troška na nivou proizvoda, potrebno je utvrditi ciljane troškove na visini komponenti, pri čemu je bitno određivanje glavnih funkcija proizvoda. U ovom se delu pretežno treba osloniti na iskustvo tehnologa i/ili inženjera koji vode proces proizvodnje i imaju sve relevantne informacije o visini utroška komponenti koje učestvuju u stvaranju proizvoda. Primena vrednosnog inženjeringa ovde za cilj ima snižavanje troškova, uz promenu funk-

cije proizvoda u fazi razvoja novog proizvoda i analizu vrednosti koja, recimo, može da bude snižavanje troškova proizvoda promenom dizajna postojećih proizvoda. Udeo u eksternom okruženju sa aspekta ciljnih troškova ovde je najvidljiviji, jer će upravo na ovom segmentu biti definisan izbor dobavljača. U izboru dobavljača neophodno će biti voditi računa o tome da se zadovolje tri sledeća kriterijuma:

- kompetitivnost ponude;
- reputacija;
- stepen inovativnosti.

U praksi se pokazalo da pozitivne efekte od primene metode ciljanih troškova ostvaruju ona preduzeća koja: (2 p.21):

- su orijentisana na proizvodnju heterogenih proizvoda, za razliku od onih koja imaju homogenu proizvodnju;
- su usredsređena na diverzifikaciju svojih proizvoda;
- koriste automatizovanu tehnologiju, uključujući savremena softverska rešenja, fleksibilne proizvodne sisteme;
- imaju kraći životni ciklus proizvoda ili kraći proizvodni ciklus, pri čemu period povraćaja od investicije u automatizaciju treba da bude kraće od osam godina;
- razvijaju sisteme za smanjenje troškova tokom planiranja, projektovanja i razvojnih faza životnog ciklusa proizvoda;
- primenjuju metode upravljanja poput *Just in time*, vrednosni inženjering i upravljanje kvalitetom.

Na osnovu prethodne retrospektive moguće je izvesti zaključak da ova metoda podržava ostvarivanje strategije konkurentnosti privrednog subjekta, s obzirom da omogućava zadovoljavajući udeo na tržištu uz prihvatljiv nivo profitabilnosti. Metoda se pokazala delotvornom u ostvarivanju zadovoljstva kupaca i pozitivnog finansijskog rezultata, uz kontrolu troškova.

Obračun troškova na bazi životnog ciklusa proizvoda

Obračun troškova na bazi životnog ciklusa proizvoda (*Life Cycle Costing*) sastoji se u nominalnom izražavanju ukupnih troškova proizvoda tokom njegovog životnog ciklusa koji uključuje istraživanje, razvoj, dizajn, proizvodnju i isporuku. Predviđeni trošak životnog ciklusa proizvoda je važna informacija za odlučivanje prilikom nabavke, optimizacije dizajna, planiranja proizvodnje i drugih aktivnosti vezanih za stvaranje i prodaju proizvoda.

Prva faza životnog ciklusa može se podeliti na razvoj i uvođenje. Prvenstveno, razvoj započinje nastankom i prihvatanjem ideje o novom proizvodu, a završava se početkom njegove proizvodnje. U delu faze koja podrazumeva razvoj ne ostvaruje se dobit zbog toga što ne postoji prodaja, već samo nastaju visoki troškovi. Faza uvođenja započinje

uvođenjem razvijenog proizvoda na tržište. Ulaskom na tržište prodaja proizvoda sporo raste zbog nepoznavanja proizvoda od strane kupaca. Karakteristika ovog perioda je da je dobit vrlo niska ili je nema, zbog početnih troškova koji su bili potrebni za sam ulazak proizvoda na tržište. U ovoj fazi potrebno je posvetiti posebnu pažnju ukupnim troškovima koji se mogu proceniti prema broju proizvoda koji se planiraju u procesu proizvodnje. Tokom trajanja ove faze neophodno je vršiti kontrolu aktivnosti u proizvodnom procesu, i to tako da ne zahtevaju skupe i dugotrajne akcije, dok je sa druge strane neophodno zadovoljiti tržište. U slučaju proizvoda koji su skupi, dobit se još više smanjuje zbog visoke cene koja dodatno usporava prodaju. Troškovi koji nastaju u fazi razvoja/uvođenja su: troškovi za naučne ili istraživačke studije, troškovi istraživanja tržišta, troškovi analize ekoloških učinaka, troškovi analize izvodljivosti, troškovi proizvodnje, troškovi distribucije, troškovi promocije, marketinga i sl.

Nakon ulaska proizvoda na samo tržište, povećavanjem prodaje proizvoda ulazi se u drugu fazu životnog ciklusa, fazu rasta proizvoda. Ova faza ogleda se u tome što se proizvodnja određenog proizvoda povećava, što implicira da se prodajna cena tog proizvoda smanjuje. Dolazi do osvajanja tržišta, što utiče na povećanje dobiti. Povećanjem proizvodnje smanjuje se trošak po jedinici proizvoda, tako da dobit u ovoj fazi može biti i najveća ukoliko se uporedi sa ostalim fazama. Cilj svakog privrednog subjekta je da proizvod u ovoj fazi traje najduže, kako bi se ostvarile visoke stope dobitka. Održavanje rasta postiže se širenjem prodaje na druga tržišta, ili strategijama koje za cilj imaju smanjenje troškova i povećanje dobitka. Da bi se ostvario kontinuirani duži rast koji je cilj svakog preduzeća, u ovoj fazi je potrebno razmotriti i uvoditi procese u cilju poboljšanja kvaliteta ili dodavanja novih karakteristika proizvodu. Tipični troškovi za fazu rasta su: troškovi puštanja u rad novih pogona, troškovi montaže novih postrojenja, troškovi distribucije i sl.

Faza zrelosti karakteristična je po laganom opadanju stope rasta prodaje zbog prihvatanja svih potencijalnih kupaca. Dobit u ovoj fazi je ili linearna ili čak blago degradativna, na šta takođe utiče i konkurencija. U fazi zrelosti potrebno je dodatno razvijanje proizvoda, poboljšanje proizvoda, više ulaganja u njegovu distribuciju i prodaju. Ova faza je najduža u odnosu na dve prethodne, i karakterišu je sledeći troškovi: troškovi energije, troškovi čišćenja i održavanja, troškovi stručnog osposobljavanja ljudi, troškovi distribucije i sl.

Obračun troškova na bazi životnog ciklusa proizvoda pomaže menadžmentu u razumevanju troškovnih posledica razvoja i stvaranja proizvoda, kao i u identifikaciji područja gde bi redukcija troškova mogla biti najučinkovitija. Ova metoda se preporučuje kod optimiziranja i alokacije resursa, ali i kao veoma važna u strateškom odlučivanju, posebno kod preduzeća koja proizvode više različitih proizvoda. Sa druge strane, metoda ima svoja ograničenja, od kojih su u literaturi najčešće apostrofirana sledeća (1 p.52):

- Obračun troškova na bazi životnog ciklusa proizvoda nije egzaktni metod, odnosno svako dobija različite odgovore, a odgovori nisu ni tačni ni netačni, već su ili razumni ili nerazumni.

- Proceni obračuna troškova po ovoj metodi nedostaje preciznost. Greške u tačnosti su neretko velike te ih je nemoguće pripisati odstupanjima dobijenim na osnovu statističkih metoda.
- Modeli obračuna troškova na bazi životnog ciklusa proizvoda rade sa ograničenim bazama podataka o troškovima koje ne uključuju uvek i troškove u operativnom području i području podrške.
- Model zahteva velike količine podataka, što stvara sumnju u tačnost većine dostupnih podataka.
- Rezultati obračuna troškova životnog veka proizvoda nisu dobri obračunski alati. Oni su učinkoviti samo kao alati za upoređivanje, odnosno alati kompromisa koji su potrebni projektnom timu.

Osim navedenih troškova vezanih za proizvod, u analizu bi bilo potrebno uključiti i troškove koji nastaju nakon isporuke proizvoda kupcu. Savremeno poslovanje je sve više usmereno ka zadovoljstvu kupaca koje se postiže uslužnim aktivnostima, kao što je podrška korisnicima, omogućavanje servisa proizvoda, efikasno i brzo rešavanje reklamacija. Troškovi postprodajne faze u pojedinim delatnostima mogu imati značajan udeo u ukupnom trošku realizacije.

UZAJAMNA POVEZANOST UPRAVLJAČKOG RAČUNOVODSTVA I STRATEGIJSKOG FINANSIJSKOG PLANIRANJA

Tri prethodno objašnjena modela strategijskog upravljačkog računovodstva koja ujedno predstavljaju i tipične modele obračuna troškova mogu se suštinski pojasniti sledećom tabelom, u kojoj je suštinska komponenta važna informacija za strategijsko finansijsko upravljanje.

Tabela 1: Sistemi obračuna troškova i njihova suštinska komponenta i slabost

Sistem obračuna troškova	Suštinska komponenta i slabost
Obračun troškova po aktivnostima	Direktno utvrđivanje neiskorišćenog kapaciteta. Važne informacije za smanjenje troškova. Visoki troškovi informatičke podrške mogu ovaj metod učiniti neisplativim.
Obračun ciljnih troškova	Upravljanje smanjenjem troškova u funkciji ostvarenja konkurentskih prednosti.
Obračun na bazi troškova životnog ciklusa proizvoda	Merenje različitih alternativa. Metod nije egzaktno.

Malinić, Milićević i Stevanović, napominju da vođenje preduzeća u savremenim tržišnim uslovima mora biti strategijski orijentisano, ne samo opisno, već i informaciono podržano od strane relevantnih informacionih sistema. Među pomenutim infor-

macionim sistemima središnje mesto pripada upravljačkom računovodstvu, pre svega po onoj istini da, bilo tekuće ili buduće, „jedino ono što je izmereno, može biti i kontrolisano“ (8 p. 208). Strategijsko upravljanje troškovima počiva na informacijama upravljačkog računovodstva i podržava proces strategijskog odlučivanja, koristeći podatke o troškovima u cilju identifikacije i razvoja strategija. Strategijsko upravljanje troškovima obuhvata i informacije o troškovima radi pomoći u formulisanju i komuniciranju strategija i sprovođenju taktika koje pomažu realizaciju strateških ciljeva, te isto ne podrazumeva samo upravljanje troškovima, već i upotrebu alata za povećanje prihoda, poboljšanje produktivnosti i zadovoljstva kupaca, uz istovremeno poboljšanje strateškog položaja organizacije. Samim tim, ono predstavlja najvažniji deo strategijskog finansijskog upravljanja. Onog trenutka kada su poznati svi troškovi, moguće je napraviti realne finansijske planove i strategiju.

Korelacija i međusobna povezanost ova dva važna pravca upravljanja važna je u svim strategijskim finansijskim aktivnostima koje se dešavaju u preduzeću:

1. specifikacija i implementacija opštih i specifičnih ciljeva preduzeća;
2. identifikovanje strategije za realizaciju postavljenih ciljeva;
3. razvijanje dugoročnih finansijskih (profitnih) planova na nivou preduzeća i na nivou strategijskih poslovnih jedinica;
4. specificiranje kratkoročnih (operativnih) planova ili budžeta po identifikovanim budžetskim celinama;
5. utemeljenje sistema periodičnog izveštavanja o ostvarenjima po centrima odgovornosti;
6. kontrola ostvarenja postavljenih planova koja uključuje poređenje ostvarenja i planova, identifikovanje odstupanja, njihovo razjašnjenje (tumačenje) i preduzimanje korektivnih akcija, koje mogu podrazumevati i revidiranje postavljenih planova.

Operativni poslovni planovi sastoje se od detaljne finansijske projekcije tokova rentabiliteta, novčanih tokova i finansijsko-strukturne pozicije za preduzeće kao celinu, ali i relevantne finansijske tokove za delove preduzeća kao što su: profitni segmenti, poslovne funkcije, departmani, proizvodne linije i sl. Ovi planovi su detaljni, kratkoročni, kvantitativni i relevantni za sve nivoe u organizacionoj i upravljačkoj strukturi. Operativno (kratkoročno) planiranje obuhvata parcijalne (podržavajuće) planove ili budžete: 1. budžet prodaje i prihoda od prodaje; 2. budžet proizvodnje; 3. budžet troškova proizvodnje (budžet troškova direktnog materijala, budžet troškova plata izrade, budžet opštih troškova proizvodnje); 4. budžet nabavke; 5. budžet troškova prodatih proizvoda; 6. budžet troškova marketinga; 7. budžet troškova opšteg upravljanja i administracije; 8. budžet troškova istraživanja i razvoja; tako da će svi prethodno planirani troškovi činiti troškove koji će nastajati u daljim procesima i njihov sistem obračuna direktno će biti povezan sa preciznošću iskazanih planova.

Strateški voditi preduzeće ka cilju i rastu vrednosti za vlasnike i organizaciju u celini znači krajnje promišljeno donositi odluke u svim fazama upravljačkog procesa. Dve su najbitnije stvari u tome: izbor odgovarajućih strategija i formulisanje zadovoljavajućeg nivoa troškova. Posebno je bitno da preduzeća objektivno sagledaju mesto i ulogu troškova u strateškom upravljanju, koji su „prozvani“ putem komponente „cena“, ali i putem takmičarske komponente „korist za kupca“ koja je izazivač troškova. Za potrebe sagledavanja uloge i pozicioniranja troškova u određenim strateškim okvirima, može biti iskorišćen sledeći tabelarni prikaz koji je dat u tabeli 2.

Tabela 2 Strateška uloga troškova

Upravljanje troškovima	Strategija diferenciranja	Strategija liderstva u troškovima
Uloga standardnih troškova u oceni performansi	Ne vrlo značajna	Vrlo značajna
Značaj koncepta fleksibilnog planiranja za kontrolu troškova	Umerena do niska	Visoka do vrlo visoka
Percepcija značaja ostvarenja planova i ispunjenja budžeta	Umerena do niska	Visoka do vrlo visoka
Značaj analize troškova marketinga	Kritična za uspeh	Često se ne vrši na formalizovan način
Značaj troškova proizvoda kao inputa o odlučivanju o cenama	Niska	Visoka
Značaj analize troškova konkurenata	Niska	Visoka

Izvor: Malinić i sar., 2018, str. 209.

Moguće je izvesti zaključak da, budući da su izbor i formulisanje strategija ključni za stvaranje i održanje konkurentске prednosti preduzeća, finansijski ciljevi nikada ne smeju da budu zapostavljeni, troškovi se uvek moraju naći u domenu strateškog, ali, povezano sa tim, i operativnog upravljanja. Iz ove međuzavisnosti naviru izazovi za planiranje i upravljanje, obračun i kontrolu troškova i ukupni strateški i operativni kontroling.

ZAKLJUČAK

U radu je izvršen prikaz tri najtipičnije metode strateškog upravljačkog računovodstva u praksi, koji upućuje na kompleksnost i složenost ovog računovodstvenog područja. Sve tri posmatrane metode zahtevaju da budu bazirane na ozbiljnoj i dosta skupoj informatičkoj podršci i vrlo specifičnim znanjima. Uvođenje ovih metoda takođe zahteva i kooperaciju menadžmenta svih nivoa i stručnjaka različitih profila. Svaka od posmatranih metoda može omogućiti brojne koristi za preduzeće koje je primenjuje, ali uz uvažavanje ograničenja koja proizlaze iz prirode same metode, kao i okruženja u kome dato preduzeće posluje. Ne treba posebno napominjati da se ograničenja

jednim delom odnose i na znanja koja su neophodna u primenama bilo koje od objašnjenih metoda. U zavisnosti od strategije preduzeća i ciljeva poslovanja, u preduzeću je moguće primeniti jednu ili više metoda strategijskog upravljačkog računovodstva.

Ono što posebno treba istaći je da je, usled nepredvidivih globalnih promena, aktuelnih kriza u poslednje dve decenije, ubrzanog tehnološkog napretka, sve većih izazova konkurentnosti, smanjenog životnog ciklusa proizvoda i međuorganizacijskih lanaca snabdevanja, upravljanje troškovima postalo kritična veština opstanka za mnoga preduzeća. Ujedno, upravljanje troškovima nemoguće je u praksi posmatrati izdvojeno od finansijskog planiranja, kontrole, strategijskog i operativnog menadžmenta. Tek u skupu svih ovih disciplina, odnosno delova preduzeća, moguće je izvući najveće strateške benefite za preduzeće.

Literatura

1. Dražić Lutitsky, I., Šagud, M. (2012.). „Obračun troškova prema životnom vijeku proizvoda“, Računovodstvo i revizija, 10: 51-5
2. Gagne, M.L., Discenza, R. (1995.). „Target costing“, Journal of Business & Industrial Marketing, (10),1: 16-22.
3. Gulin, D., Janković, S., Dražić Lutitsky, I. Perčević, H., Peršić, M. i Vašiček, V. (2011). „Upravljačko računovodstvo“. Zagreb: Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika.
4. Janković, B., Knežević, S., Milojević, S., (2023) „Uloga računovodstvenog forenzičara u krivičnom postupku“, Revizor (101) 1:11
5. Jolović Ivana, Petković Đerđi (2020) „Kaizen kao sistem za strategijsko upravljanje troškovima u realizaciji konkurentskih prednosti“, Ekonomija – teorija i praksa (3) 69:90
6. Johnson, H., Kaplan, R. (1987). „Relevance Lost: The Rise and Fall of Management Accounting“. Boston: Harvard Business School Press
7. Jovanović, D., Fedajev, A., Gračanin, Š. (2022) „Tehnike strategijskog upravljačkog računovodstva u srednjim i velikim preduzećima u Srbiji“ u: *Kontroling i strategijski aspekti upravljačkog računovodstva*
8. Malinić, D., Milićević, V. i Stevanović, N. (2018). „Upravljačko računovodstvo“. Beograd: Ekonomski fakultet.
9. Petković, Đ, i Medved, I. (2015). „Savremeni sistemi obračuna troškova u funkciji održive poljoprivredne proizvodnje“. Traktori i pogonske mašine, 20 (2), 16-24.
10. Ramljak, B., Rogošić, A.(2013.). „Interno orijentirano računovodstvo u provedbi strategije kvalitete“, Ekonomski pregled, (64), 1:30-48
11. Rogošić A., Perica I. (2018) „Strateško menadžersko računovodstvo – pregled metoda“, Ekonomski pregled (67) 153-176
12. Simmonds, K. (1981.). „Strategic management accounting“, Management Accounting, (59),4:26-30

Overview of Strategic Management Accounting Methods in the Function of Strategic Financial Planning

Abstract: *Today's business environment is characterized by globalization, increased competition and new technology, which means that modern companies need different information. The information provided by traditional management accounting is no longer sufficient, because it does not provide all the necessary information about the external environment and non-financial factors that are of key importance for strategic financial planning.*

Keywords: *strategic management accounting, strategic financial planning*

Manipulacije finansijskim izvještajima primjenom kreativnog računovodstva

STRUČNI RAD

UDK 657.632

343.9.024:336.7

DOI: 10.56362/Rev23104085B

Mehmed Budić¹

Rezime: Osnovu za istinito i fer prikazivanje imovinsko-finansijskog i prinosnog položaja privrednih društava predstavljaju zakonski propisi i međunarodna profesionalna računovodstvena regulativa. Ukoliko su finansijski izvještaji sastavljeni u skladu sa odgovarajućim načelima i principima, korisnici finansijskih izvještaja su u mogućnosti da na bazi istih donesu adekvatne odluke. Ta slika nerijetko može biti iskrivljena. Sve mjere koje su namjerno sprovedene sa ciljem da finansijski izvještaji ne pokazuju pravu finansijsku i prinosnu snagu preduzeća mogu da se obuhvate terminom „kreativno računovodstvo“.

Primljen: 31.01.2023.

Prihvaćen: 30.09.2023.

Objavljen: 30.12.2023.

Ključne reči: prevare, smicalice, manipulacije, lažiranje finansijskih izvještaja, zloupotreba pravnih propisa

UVOD

Jasne definicije prevare u finansijskim izvještajima teško je razlučiti od deklarativnih i/ili autoritativnih izjava, prvenstveno zato što je tek u posljednjem desetljeću računovodstvena struka koristila riječ prevara u svojim stručnim proglasima. Prije su se koristili pojmovi namjerne greške ili nepravilnosti. Američki institut ovlaštenih javnih računovođa (1) u Izjavi o računovodstvenim standardima (SAS) br. 82, definira prevaru u finansijskim izvještajima kao namjerni pogrešni prikaz ili propust u finansijskim izvještajima. Prevare u finansijskim izvještajima definira Udruženje ovlaštenih ispitivača prevara (ACFE) kao: namjerni promišljeni pogrešni prikaz ili ispuštanje značajnih činjenica ili računovodstvenih podataka koji dovodi u zabludu, a kad se razmatra sa svim raspoloživim informacijama, uzrokuje da čitatelj promijeni ili prepravi svoj sud ili odluku (2).

Široko prihvaćenu definiciju prevare u finansijskim izvještajima, artikulirala je i Nacionalna komisija za lažno finansijsko izvještavanje (6) kao namjerno ili nemarno vođenje, bilo čin ili propust, koji rezultira zavaravajućim finansijskim izvještajima.

Zajedničko ovim definicijama jeste da je prevara, posebno prevara u finansijskim izvještajima, promišljena obmana s namjerom uzrokovanja zla, povrede ili štete. Pojmovi prevara u finansijskim izvještajima i prevara menadžmenta koriste se zamjenski, prvenstveno jer (1) menadžment je odgovoran za izradu pouzdanih finansijskih izvještaja i (2) fer prezentiranje, poštenje i kvaliteta procesa finansijskog izvještavanja odgovornost je menadžmenta.

¹ Federacija BiH.
E-mail: mehmed.budic@gmail.com

Postoje razlike u prirodi, smjerovima i odrednicama prevara u finansijskim izvještajima u SAD i drugim zemljama. U SAD prevare u finansijskim izvještajima obično uzrokuju menadžerske manipulacije zaradama kako bi se prevarili raspršeni investitori, dok se u Evropi prevare u finansijskim izvještajima počinu za dobrobit dioničara koji imaju kontrolu, a na štetu manjinskih dioničara.

Nevjerodostojno finansijsko izvještavanje

Pri računovodstvenim podacima se susrećemo sa brojnim načinima i metodama krivotvorenja. U osnovi postoje tri osnovna načina krivotvorenja podataka:

- zloupotreba pravnih propisa;
- manipulacije u računovodstvenom evidentiranju; te
- neposredno krivotvorenje podataka u računovodstvenim iskazima. (4)

Pri zloupotrebi pravnih propisa, radi se o zloupotrebi pravnih normi, tako da se naizgled stvori slika njihova poštivanja, a u stvari se unutar propisa traže putevi i stranputice, kako bi se postigli željeni poslovni ciljevi. Da bi se postigao taj cilj, brojnim se manipulacijama stvore drugačije vrijednosti sredstava, troškova i odliva. Pri manipulacijama u računovodstvenom evidentiranju se radi o fiktivnim ili nepravilnim načinima računovodstvene obrade podataka, s namjerom da se prikrije prava slika o stanju sredstava, izvora sredstava ili poslovnom rezultatu.

Računovodstveni iskazi i drugi finansijski izvještaji, glavna su svjedočanstva o imovinsko – finansijskom položaju, te o poslovnoj i novčanoj uspješnosti poslovnog subjekta. Do njihovog osporavanja može doći usljed neposrednog krivotvorenja podataka u finansijskim izvještajima, posebno u temeljnim računovodstvenim iskazima, pri čemu se počinitelj tih djela ne odlučuje za manipulacije u samom evidentiranju, već manipulira podacima iz bilansa, npr. prenosi ih u posebne tabele i svrstava u nepravne skupine, ili ih ne prikaže u stvarnoj vrijednosti, jer želi prikazati ciljanu vrijednost ekonomske kategorije (5).

Računovodstveno „prekrajanje“ poslovnog rezultata često je nezakonit put menadžmenta, kako bi ovladali tržištem, pridobili ugodniju tržišnu vrijednost preduzeća, veće menadžerske bonitete ili druge ciljeve. Često se radi o izvještavanju o poslovnom uspjehu koji se stvarno nije ostvario.

PREVARE U RAČUNOVODSTVU

U računovodstvu su se uvijek događale prevare iza kojih su slijedili finansijski kolapsi. U posljednje vrijeme, to se dešava u sve većem obimu i s težim posljedicama za globalnu javnost. Rukovodstva preduzeća su u nedavnoj prošlosti, koristeći računovodstvenu

profesiju, često javnost dezinformisala o imovinskom-finansijskom položaju i uspješnosti poslovanja preduzeća, i to na sljedeće načine:

- inflacijske zarade 1963-1973;
- „punjenje“ poslovnih knjiga preduzeća nepostojećim zalihama 1968-1981;
- špekulisanje vrijednosnim papirima (čekovi, mjenice, obveznice) 1977-1984;
- „zavođenje“ revizora dvostrukim evidencijama 1983-1988; i
- manipulisanje količinskim i vrijednosnim godišnjim popisom 1986-2002. (4)

Također smo bili svjedoci velikog finansijskog kolapsa, koji je bio posljedica namjernog (prevarantskog) „naduavanja prihoda“, skrivanja dugova i manipulisanja uprave zaradom zaposlenih, a sve je to za sobom povuklo američke berzanske indekse u 2001. godini, da su samo oni izgubili 90% svoje vrijednosti.

Statistika praćenja prevara prema profesijama navodi upravo računovodstvenu profesiju i rukovodioce na najvišim položajima odlučivanja, kao najčešće vršioci prevara. Prema istraživanju Udruženja ovlaštenih istražitelja prevara (engl. Association of Certified Fraud Examiners – ACFE) iz 2008. godine (4), čak 28,9% počinitelja prevara čine zaposleni u računovodstvenom sektoru, što zajedno sa 17,8% rukovodilaca na najvišim nivoima, predstavljaju brojno najveću skupinu izvršitelja prevara.

Tabela 1. Broj prevara po osnovi sektora počinioca

Odjeljenje	Broj slučajeva	% slučajeva	Prosječni gubitak
Računovodstvo	231	28,90%	200.000 \$
Izvršni/ Top menadžment	142	17,80%	853.000\$
Operativa	129	16,10%	80.000\$
Prodaja	93	11,60%	106.000\$
Potrošačke usluge	49	6,10%	45.000\$
Finansije	31	3,90%	252.000\$
Skladištenje zaliha	24	3,00%	100.000\$
Nabavka	22	2,80%	600.000\$
Proizvodnja	19	2,40%	100.000\$
Informacione tehnologije	16	2,00%	93.000\$
Marketing/Odnosi sa javnošću	8	1,00%	80.000\$
Pravna služba	8	1,00%	1.100.000\$
Upravni odbor	8	1,00%	93.000\$
Ljudski resursi	7	0,90%	325.000\$
Istraživanje i razvoj	7	0,90%	562.000\$
Interna revizija	6	0,80%	93.000\$

Izvor: (4., str.248)

S druge strane, iako čine najveću skupinu, iznos prevara koje su počinjene od strane zaposlenih u računovodstvu nije ujedno i vrijednosno najveći, što je prikazano u narednoj tabeli.

Tabela 2. Prosječan gubitak po osnovu odjeljenja počinioca

Odjeljenje	Broj slučajeva	% slučajeva	Prosječni gubitak
Pravna služba	8	1,00%	1.100.000\$
Izvršni/Top menadžment	142	17,80%	853.000\$
Nabavka	22	2,80%	600.000\$
Istraživanje i razvoj	7	0,90%	562.000\$
Ljudski resursi	7	0,90%	325.000\$
Finansije	31	3,90%	252.000\$
Računovodstvo	231	28,90%	200.000\$
Prodaja	93	11,60%	106.000\$
Skladištenje zaliha	24	3,00%	100.000\$
Proizvodnja	19	2,40%	100.000\$
Informacione tehnologije	16	2,00%	93.000\$
Upravni odbor	8	1,00%	93.000\$
Interna revizija	6	0,80%	93.000\$
Operativa	129	16,10%	80.000\$
Marketing/Odnosi sa javnošću	8	1,00%	80.000\$
Potrošačke usluge	49	6,10%	45.000\$

Izvor: (4, str.248).

Prevare se najčešće dešavaju, tamo gdje su kontrole slabe, gdje se ne primjenjuju ili ne postoje. Zato je jako važno da se, u kontekstu kontrole poslovanja, prvenstveno utvrdi stepen internih kontrola u preduzeću. Osaživanje kontrola može pomoći u smanjenju prilika za prevaru. U narednoj tabeli je prikazan postotak prevara prema tipu kompanije i prosječni gubici od prevare koji su zabilježeni u SAD.

Tabela 3. Postotak prevara prema tipu kompanija i prosječni gubici od prevara

Postotak prevara i prosječna šteta prema tipu kompanije - ACFE studija 2008.	
Tip kompanije	Postotak prevara od ukupno /prosječni gubitak
Privatne kompanije	39,1% od svih istraženih prevara Prosječni gubitak: 278.000 USD
Javne kompanije (kompanije na berzi)	28,4% od svih istraženih prevara Prosječni gubitak: 142.000 USD
Male kompanije (manje od 100 zaposlenih)	38,2% od svih istraženih prevara Prosječni gubitak: 200.000 USD
Srednje kompanije (od 101 do 999 zaposlenih)	20,0% od svih istraženih prevara Prosječni gubitak: 176.000 USD
Velike kompanije (od 1.000 do 9.999 zaposlenih)	23,0% od svih istraženih prevara Prosječni gubitak: 116.000 USD
Najveće kompanije (preko 10.000 zaposlenih)	8,9% od svih istraženih prevara Prosječni gubitak: 147.000 USD

Izvor: (4, str.249).

Prevara se obično definiše kao lišavanje nekoga, nečega, prevarom, što može da bude direktna krađa, zloupotreba sredstava ili drugih resursa, ili složeniji prestupi, kao što je *lažno računovodstvo i davanje lažnih informacija*. U pravnom smislu sve ove aktivnosti su isti prekršaj – prevara.

PODRUČJA ZLOUPOTREBE KREATIVNOG RAČUNOVODSTVA

Zloupotreba kreativnog računovodstva, u praksi, poprima različite forme kao što su: upravljanje zaradom (engl. earnings management), nasilno (agresivno) računovodstvo (engl. aggressive accounting), izgladivanje zarade (engl. income smoothing) i lažiranje finansijskih izvještaja (engl. fraudulent financial reporting) (4). Upravljanje zaradom može biti motivirano ciljevima menadžera, analitičara i računovođa, da prikažu ujednačene iznose zarada u više uzastopnih perioda.

Agresivno računovodstvo podrazumijeva pretjeranu primjenu i izbor računovodstvenih postupaka, da bi se prikazao željeni rezultat. Ovaj postupak podrazumijeva primjene postupaka, preko dopuštenih standarda ili u situacijama, kada za to nema opravdanja, odnosno, nepravilna knjiženja. Najčešći postupci agresivnog računovodstva su prenamaglašenja revalorizacija i agresivna kapitalizacija. U agresivno računovodstvo se ubraja: dodatno terećenje rashoda sa protuknjiženjima fiktivnih stavki na potražnoj strani; međusobno zatvaranje stavki kupaca i dobavljača bez povezanosti u poslovnim događajima; povećanje prihoda na osnovu smanjenja stavki rezervisanja itd.

Izgladivanje zarade je postupak kojim se postiže prikaz stalnog rasta zarada, bez oscilacija. Cilj izgladivanja zarade jeste ujednačen prikaz ostvarenog prihoda i profita, za više uzastopnih godina.

Lažiranje finansijskih izvještaja podrazumijeva namjerne pogreške, prepravljanje finansijskih izvještaja i ispostavljanje lažnih dokumenata, kako bi se prikazao željeni rezultat, a najčešći pojavnici oblici su prodaja na „crno“, terećenje troškova na rashode ili zalihe, ispostavljanje lažnih računa, fiktivne prodaje povezanim preduzećima, obračuni lažnih putnih naloga, skrivene isplate dobiti, trošenje resursa preduzeća u privatne svrhe itd.

Jedan od vodećih autoriteta u Americi u otkrivanju manipulacija izazvanih primjenom postupaka kreativnog računovodstva, u svrhu lažiranja finansijskih izvještaja, Howard Schilit, grupisao ih je u sedam dijelova i nazvao „*Smicalicama*“ (engl. *shenanigans*).

Računovodstveni trikovi koje računovođe najčešće koriste za lažiranje finansijskih izvještaja su:

- Smicalica br. 1 – prerano priznavanje prihoda ili priznavanje prihoda upitne kvalitete;
- Smicalica br. 2 – priznavanje fiktivnog prihoda;

- Smicalica br. 3 – napuhivanje zarade izvanrednim dobicima;
- Smicalica br. 4 – prebacivanje tekućih rashoda u raniji ili kasniji obračunski period;
- Smicalica br. 5 – pogrešna knjiženja ili nepravilno reduciranje obaveza;
- Smicalica br. 6 – prebacivanje tekućeg prihoda u kasniji period;
- Smicalica br. 7 – prebacivanje budućih rashoda u tekući period.

U slučaju preranog priznavanja prihoda ili priznavanja prihoda upitne kvalitete, najčešći primjeri su: priznavanje prihoda od usluga ili proizvoda, za usluge koje će biti realizirane tek u narednom periodu, ili proizvoda koji kupcu još nisu isporučeni; priznavanje prihoda za usluge koje kupac nije dužan platiti; prodaja pridruženim preduzećima; prisvajanje i priznavanje tuđih prihoda kao svojih; precjenjivanje bezvrijednih stvari i njihova prodaja po visokoj cijeni.

Priznavanje fiktivnog prihoda nastaje usljed: priznavanje prihoda, kada nisu ispuanjene zakonske pretpostavke; priznavanje odobrenog rabata od strane dobavljača kao prihoda; priznavanje prihoda od prodaje u visini prodajne cijene nekretnina; priznavanje prihoda od prodaje preduzeća, nakon poslovnog spajanja; priznavanje finansijskih i drugih prihoda kao prihoda od prodaje.

Za napuhivanje zarada izvanrednim dobicima imanentno je: napuhivanje profita prodajom ranije otpisane imovine; stvaranje prihoda reklasifikacijom stavki u bilansima; korištenje dobiti od prodaje nekretnina za smanjenje tekućih rashoda; uključivanje dobitka na prodaji nekretnina u prihode od prodaje.

Prebacivanje tekućih rashoda u raniji ili kasniji obračunski period realizuje se kapitaliziranjem tekućih operativnih troškova i kasnije terećenjem na rashode; prebacivanje tekućih troškova u prethodni period uz pomoć primjene promijenjene računovodstvene politike; smanjenje ispravke vrijednosti imovine; priznavanje rashoda od umanjenja imovine (npr. goodwill); prebacivanje troškova amortizacije u kasnije periode, odnosno prolongiranje vijeka upotrebe, tzv. „*rastezanje*“ amortizacije.

Pogrešna knjiženja ili nepravilno reduciranje obaveza nastaju usljed: priznavanja ranije stvorenih fiktivnih rezervi u prihod; smanjenja obaveza mijenjanjem računovodstvenih pretpostavki; davanja neopravdano velikih popusta; namjerno pogrešnog knjiženja rashoda uz formiranje (priznavanje) nepostojećih obaveza kao protustavke; knjiženje avansa u prihode, iako obaveza nije izvršena.

Prebacivanje tekućeg prihoda u kasniji period realizuje se stvaranjem rezervi, te njihovo kasnije priznavanje u prihode, kao i priznavanje prihoda kod pripajanja, koji je zarađen prije pripajanja.

Najveći broj računovodstvenih skandala nastao je usljed napuhivanja i lažiranja prihoda i to radi privlačenja investitora, povećanja ili održavanja cijena dionica, povećanja tržišne vrijednosti, ostvarivanja menadžerskih bonusa, izbjegavanja opasnosti od preuzimanja zbog loših rezultata.

Iako nema pravila gdje će se i kakve manipulacije pojaviti, ovdje treba naglasiti da ciljevi manipulacija poslovnim rezultatima ovise i o tome radi li se o:

- javnim kompanijama koje kotiraju na berzi; ili o
- privatnim kompanijama. (3)

Naime, dok kod javnih kompanija, postoje jaki razlozi za prikazivanjem boljih poslovnih rezultata, toga kod privatnih kompanija najčešće nema. Težnja da privatne kompanije iskažu bolje rezultate od stvarnih može se pojaviti kad imaju namjeru izaći na berzu ili kad ne žele da prikažu gubitke kako ne bi uništili finansijski rejting koji im je potreban za dobivanje kredita od banaka. Kod privatnih kompanija češća je težnja da se mogući visoki poslovni rezultati umanje i prebace u iduće razdoblje.

Prema tome, na forenzičaru leži zadatak da procjeni okolnosti kad je vjerovatno da će poslovni rezultati biti precijenjeni ili podcijenjeni. Nakon temeljnog obrazovanja u razvijanju vještina forenzičara, jedna od najvažnijih stvari je analiza praktičnih slučajeva i mogućnosti lažiranja i prevara u finansijskim izvještajima. To znanje forenzičarima omogućava brže istraživanje mogućih lažiranja, krivotvorenja i prevara jer prevaramanti vrlo slično razmišljaju i ponavljaju iste postupke. Ocjena pojavnih oblika manipulacija u finansijskim izvještajima kod nas je intuitivna jer pravih istraživanja tog područja još nema. To su slijedeće manipulacije:

1. manipulacija troškovima i rashodima;
2. manipuliranje prihodima;
3. manipuliranje rezervisanjima;
4. stvaranje nerealne aktive – kapitalizacija tekućih troškova;
5. agresivna revalorizacija radi poboljšanja slike o solventnosti i smanjenja dojma o visokim zaradama;
6. skrivanje obaveza;
7. izvlačenje novca iz preduzeća;
8. složene transakcije;
9. krađa gotovine.

Manipulacije troškovima i rashodima

Kod nas su manipulacije radi povećanja ili smanjenja troškova ipak najčešće. Razlozi za lažno povećanje troškova su najčešće:

- nastojanja da se smanji dobit pa time i porez na dobit;
- nastojanje da troškovi terete na tekuće razdoblje kako bi se rasteretilo iduće razdoblje;
- povećanje troškova u tekućoj godini kako bi se sa stvaranjem skrivenih rezervi povećali prihodi u idućoj godini.

Razlozi za lažno snižavanje troškova najčešće su:

- izbjegavanje prikazivanja gubitka;
- skrivanje gubitaka; ili
- povećanje dobiti radi dobivanja nagrada i ostalih kompenzacija.

Manipuliranje prihodima

Razlozi za lažno povećanje prihoda su najčešće:

- nastojanje da se poveća dobit, pa time i nagrade direktorima;
- nastojanje da se sakriju gubici.

Postupak lažnog snižavanja prihoda je *redukcija prihoda*. Redukcija prihoda radi se s namjerom da prihod ne „iskoči“ previše iznad prethodne i posebno naredne godine. Naime, *iskakanje* previsokog prihoda u jednoj godini može stvoriti dojam pada u narednoj godini, što može prouzrokovati pad vrijednosti dionica čak neovisno o ostvarenoj dobiti. Menadžeri zbog toga nastoje stvoriti dojam stalnog rasta poslovanja, a ne velikih oscilacija, jer oscilacija prihoda stvara dojam povećanog rizika ulaganja u ta preduzeća i rada s tim preduzećima.

Manipuliranje rezervisanjem

Stvaranje rezervi pomoću agresivnih ili lažnih rezervisanja primjenjuje se tijekom dobrih godina kako bi se rezervisani (uštedeći) „novčići“ koristili za popravljavanje rezultata u lošijim godinama. Iako postoje različiti načini stvaranja skrivrenih rezervi, to se najčešće postiže priznavanjem različitih vrsta rezervisanja.

Stvaranje nerealne aktive – kapitalizacija tekućih troškova

Priznavanje nematerijalne imovine nastale razvojem zahtijeva ispunjenje uvjeta prema MRS 38 – Nematerijalna imovina. Iako MRS 38 nastoji ograničiti zloupotrebu kapitaliziranja interno stvorene nematerijalne imovine, to ipak nije jednostavno. MRS 38 zabranjuje kapitaliziranje sljedeće nematerijalne imovine:

- a) interno stvoreni goodwill (MRS 38., t.48.)
- b) troškovi nastali u fazi istraživanja interno stvorene nematerijalne imovine (MRS 38., t.54.)
- c) interno stvoreni zaštitni znakovi, oznake, publicirajući nazivi, popisi kupaca i druge slične stvari ne priznaju se kao nematerijalna imovina (MRS 38., t.63.).

Navedeni izdaci priznaju se kao rashod u trenutku nastanka. Samo nematerijalna imovina nastala razvojem priznaje se kao imovina, i to u visini troškova nastalih isključivo u fazi razvoja.

Agresivna revalorizacija radi poboljšanja slike o solventnosti i smanjenja dojma o visokim zaradama

Agresivna revalorizacija dugotrajne imovine forenzičarima, ali i svim drugim korisnicima finansijskih izvještaja, stvara mnogo problema. Revalorizacija sama po sebi otvara mnoga pitanja o vjerodostojnosti, realnosti i transparentnosti finansijskih izvještaja.

Najčešći cilj agresivne revalorizacije je stvaranje slike manje zaduženosti, jer se time povećava pozicija ukupnog kapitala pa se postotak obaveza u pasivi smanjuje.

Skrivanje obaveza

Najčešći motivi skrivanja obaveza je izbjegavanje prikazivanja visoke zaduženosti preduzeća kako bi se dobili krediti, kako bi se zavarali dobavljači, kako bi se privukli investitori i kako bi se održala vrijednost dionica na tržištu kapitala. Skrivanje obaveza često je povezano sa skrivanjem troškova. Kod skrivanja obaveza najčešće se radi o vrlo grubim knjigovodstvenim nepravilnostima i lažiranjima.

Izvlačenje novca iz preduzeća

Izvlačenje novca iz preduzeća je jedna od vrlo čestih prevara kod nas i u svijetu. Ta vrsta prevara posebno je izražena kod preduzeća u državnom vlasništvu, ali nije nepoznata ni kod privatnih preduzeća. Prevara se najčešće provodi tako da se računi za usluge državnim preduzećima uvećavaju kako bi se novac prebacio na privatna preduzeća u kojima se isplaćuje vlasnicima s plaćenim porezom na dobit, a nakon toga se novac dijeli na sudionike u prevari. Ove vrste prevara se otkrivaju tako što se provjeravaju svi sumnjivi računi koji se uspoređuju s tržišnim cijenama takvih usluga. Preduzeća koja su naplatila lažiranje računa, u pravilu imaju visoke dobiti isplaćene vlasnicima ili neobične isplate za usluge privatnim osobama.

Složene transakcije

Složene transakcije se najčešće odnose na zamršene transakcije između povezanih preduzeća koje kontrolira jedna uprava. Najpoznatija prevara pomoću složenih transakcija

izvedena je u kompaniji „Enron“. Ta prevara je bila toliko složena da i nakon dugih istraživanja nisu potpuno rasvijetljene sve izvedene manipulacije. Složene transakcije su najveći problem za forenzična istraživanja.

Krađa gotovine

Krađa gotovine je jedan od najstarijih načina krađe. Krađa gotovine je i danas puno češći problem u poslovnoj praksi nego što bi se očekivalo. Iako se može pomisliti da je krađu novca lako otkriti jer u blagajni i na računima sve mora biti matematički tačno, to ipak nije tako. Postoje mnogi zamagljujući postupci da se krađa gotovine prikrije. Forenzičar treba uvijek provjeriti kakva se interna kontrola blagajne provodi u praksi i prema tome utvrdi stepen rizika od prevare. Ako su kontrole blagajne neadekvatne i nekontinuirane, sumnja forenzičara se povećava i on treba pristupiti forenzičnoj kontroli blagajne.

ZAKLJUČAK

U početnoj teorijskoj zamisli cilj kreativnog računovodstva kao računovodstvene discipline bio je da se korisnicima finansijskih izvještaja omogući realan prikaz stvarnog finansijskog i prinostnog položaja poslovanja društva, prema tekućim vrijednostima imovine, obaveza i kapitala. Zbog toga su u računovodstvu uvedeni fer vrijednosti i različiti modeli procjene vrijednosti imovine i obaveza.

Kreativno računovodstvo odnosi se na zloupotrebu računovodstvenih tehnika i načela sa ciljem prikazivanja finansijskih rezultata koji odstupaju od istinog i fer prikaza. Samim tim postupkom, finansijsko-računovodstveni prikazi se transformišu od onoga što je stvarno u nešto što je željeno, i to korišćenjem postojećih pravila i/ili ignorisanjem istih.

Računovodstvena praksa i teorija nastoje da formulišu pravila čija će primjena dovesti do sastavljanja i prezentiranja finansijskih izvještaja koji će biti primjereni potrebama i zahtjevima korisnika. Uzimajući u obzir činjenicu kolika šteta može nastati usled primjene „kreativnog računovodstva“, naročito na finansijskim tržištima u razvoju, važno je da računovođe i menadžeri prepoznaju postupke i tehnike koje mogu biti okvalifikovane kao „kreativno računovodstvo“. Zapravo, oni moraju biti ospobljeni da u praksi jasno vide granicu između politike finansijskog izvještavanja i kreativnog računovodstva.

Upravo prijetnja od nesagledivih šteta koje bi mogle nastati usljed gubitka povjerenja investitora i drugih korisnika u informacije iskazane u finansijskim izvještajima, nameće potrebu vladi, regulatornim tijelima i računovodstvenoj struci da ovom problemu posvete posebnu pažnju.

Literatura

1. American Institute of Certified Public Accountants (1997) Auditing Standards Executive Committee, "Consideration of fraud in a financial statement audit; Statement on auditing standards, 082". Statements on Auditing Standards. 86. Preuzeto sa: https://egrove.olemiss.edu/aicpa_sas/86.
2. Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) (n.a.). Fraud 101: What Is Fraud? Preuzeto sa: Fraud 101: What is Fraud? (acfe.com)
3. Belak, V. (2011) Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo: Borba protiv prijevare, BELAX EXCELLENS d.o.o. Zagreb.
4. Islambegović, Novalija S. (2015). Specijalna računovodstva II, OFF-SET, Tuzla, 2015.
5. Koletnik, F., Koletnik Korošec, M., (2008) Forenzično računovodstvo u funkciji sprečavanja i otkrivanja gospodarskog kriminala, Zbornik radova: Ekonomske reforme u BiH i evropske integracije (Implikacije Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između EU i BiH), Jedanaesti međunarodni simpozij, Udruženje – udruga računovođa i revizora Federacije Bosne i Hercegovine, Neum 16., 17. i 18. X. 2008.
6. National Commission on Fraudulent Financial Reporting (1987.) Report of the National Commission on Fraudulent Financial Reporting. Preuzeto sa: 1987_1001_Treadway-Fraudulent.pdf (sechistorical.org).

Manipulation of Financial Reports Using Creative Accounting

Summary: *Legal regulations and international professional accounting regulations are the basis for a true and fair presentation of the property, financial and profitability position of companies. If the financial statements are prepared in accordance with the appropriate principles and principles, the users of the financial statements are able to make adequate decisions based on them. That picture can often be distorted. All measures that were deliberately implemented with the aim that the financial statements do not show the true financial and yield strength of the company can be covered by the term "creative accounting".*

Keywords: *frauds, shenanigans, manipulations, falsification of financial statements, abuse of legal regulations*

Ocena finansijskih rezultata organizacije i pravci za njihovo povećanje (na primeru OAO „Oršanska mlekar“)

STRUČNI RAD

UDK 658.14/17

DOI: 10.56362/Rev23104097B

Ana Sergejevna Bujašova-Kaduškina¹

Rezime: *Analiza iznosa na izabranim pozicijama finansijskih izveštaja pruža mogućnost za detaljnu ocenu uspešnosti poslovanja organizacije. U ovom radu, izvršena je analiza poslovanja preduzeća „Oršanska mlekar“. Rezultati analize pokazuju da ulaganja u nove tehnologije značajno podižu kvalitet finansijskih rezultata iz poslovnih aktivnosti (proizvodnja i prodaja proizvoda), ali da prekomerno zaduživanje na dugi rok može da poništi ove rezultate.*

Primljen: 30.07.2023.

Prihvaćen: 30.10.2023.

Objavljen: 30.12.2023.

Ključne reči: *finansijska analiza, faktorska analiza poslovanja, ulaganja iz kredita*

UVOD

U tržišnoj privredi apsolutna efikasnost proizvodnih, investicionih i finansijskih aktivnosti izražava se finansijskim rezultatima. Najznačajniji finansijski rezultati organizacije su iznos ostvarenog profita i nivo profitabilnosti.

Ostvarivanje profita je glavni cilj svake komercijalne organizacije. Visina profita zavisi od efikasnosti proizvodnje, snabdevanja, prodaje i komercijalnih aktivnosti preduzetnog entiteta. Rast profita čini finansijsku osnovu za ekonomski razvoj organizacije. S tim u vezi, zadatak organizacije nije samo da ostvari maksimalni mogući iznos profita u tekućem periodu, već da efektivno raspodeli i iskoristi dobijenu dobit za obezbeđivanje daljeg ekonomskog rasta organizacije. Problem efikasnog upravljanja formiranjem, raspodelom i korišćenjem profita je važno pitanje za razvoj entiteta i nacionalne privrede.

U tržišnoj privredi opstaju i uspešno posluju samo one organizacije koje balansiraju svoje prihode sa troškovima i visinom uloženog kapitala i koje u svom poslovanju vode računa o dinamičkim promenama spoljašnjih i unutrašnjih faktora sredine. Ovaj problem postaje posebno aktuelan u sadašnjoj fazi privrednog razvoja zbog sve veće nestašice sirovina, zaoštavanja konkurencije, globalizacije poslovanja i povećanja rizika poslovanja. U opštem obliku, profit odražava konačni pozitivan finansijski rezultat ekonomske aktivnosti organizacije i karakteriše ekonomsku efikasnost njenog funkcionisanja. Stoga proučavanje formiranja finansijskih rezultata za svaku organizaciju ima veliki praktični značaj.

¹ Alfa BK Univerzitet.
E-mail: buyashova_a@bir.by

Predmet istraživanja ovog rada je Otvoreno akcionarsko društvo (OAO) „Oršanska mlekar“. Delatnost preduzeća je prerađa mleka, proizvodnja mlečnih proizvoda i njihova prodaja preko veleprodajnih i maloprodajnih preduzeća i sopstvene distributivne mreže, kao i organizacija drugih delatnosti.

Cilj ovog rada je proučiti ekonomsku suštinu finansijskog rezultata i predložiti pravac za povećanje finansijskih rezultata organizacije. Predmet studije su finansijski rezultati organizacije.

Analiza finansijskih rezultata u ovoj organizaciji izvršena je na osnovu statističkih i računovodstvenih izveštaja za period od 2020. do 2021. godine. Glavni regulatorni dokument koji reguliše proceduru formiranja finansijskih rezultata je Uputstvo broj 102 o računovodstvu prihoda i rashoda, odobreno rezolucijom Ministarstva finansija Republike Belorusije od 30. septembra 2011. godine. Istovremeno, ovaj rad se zasniva na proučavanju monografija i teorijskih studija autora kao što su Prazna I. A. (1), Balabanova I. T. (2), Savitskaia G. V. (5), Koroleva I. U. (3), Levkovich O. A. (4), Šeremeta A. D. (6) (7), itd., kao i materijali iz periodike. Teorijske studije navedenih autora bile su osnova za analizu finansijskih rezultata delatnosti OAO Oršanska mlekar. U radu su korišćene različite metode istraživanja koje obuhvataju metod dinamike promena indikatora, metod apsolutnih razlika, metod lančanih supstitucija, faktorsku analizu.

ANALIZA I OCENA GLAVNIH FINANSIJSKIH REZULTATA DELATNOSTI OAO „ORŠANSKA MLEKARA“

U ovom delu razmatraju se oblik organizacije, priroda poslovanja i finansijski rezultati poslovanja entiteta.

Organizacione i ekonomske karakteristike OAO «Oršanska mlekar»

OAO „Oršanska mlekar“ osnovano je odlukom Vitebskog regionalnog izvršnog komiteta od 27. novembra 1996. godine transformacijom državnog preduzeća u akcionarsko društvo sa otvorenim javnim kapitalom.

Trenutno OAO «Oršanska mlekar» prerađuje više od 110 hiljada tona mleka godišnje i pravi oko 90 vrsta mlečnih proizvoda koje prodaje preko veletrgovaca, u maloprodaji i sopstvenoj distributivnoj mreži.

Od 2019. godine, u OAO „Oršanska mlekar“ konstantno se radi na modernizaciji osnovnih sredstava, modernizaciji tehnološke opreme, uvođenju štedljivih tehnologija i opreme. Kao rezultat, organizacija povećava količinu proizvodnje od jedne tone pre-rađenih sirovina, razvija izvozni potencijal, proširuje asortiman proizvoda i povećava svoju konkurentnost. Sve investicione aktivnosti OAO „Oršanska mlekar“ finansira iz kredita.

Finansijski rezultati poslovanja

Glavni ekonomski pokazatelji OAO „Oršanska mlekar“ za period od 2019. do 2021. godine prikazani su u tabeli 1. Analiza je sprovedena prema podacima statističkog i finansijskog izveštavanja „Bilans uspeha“, „Izveštaj o troškovima proizvodnje proizvoda (radova, usluga)“, „Izveštaj o radu za period od 2019. do 2021. godine (Prilozi C, D, E)“.

Podaci u tabeli 1 pokazuju da je u 2021 godini obim proizvodnje u Fabrici mleka Orša AD porastao i premašio nivo iz 2019. godine za 9,3%, što je u apsolutnom iznosu iznosilo 55.455 hiljada rubalja. Stopa rasta prihoda od prodaje proizvoda u 2016. godini iznosila je 101,9% u odnosu na 2019. godinu. U apsolutnom iznosu, prihod od prodaje proizvoda povećan je za 1.044 hiljade rubalja u poređenju sa nivoom 2019. godine i iznosio je 56.331 hiljada rubalja. Uprkos povećanju obima proizvodnje fabrike, došlo je do smanjenja troškova proizvodnje za 2.288 hiljada rubalja, ili 4,2%. Troškovi prodate robe smanjeni su za 6.530 hiljada rubalja, smanjenjem troškova implementacije i upravljanja.

Troškovi po rublji proizvedenih i prodatih proizvoda imaju tendenciju smanjenja. U 2021. godini, trošak po 1 rublji proizvedenih proizvoda iznosio je 0,93 rubalja u odnosu na 1,06 rubalja u 2019. godini, što je ekvivalentno smanjenju od 12,3%. Troškovi po rublji prodatih proizvoda smanjeni su za 0,13 rubalja, odnosno 11,8%, i iznosili su 0,97 rubalja u 2021 godini.

Tabela 1: Osnovni tehničko-ekonomski pokazatelji aktivnosti
OAO «Oršanska mlekar» za 2019-2021. (u hiljadama rubalja)

Indikatori	2019.	2021.	Promena	Indeks %
Proizvedeni proizvodi u prodajnim cenama	50.732	55.455	4.723	109,3
Troškovi proizvodnje	54.007	51.719	-2.288	95,8
Prihodi od prodaje robe, radova, usluga (bez poreza)	55.287	56.331	1.044	101,9
Troškovi prodate robe (uključujući troškove prodaje i upravljanja),	61.033	54.503	-6.530	89,3
Udeo troškova prodate robe u prihodima od prodaje, u %	1,06	0,93	-0,13	87,7
Troškovi po rublji proizvedenih proizvoda, rub.	1,10	0,97	-0,13	88,2
Razlika prihoda od prodaje robe i troškova prodate robe	-5.746	1.828	7574	-
Dobit (gubitak) iz tekućih aktivnosti	-6.852	810	7.662	-
Bruto dobitak (dobit pre oporezivanja)	-12.548	-8.242	4.306	-
Neto dobit (gubitak)	4.431,9	3.726,7	-705,2	84,1
Fond zarada	609	532	-77	87,4
Prosečan broj ljudi, ljudi	603,5	580,8	-22,7	96,2
Prosečna mesečna plata, u rubljama	83,3	104,2	20,9	125,1
Prosečna godišnja proizvodnja po zaposlenom	-9,4	3,4	12,8	-
Profitabilnost prodatih proizvoda, u %	-10,4	3,2	13,6	-

Izvor: analiza autora na osnovu podataka iz OAO „Oršanska mlekar“

Povećanje prihoda od prodaje i smanjenje troškova doveli su do povećanja bruto dobiti od prodaje. Povećanje bruto dobiti od prodaje ukazuje na poboljšanje finansijskih rezultata poslovanja. U 2019. godini, razlika između prihoda od prodaje i troškova prodate robe izražavala je gubitak, a u 2021. ova razlika predstavlja dobitak od 1.828 hiljada rubalja.

Prema rezultatima rada za 2019. godinu, rezultat tekućih aktivnosti je gubitak. U 2021. godini dobit organizacija je ostvarila pozitivan rezultat, iz tekućih aktivnosti je povećana za 7.662 hiljade rubalja. a dobit je iznosila 810 hiljada rubalja.

Neto dobit za organizaciju pokazuje negativan trend u periodu od 2019. do 2021. godine. Međutim, gubitak za period studije smanjen je za 4.306 hiljada rubalja. Povećanje dobiti od prodaje proizvoda (radova, usluga) u 2021. godini dovelo je do povećanja rentabilnosti proizvoda i prodaje: u 2019. ovi pokazatelji su predstavljeni gubitkom, a u 2021. godini povećani su za 12,8 p.p. i 13,6 p.p. i iznosio je 3,4% i 3,2%, respektivno. Povećanje profitabilnosti sa pozitivne strane karakteriše finansijski učinak OAO Oršanske mlekar.

U početnoj fazi analize dobiti od prodaje proizvoda, robe, rada, usluga, potrebno je proceniti bruto dobit, koja predstavlja razliku između prihoda od prodaje (minus svi porezi na prihod) i visine troškova proizvodnje prodatih proizvoda (njihovu nabavnu cenu). Za proučavanje opštih kretanja bruto dobiti sačinili smo tabelu 2.

Tabela 2: Analiza bruto dobiti OAO „Oršanska mlekar“
za period od 2019 do 2021. godine (u hiljadama rubalja)

Indikatori	2019.	2021.	Promena +/-	Indeks %
Prihodi od prodaje proizvoda, robe, radova, usluga	55.287	56.331	1.044	101,9
Troškovi prodatih proizvoda, robe, radova, usluga	61.033	54.503	-6.530	89,3
Udeo troškova prodatih proizvoda u prihodima od prodaje, u %	110,4%	96,7%	-13,7%	87,6%
Bruto dobit	-1.377	6.507	7.884	-
Udeo bruto dobiti u prihodima od prodaje, u %	-2,49%	11,55%	14,04%	-

Izvor: Analiza autora na osnovu podataka iz OAO „Oršanska mlekar“.

Iz podataka u tabeli 2 proizlazi da je iznos bruto dobiti u 2021. godini povećan za 7.884 hiljade rubalja i iznosio je 6.507 hiljada rubalja. Do povećanja bruto dobiti došlo je zbog povećanja prihoda od prodaje za 1.044 hiljade rubalja, odnosno za 101,9%, i smanjenje troškova za 6.530 hiljada rubalja, ili za 10,7%. Udeo troškova prodate robe, radova, usluga u prihodima od prodaje smanjen je za 13,7%. Konačan rezultat je povećanje bruto dobiti za 7.884 hiljade rubalja.

Nivo bruto dobiti povećan je u 2021. godini za 14,04% i iznosio je 11,5%, što se smatra pozitivnim trendom u delatnosti preduzeća. Algoritam za faktorsku analizu bruto dobiti prikazan je u tabeli 3.

Tabela 3: Metodologija za izračunavanje uticaja prihoda od prodaje i nivoa bruto dobiti na promenu iznosa bruto dobiti

Indikatori	Prošla godina	Izveštajna godina	Promena (gr.3-gr.2)	Proračun uticaja faktora
Prihodi od prodaje	V0	V1	ΔV	$\Delta V \text{ h UVP0} / 100$
Nivo bruto dobiti	UVP0	UVP1	ΔUVP	$\Delta \text{UVP h V1} / 100$
Iznos bruto dobiti	VP0	VP1	ΔVP	ΔVP

Izvor: Analiza autora na osnovu podataka iz OAO „Oršanska mlekar“

U sledećoj fazi analize dobiti iz tekuće delatnosti analiziraćemo dobit od prodaje proizvoda (radova, usluga). Za sastavljanje tabele 4 korišćeni su podaci bilansa uspeha OAO „Oršanska mlekar“ za 2019. i 2021.

Tabela 4: Analiza formiranja dobiti od prodaje proizvoda OAO „Oršanska mlekar“ za 2019. i 2021. (u hiljadama rubalja)

Naziv indikatora	2019.	2021.	Promena +/-	Indeks %
Prihodi od prodaje proizvoda, dobara, radova, usluga	55.287	56.331	1.044	101,9
Troškovi prodatih proizvoda, dobara, radova, usluga	56.664	49.824	-6.840	87,9
Troškovi upravljanja	2.457	2.238	-219	91,1
Troškovi implementacije	1.912	2.441	529	127,7
Dobit od prodaje proizvoda, robe, radova, usluga	-5.746	1.828	7.574	-

Izvor : Analiza autora na osnovu podataka iz OAO „Oršanska mlekar“.

Na osnovu podataka iz tabele 5 možemo zaključiti da je profit od prodaje povećan za 7.574 hiljade rubalja. Troškovi prodate robe smanjeni su za 6.840 hiljada rubalja. U 2021. prihod je povećan za 1.044 hiljade rubalja. i iznosio je 56.331 hiljada rubalja. Indeks rasta prihoda od prodaje iznosila je 101,9%, što znači da je u 2021. godini prihod povećan za 1,9% u odnosu na prethodnu godinu. Troškovi prodate robe smanjeni su za 12,1%. Veće stope rasta prihoda od prodaje u odnosu na stopu rasta troškova proizvodnje ukazuju na smanjenje troškova distribucije, što odražava povećanje ekonomske efikasnosti organizacije.

Indikator profita od prodaje formira se pod uticajem mnogih faktora. S tim u vezi, prilikom analize važno je sveobuhvatno proučiti faktore koji utiču na to i utvrditi stepen uticaja svakog od njih. Proračun uticaja faktora na visinu dobiti može se izvršiti metodom lančane supstitucije, koristeći podatke date u tabeli 5.

Tabela 5: Početni podaci za faktorsku analizu dobiti od prodaje proizvoda (hiljada rubalja)

Indeks	Bazni period (0) 2020.	Podaci baznog perioda preračunati za obim prodaje izveštajnog perioda	Izveštajni period (1) 2021.
Prihod od prodaje proizvoda, robe, usluga (V)	55.287	60.262,83	56.331
Ukupna cena prodate robe (S)	56.664	61.763,76	49.824
Dobit od prodaje proizvoda (P)	-5.746	-1.500,93	1.828

Izvor: Analiza autora na osnovu podataka iz OAO „Oršanska mlekar“

Prema tabeli 5, gubitak sa stvarnim obimom i strukturom prodatih proizvoda, ali na osnovnom nivou troškova i cena, biće 1.500,93 hiljade rubalja. Neophodno je pronaći iznos dobiti s obzirom na stvarni obim prodaje i osnovnu vrednost ostalih faktora. Da biste to uradili, trebalo bi da izračunate indeks obima prodaje proizvoda, a zatim prilagodite osnovni iznos profita njegovom nivou. Indeks obima prodaje se izračunava upoređivanjem stvarnog obima prodaje sa baznim obimom u prirodnim (ako su proizvodi homogeni), uslovno prirodnim ili vrednosnim izrazima (ako su proizvodi heterogeni po sastavu) prema formuli (1.1):

$$IRP = VPP1 : VPP0 \quad (1.1)$$

gde je VPP1 obim prodaje u izveštajnom periodu, a VPP0 obim prodaje baznog perioda. U OAO „Oršanska mlekar“ vrednost indeksa obima proizvodnje je:

$$IRP = 55.455 : 50.732 = 1,09$$

Ako se vrednost ostalih faktora nije promenila, onda bi i iznos gubitka trebalo da se poveća za 9% i iznosi (u hiljadama rubalja):

$$P = P0 \times IRP = (-5.746) \times 1,09 = -62.663,14$$

Zatim treba utvrditi iznos dobiti (gubitka) sa stvarnim obimom i strukturom prodatih proizvoda, ali na osnovnom nivou troškova i cena. Da bi se to uradilo, zamišljeni iznos troškova se mora oduzeti od zamišljenog prihoda (u hiljadama rubalja):

$$P = \sum (VPPi1 \times Ci0) - (VPPi1 \times Ci0) = 60.262,83 - 61.763,7 = -1.500,93$$

Takođe je potrebno utvrditi koliki bi profit (gubitak) organizacija mogla da ostvari sa stvarnim obimom prodaje, strukturom i cenama, ali na osnovnom nivou troškova proizvodnje. Da biste to uradili, oduzmite zamišljeni iznos troškova od stvarnog iznosa prihoda (u hiljadama rubalja):

$$P = \sum (VPPi1 \times Ci1) - (VPIi1 \times Ci0) = 56.331 - 61.763,76 = -5.432,76$$

Procedura za sistematsko izračunavanje ovih indikatora prikazana je u tabeli 6.

Tabela 6: Proračun uticaja faktora prvog nivoa na promenu iznosa dobiti od prodaje

Indikator	Procedura izračunavanja	Iznos dobiti u hiljadama rubalja
2020.	$VR0 - S0$	-5.746,00
Uslov.1	$P1 \times lrp$	-6.263,14
Uslov.2	$Vrusl - Susl$	-1.500,93
Uslov.3	$VRf - Susl$	-5.432,76
2021.	$VR1 - S1$	1.828,00

Izvor: Analiza autora

Prema tabeli 6 moguće je utvrditi kako se promenio iznos dobiti usled svakog faktora.

Promena iznosa dobiti zbog:

– obima prodaje proizvoda:

$$\Delta P_{vrp} = P_{usl1} - P_0 = -6.263,14 - (-5.746) = -517,14 \text{ hiljada rubalja.}$$

– strukture proizvedenih proizvoda:

$$\Delta P_{str} = P_{usl2} - P_{usl1} = -1.500,93 - (-6.263,14) = 4.762,21 \text{ hiljada rubalja.}$$

– prosečne prodajne cene:

$$\Delta P_c = P_{usl3} - P_{usl2} = -5.432,76 - (-1.500,93) = -3.931,83 \text{ hiljada rubalja.}$$

– nabavne vrednosti prodate robe:

$$\Delta P_s = P_f - P_{usl3} = 1.828 - (-5.432,76) = 7.260,76 \text{ hiljada rubalja.}$$

Ukupna dobit:

$$-517,14 + 4.762,21 - 3.931,83 + 7.260,76 = 7.574 \text{ hiljada rubalja.}$$

Rezultati kalkulacije pokazuju da je povećanje dobiti OAO „Oršanska mlekar“ iznosilo 7.574 hiljade rubalja. Smanjenje dobiti iznosi 517,14 hiljada rubalja zbog smanjenja obima prodaje. Povećanje iznosa dobiti za 4.762,21 hiljada rubalja doprineo je promenama u strukturi proizvoda (povećanje učešća profitabilnijih dobara, proizvoda,

radova, usluga u ukupnom specifičnom obimu prodatih dobara, proizvoda, radova, usluga). Negativno na iznos dobiti (smanjenje od 3.931,83 hiljada rubalja) uticali su promena prosečnih prodajnih cena i povećanje udela proizvoda sa niskom maržom. Zbog smanjenja troškova proizvodnje, iznos dobiti je povećan za 7.260,76 hiljada rubalja.

Finansijski rezultati iz tekućeg poslovanja formiraju se uglavnom na račun dobiti i gubitaka od prodaje proizvoda. Međutim, pored prodaje proizvoda, na finansijske rezultate iz tekućih aktivnosti mogu značajno negativno uticati gubici, novčane kazne, kazne za kršenje uslova ugovora, koje menadžment mora pažljivo pratiti i periodično analizirati.

Prilikom analize dobiti iz tekućeg poslovanja potrebno je proceniti sastav, strukturu i dinamiku pripadajućih prihoda i rashoda. Pri tome se pažnja poklanja onim stavkama koje imaju najveće povećanje prihoda ili rashoda. Za analizu se koristi analitička tabela 7.

Tabela 7: Analiza dinamike i sastava dobiti iz tekućih aktivnosti (u hiljadama rubalja)

Indikatori	2019.	2021.	Promena +/-	Indeks %
Dobit (gubitak) od prodaje proizvoda, robe, radova, usluga	-5.746	1.828	7574	-
Ostali prihodi iz tekućih aktivnosti	48.532	34.306	-14.226	70,6
Ostali troškovi za tekuće aktivnosti	49.638	35.324	-14.314	71,1
Dobit (gubitak) iz tekućih aktivnosti	-6.852	810	7.662	-

Izvor: Analiza autora na osnovu podataka iz OAO „Oršanska mlekar“

Kao što se može videti iz tabele 7, profit od prodaje proizvoda u periodu od 2020. do 2021. povećan je za 7.574 hiljade rubalja i 2021. godine predstavljen je profitom od 1.828 hiljada rubalja. Prihodi iz tekućih aktivnosti smanjeni su za 14.226 hiljada rubalja, odnosno za 29,4%. Smanjenje rashoda za tekuće aktivnosti iznosilo je 28,9%. Rezultat iz tekućih aktivnosti u 2020. je gubitak. U 2021. godini rezultat je povećan za 7.662 hiljade rubalja i iznosio je 810 hiljada rubalja. Povećanje dobiti iz tekućih aktivnosti je u većoj meri povezano sa povećanjem dobiti od prodaje proizvoda.

U sledećoj fazi ćemo razmotriti analizu dobiti od investicionih i finansijskih aktivnosti OAO „Oršanske mlekar“.

Analiza finansijskih rezultata iz investicionih i finansijskih aktivnosti

Ispunjenje plana dobiti u velikoj meri zavisi od finansijskih rezultata aktivnosti koje nisu vezane za prodaju proizvoda. To su finansijski rezultati dobijeni iz investicionih i finansijskih aktivnosti. Analiza se svodi uglavnom na proučavanje dinamike i uzroka gubitaka i dobiti za svaki konkretan slučaj.

Prihodi i rashodi od investicionih i finansijskih aktivnosti analizirani su posebno u dinamici godina u pogledu njihovog sastava i strukture na osnovu OAO „Oršanska mlekar“ (tabele 8 do 11).

Tabela 8: Analiza prihoda i rashoda za investicione aktivnosti.

Prihodi od investicionih aktivnosti	Iznos (u hiljadama rubalja)		Struktura %		Promena		Indeks %
	2020.	2021.	2020.	2021.	milioni rubalja	p.p.	
Prihodi od otuđenja osnovnih sredstava, nematerijalnih ulaganja i drugih dugotrajnih sredstava	59	1	1,4	0,03	-58	-1,37	1,7
Prihodi od kamata	4.267	2.865	98,6	99,9	-1.402	1,3	67,1
Prihodi od investicionih aktivnosti	4.326	2.866	100	100	-1.460	-	66,3
Rashodi po osnovu otuđenja osnovnih sredstava, nematerijalnih ulaganja i drugih dugotrajnih sredstava	12	5	100	100	-7	-	41,7
Troškovi investicionih aktivnosti	12	5	100	100	-7	-	41,7

Izvor: Analiza autora na osnovu podataka iz Dodatka B

Ovi proračuni pokazuju da je ukupan iznos prihoda od investicionih aktivnosti u izveštajnom periodu smanjen za 1.460 hiljada rubalja, što je 33,7%. Najveći uticaj na ovo smanjenje imalo je smanjenje potraživanja po kamatama od 32,9%, čime je smanjen prihod od investicionih aktivnosti za 1.402 hiljade rubalja. Prihodi od otuđenja osnovnih sredstava, nematerijalne imovine i ostalih dugotrajnih sredstava smanjeni su za 58 hiljada rubalja ili 98,3%. Najveće učešće u strukturi prihoda od investicionih aktivnosti u 2020. i 2021. godini zauzimaju potraživanja od kamata – 98,6% i 99,9% respektivno. Ovi proračuni pokazuju da je ukupan iznos rashoda za investicione aktivnosti u izveštajnom periodu smanjen za 3 hiljade rubalja, što je 58,7%. Na ovo smanjenje je direktno uticalo smanjenje rashoda po osnovu otuđenja osnovnih sredstava, nematerijalne imovine i ostalih dugotrajnih sredstava za 7 hiljada rubalja. Rezultati investicionih aktivnosti prikazani su u tabeli 9.

Tabela 9: Formiranje finansijskog rezultata iz investicionih aktivnosti OAO „Oršanska mlekar“ za 2020. i 2021. godinu (u hiljadama rubalja)

Indikatori	2020.	2021.	Promena +/-	Indeks
Prihod od investicionih aktivnosti	4.326	2.866	-1.460	66,3
Rashodi na investicione aktivnosti	12	5	-7	41,7
Dobit od investicionih aktivnosti	4.314	2.861	-1.453	66,3

Izvor: Analiza autora na osnovu podataka iz OAO „Oršanska mlekar“

Analiza finansijskih rezultata investicionih aktivnosti u 2020. i 2021. godini predstavljena je kao dobit u iznosu od 4.314 hiljada rubalja i 2.861 hiljada rubalja, redom. Ovi proračuni pokazuju da je iznos finansijskog rezultata iz investicionih aktivnosti u

izveštajnom periodu smanjen za 1.453 hiljade rubalja, što je 33,7%. Do smanjenja dobiti od investicionih aktivnosti došlo je zbog smanjenja prihoda od investicionih aktivnosti za 1.460 hiljada rubalja.

Prihodi i rashodi koji se odnose na finansijske aktivnosti analiziraju se posebno u dinamici godina u pogledu njihovog sastava i strukture (tabela 10).

Tabela 10: Analiza prihoda i rashoda po finansijskim aktivnostima za 2020-2021.

Indikatori	Iznosi (hiljada rubalja)		Struktura %		Promena		Indeks %
	2020.	2021.	2020.	2021.	hiljade rubalja	%	
Kursne razlike iz preračuna sredstava i obaveza	7.673	600	100	100	-7.073	-	7,8
Prihodi od finansijskih aktivnosti	7.673	600	100	100	-7.073	-	7,8
Procenat koji treba platiti	9.416	7.479	53,2	59,8	-1.937	6,6	79,4
Kursne razlike iz preračuna sredstava i obaveza	8.267	5.034	46,8	40,2	-3.233	6,6	60,9
Troškovi finansiranja	17.683	12.513	100	100	-5.170	-	70,8

Izvor: Analiza autora na osnovu podataka iz OAO „Oršanska mlekar“

Ovi proračuni pokazuju da je ukupan iznos prihoda od finansijskih aktivnosti u izveštajnom periodu smanjen za 7.073 hiljade rubalja, zbog smanjenja kursnih razlika od preračuna imovine i obaveza za 7.073 hiljade rubalja, koji su jedina vrsta prihoda od finansijske aktivnosti u ukupnoj strukturi organizacija u 2020. i 2021. godini

Ukupan iznos rashoda za finansijske aktivnosti u izveštajnom periodu smanjen je za 5.170 hiljada rubalja, što je 29,2%. Najveći uticaj na smanjenje rashoda za finansijske aktivnosti imalo je smanjenje kursnih razlika od preračuna imovine i obaveza za 3.233 hiljade rubalja, a kamate za 1.937 hiljada rubalja.

Najveći udeo u troškovima finansijskih aktivnosti u 2020. i 2021 godini zauzimaju kamate – 53,2% i 59,8%, kursne razlike iz preračuna aktive i pasive – 46,8% i 40,2%, respektivno.

U tabeli 11 prikazaćemo formiranje finansijskog rezultata iz finansijskih aktivnosti.

Tabela 11: Formiranje finansijskog rezultata iz finansijskih aktivnosti
OAO „Oršanska mlekar“ za 2020. i 2021. godinu (u hiljadama rubalja)

Indikatori	2020.	2021.	Promena +/-	Indeks %
Prihod od finansijskih aktivnosti	7.673	600	-7.073	7,8
Troškovi finansijskih aktivnosti	17.683	12.513	-5.170	70,8
Dobit (gubitak) od finansijskih aktivnosti	-10.010	-11.913	-1.903	-

Izvor: Analiza autora na osnovu podataka iz OAO „Oršanska mlekar“

Rezultat finansijskih aktivnosti u 2020. i 2021. godini predstavlja gubitak u iznosu od 10.010 hiljada rubalja i 11.913 hiljada rubalja, redom. Iznos gubitka od finansijskih

aktivnosti u izveštajnom periodu povećan je za 1.903 hiljade rubalja. Gubitak iz finansijskih aktivnosti povezan je sa značajnim smanjenjem prihoda od finansijskih aktivnosti za 7.073 hiljade rubalja, odnosno za 92,2%. Istovremeno, rashodi po finansijskim aktivnostima znatno premašuju prihode i u 2020. i 2021. godini.

Analiza formiranja i raspodele neto dobiti u OAO „Oršanska mlekar“

Neto dobit (neto gubitak) je finansijski rezultat aktivnosti organizacije za izveštajni period, formiran nakon obračunavanja poreza i naknada plaćenih iz dobiti, odloženih poreskih sredstava i odloženih poreskih obaveza.

Rezultati formiranja neto dobiti u 2019. i 2021. godini za OAO „Oršanska mlekar“ prikazani su u tabeli 12.

Tabela 12: Analiza formiranja neto dobiti OAO „Oršanska mlekar“
za 2020. i 2021. godinu (u hiljadama rubalja)

Indikatori	2020.	2021.	Promena +/-	Indeks %
Dobit pre oporezivanja	-12.548	-8.242	4.306	-
Porez na dohodak	-	-	-	-
Promena odloženih poreskih obaveza	-	-	-	-
Neto dobitak/gubitak (pre oporezivanja)	-12.548	-8.242	4.306	-

Izvor: Analiza autora na osnovu podataka iz OAO „Oršanska mlekar“

Prema tabeli 12, može se videti da je iznos rezultirajućeg gubitka u konačnom finansijskom rezultatu za 2020. i 2021. godinu iznosio 12.548 hiljada rubalja i 8.242 hiljade rubalja, tj. da je iznos gubitka u 2021. godini smanjen za 4.306 hiljada rubalja.

Pošto je u periodu od 2019. do 2021. godine društvo ostvarivalo gubitak, nema raspodele dobiti.

ZAKLJUČAK

Profit je najvažniji indikator koji karakteriše finansijski rezultat aktivnosti organizacije u tržišnoj ekonomiji. Njegovo povećanje povećava potencijal za ekonomski rast i povećanje stepena poslovnih aktivnosti organizacije. Kao glavni finansijski rezultati poslovanja organizacija, profit i profitabilnost ukazuju na brojne druge aspekte poslovanja privrednih subjekata na tržištu.

Prema rezultatima za 2019. godinu, dobit iz tekućih aktivnosti je predstavljena gubitkom, a u 2021. godini dobit iz tekućih aktivnosti je povećana za 7.662 hiljade rubalja i iznosila je 810 hiljada rubalja.

U analitičkom delu rada urađena je analiza finansijskih rezultata delatnosti OAO „Oršanska mlekar“. Ovo preduzeće bavi se preradom mleka, proizvodnjom mlečnih proizvoda i njihovom prodajom preko veletrgovaca, maloprodaje i sopstvene distributivne mreže.

U 2021. godini, obim proizvodnje u OAO „Oršanska mlekar“ je porastao i premašio nivo iz 2019. godine za 9,3%, što je u apsolutnoj vrednosti iznosilo 55.455 hiljada rubalja. Stopa rasta prihoda od prodaje proizvoda u 2021. godini iznosila je 101,9% u odnosu na 2019. godinu. Uprkos povećanju obima proizvodnje, došlo je do smanjenja troškova proizvodnje za 2.288 hiljada rubalja, ili 4,2%. Troškovi prodate robe smanjeni su za 6.530 hiljada rubalja, kao posledica smanjenja administrativnih troškova i troškova prodaje. Rezultati analize pokazuju da postoji porast svih pokazatelja obima i kvaliteta aktivnosti organizacije, tj. dolazi do povećanja efikasnosti njegovih finansijskih i ekonomskih aktivnosti.

Povećanje prihoda od prodaje i smanjenje troškova doveli su do povećanja dobiti od prodaje. Povećanje dobiti od prodaje ukazuje na poboljšanje finansijskih rezultata poslovanja. U 2019. godini rezultat prodaje je negativan, a u 2021. povećan je za 7.574 hiljade rubalja i dostigao je 1.828 hiljada rubalja.

Analiza promena u faktorima proizvodnje pokazala je da je: (i) povećanje obima prodaje proizvoda dovelo do smanjenja dobiti za 517,14 hiljada rubalja; (ii) promene u strukturi proizvedenih proizvoda dovele su do povećanja dobiti za 4.762,21 hiljada rubalja. Promena prosečnih prodajnih cena i povećanje udela proizvoda sa niskom maržom negativno su uticali na iznos dobiti i doveli do smanjenja dobiti za 3.931,83 hiljada rubalja. Zbog smanjenja troškova proizvodnje, iznos dobiti je povećan za 7.260,76 hiljada rubalja.

Rezultat investicionih aktivnosti organizacije za period od 2019. do 2021. godine je pozitivan, ali pokazuje trend opadanja. Rezultat finansijskih aktivnosti je negativan tokom celog perioda. Učinak ovakvih rezultata iz investicionih i finansijskih aktivnosti negativno deluje na konačan rezultat poslovanja pre oporezivanja OAO „Oršanska mlekar“, koji u 2019. godini iznosi minus 12.548 rubalja, a u 2021. godini minus 8.242 rublje.

Generalno, u periodu od 2019. do 2021. godine dolazi do povećanja profitabilnosti u smislu takvih indikatora kao što su profitabilnost proizvoda, prodaje, tekućih i investicionih aktivnosti, što je povezano sa povećanjem profita u ovim oblastima aktivnosti. Međutim, zbog toga što se ulaganja u nove tehnologije koje omogućuju povećanje kvaliteta rada u svim oblastima poslovanja finansiraju iz kredita, nastaju visoki troškovi kamata koji ne mogu da se pokriju iz profita koji se ostvaruje iz poslovnih aktivnosti. Glavno pitanje za ocenu uspešnosti rada OAO „Oršanska mlekar“ je brzina kojom može da otplaćuje uzete kredite.

Literatura

1. Prazna I.A. (2013) Upravljanje tokovima gotovine, OMEGA P.
2. Balabanov, I.T. (2010) Osnovi finansijskog menadžmenta: studijski vodič / I.T. Balabanov – M.: Finansije i statistika, 482.
3. Korolev Iu. Iu. (2016) Finansijska analiza: udžbenik. dodatak / Iu.Iu. Korolev. – Minsk: Intern. Univerzitet „MITSO“, 256.
4. Levkovich, A.O. (2016) Finansijsko odlučivanje: teorija i praksa / A.O. Levkovich, A.M. Kunjavski, D.A. Lapchenko; ed. A.O. Levkovich. - Minsk: Izdavačka kuća Grevcov, 376.
5. Savitskaia, G.V. (2016) Ekonomska analiza: udžbenik. G.V. Savitskaia. – 13 izd., rev. – Moskva: Novo znanje, 679.
6. Šeremet, A.D. (2015) Sveobuhvatna analiza privredne delatnosti: udžbenik / A.D. Šeremet. – Moskva: INFRA-M, 415.
7. Šeremet, A.D. (2015) Metode finansijske analize: udžbenik / A.D. Šeremet. – Moskva: INFRA-M., 456.

Assessment of the Financial Performance of the Organization and Prospects for Its Improvement (Case Study: OAO “Oršanska mlekar“)

Summary: *The analysis of the financial statement figures provides an opportunity for a assessment of the success of the organization's operations. In this paper, an analysis of the operations of the company “Oršanska mlekar” was performed. The results of the analysis show that investments in new technologies significantly raise the quality of financial results from business activities (production and sale of products), but that excessive borrowing in the long term can offset these results.*

Keywords: *financial analysis, business factors's analysis, investments from loans*

Kako se koncept materijalnosti primenjuje na izveštavanje o održivosti u angažmanima uveravanja?

Jozefina Beke-Trivunac¹

Jelena Krpić²

Bojan Stojiljković³

STRUČNI RAD

UDK 657.92

657.372

DOI: 10.56362/Rev23104111B

Rezime: Predloženi ISSA 5000: Primena materijalnosti od strane entiteta i praktičara za izražavanje uverenja materijalnost razmatra kao fundamentalni koncept koji entitet primenjuje u pripremi i predstavljanju informacija o održivosti i od strane praktičara u planiranju i izvođenju angažmana sa uverenjem o održivosti.

Primljen: 18.11.2023.

Prihvaćen: 30.11.2023.

Objavljen: 30.12.2023.

Ključne reči: process ocene materijalnosti, dvostruka materijalnost

Odbor za standarde revizije i uveravanja (Auditing and Assurance Standards Board (IAASB)) objavio je *Predlog Međunarodnog standarda za uveravanje u održivost (ISSA) 5000 Opšti zahtevi za angažmane uveravanja u održivost* (Proposed ISSA 5000 General Requirements for Sustainability Assurance Engagements), koji se bavi angažmanima uveravanja u informacije o održivosti. Javna diskusija bila je otvorena u periodu od 2. avgusta do 1. decembra 2023. godine.

Predloženi standard (ISSA) 5000, Opšti zahtevi za angažmane uveravanja u održivost je sveobuhvatni standard pogodan za bilo koji angažman uveravanja u održivost. On se primenjuje na informacije o održivosti koje se objavljuju na teme o održivosti i pripremaju u skladu sa različitim okvirima, uključujući i nedavno objavljene IFRS standarde održivosti IFRS S1 i IFRS S2.

Za potrebe ovog standarda, informacije o održivosti su informacije o pitanjima održivosti. Objave entiteta o tim pitanjima mogu se odnositi na nekoliko različitih tema (npr. klimatske promene, radne prakse, biodiverzitet) i aspekte tema (npr. rizici i mogućnosti, upravljanje organizacijom, metrika i ključni indikatori učinka). Zakon ili regulativa ili okviri za izveštavanje o održivosti mogu uređivati pitanja održivosti, teme ili aspekte tema na različite načine, a mogu takođe obezbediti smernice koje entitet može da koristi za izbor informacija o održivosti o kojima treba izveštavati.

¹ Alfa BK Univerzitet.
E-mail: jozefina.beke@live.com.

² Alfa BK Univerzitet.
E-mail: jelena.krpic@alfa.edu.rs

³ Alfa BK Univerzitet.
E-mail: bojan.stojiljkovic@alfa.edu.rs

U pripremi i prikazivanju informacija o održivosti jedan od osnovnih koncepata koji entitet primenjuje je koncept materijalnosti. Pitanja vezana za koncept materijalnosti privukla su veliku pažnju u toku javne rasprave (1). Priroda ovog koncepta je da on zavisi od percepcija, tj. potreba, korisnika informacija. Koncept materijalnosti obično se zasniva na prosuđivanju o stvarima koje su materijalne za merodavne korisnike informacija o održivosti, do čega se dolazi na osnovu razmatranja zajedničkih informacionih potreba merodavnih korisnika kao grupe. Drugi aspekt materijalnosti su pogrešna prikazivanja, koja uključuju i propuste i koja se smatraju materijalnim ako, pojedinačno ili u zbiru, mogu u razumnoj meri da utiču na odluke merodavnih korisnika donetih na osnovu informacija o održivosti.

PRIMER: Odabir informacija koje su važne merodavnim korisnicima

Entitet posluje na globalnom nivou u različitim delatnostima, uključujući i zdravstvenu brigu i potrošačka dobra. Entitet je angažovao konsultantsku kuću da prikupi podatke o stavovima njegovih interesnih strana prema entitetovoj strategiji o održivosti. Entitet je zauzeo pristup da prvo identifikuje najznačajnije interesne grupe, koje su uključivale "kupce, dobavljače, neprofitne organizacije, korporativni/privatni sektor, akademsku zajednicu, konsultante, vlade, medije, finansijske institucije, poslovna udruženja, i dobrotvorne organizacije". Entitet na taj način dobija neposrednu informaciju o tome kako njegova strategija održivosti utiče na ljude, širu zajednicu i prirodno okruženje. Entitet je analizirao prikupljene podatke, kako bi utvrdio koja su pitanja materijalna za ispitanike. U svom izveštaju o održivosti, entitet izveštava o pitanjima koja su u ovom istraživanju ocenjena kao materijalno značajna za merodavne korisnike.

Prema primeru iz ED ISSA 5000 (2, str. 113)

Sa stanovišta entiteta koji priprema i objavljuje informacije o održivosti, entitet procenjuje šta je to materijalno značajno. Ove procene počinju prosuđivanjem o specifičnim temama (npr. klima, biodiverzitet, radna praksa, ljudska prava) i sa aspekata tih tema (npr. rizici i mogućnosti, upravljanje, ciljevi, metrika i ključni indikatori učinka) o kojima treba izveštavati. O informacijama koje, sa stanovišta entiteta, nisu materijalno značajne, entitet ne mora da daje konkretna obelodanjivanja, izuzev ako je to zahtev izabranog okvira izveštavanja ili regulatorni ili zakonski zahtev.

Procena materijalnosti uzima u obzir ocenu entiteta o tome kakvo je razumevanje merodavnih korisnika informacija o održivosti i kakve su njihove potrebe za informacijama. Tokom procene, entitet može zaključiti da su informacije materijalne iz različitih razloga, počev od prirode ili veličine pitanja održivosti ili njihove kombinacije, posebnih okolnosti entiteta i potreba za informacijama merodavnih korisnika. Stoga, procene materijalnosti entiteta uključuju i kvantitativna i kvalitativna razmatranja, tzv. dvostruku materijalnost.

Informacione potrebe merodavnih korisnika mogu da se odnose na: (a) učinak činjenica održivosti na entitet, koji može da se odnosi na finansijsku materijalnost; (b) učinak entiteta na činjenice održivosti, koji može da se poveže sa materijalnošću učinka;

ili (c) oba učinka, što se može opisati kao primena kriterijuma “dvostruke materijalnosti” u kontekstu prepoznate teme i aspekata teme koja se uključuje u informacije o održivosti.

Kada entitet koristi izabrane kriterijume za identifikaciju tema o kojima se izveštava, a koje utiču na finansijski položaj entiteta, razmatranje materijalnosti može da se posmatra kao “finansijska materijalnost”. U tom slučaju, finansijska materijalnost može da se postavi u kontekst finansijskih uslova i toga da su merodavni korisnici verovatno sadašnji i budući dobavljači zajmova i kapitala.

Kada entitet koristi odgovarajuće kriterijume koji identifikuju teme koje se odnose na učinak entiteta na okruženje, društvo, ekonomiju ili kulturu, razmatranje materijalnosti može da se posmatra kao “materijalnost učinka”. U ovom slučaju, materijalnost se razmatra u skladu sa prirodom i jačinom učinka i može biti merodavna široj grupi korisnika.

Kao koncept koji polazi od potreba korisnika informacija, koncept materijalnosti je isti i za entitet i za pružaoca usluge uveravanja. Ocena materijalnosti koju vrši entitet fokusira se na identifikaciju pitanja održivosti koja treba da se obelodane (tema i aspekata tema). Pružalac usluge uveravanja razmatra i ocenjuje materijalnost tokom pribavljanja dokaza i prilikom vrednovanja prepoznatih pogrešnih iskaza o informacijama o održivosti. Rezultat toga je da se kvalitativni faktori koje entitet i pružalac usluge uveravanja razmatraju mogu preklapati, ali ne moraju biti identični.

Predloženi standard (ISSA) 5000 zahteva od pružaoca usluge uveravanja da razmotri materijalnost za kvalitativna obelodanjivanja i da odredi materijalnost za kvantitativna obelodanjivanja. Za kvantitativna obelodanjivanja, od pružaoca usluge uveravanja takođe se traži da utvrdi materijalnost učinka (performance materiality). Praktično posmatrano, angažman uveravanja u održivosti obično uključuje višestruke ocene materijalnosti.

Pružalac usluga uveravanja pribavlja dokaze o entitetovoj proceni materijalnosti tokom različitih faza angažmana, posebno:

- tokom procedure prihvatanja ili nastavka angažmana, radi razmatranja procesa izbora tema i aspekata tema o kojima će se izveštavati, kao i obim izveštavanja;
- prilikom sticanja razumevanja politika ili procedura entiteta za identifikaciju i primenu usvojenih kriterijuma. Ovo razumevanje pomaže pružaocu usluge uveravanja da proceni da li politike ili procedure entiteta (uključujući one koje se odnose na identifikaciju relevantnih tema i aspekata teme koje će se otkriti) odgovaraju datim okolnostima i u skladu su sa primenljivim kriterijuma. Ovo razumevanje pomaže pružaocu usluga uveravanja da identifikuje podložnost entiteta obelodanjivanju pogrešnog prikazivanja;
- prilikom sticanja razumevanja o sistemu internih kontrola entiteta koji je relevantan za identifikaciju i pripremu informacija o održivosti koje se saopštavaju. Ovo bi uključivalo sticanje razumevanja informacionog sistema i povezanih procesa koji se koriste za pripremu informacije o održivosti;

- prilikom izvođenja daljih postupaka da se pribave dovoljni odgovarajući dokazi o tome da li su zahtevi okvira za izveštavanje pravilno primenjeni u pripremi i prezentaciji informacije o održivosti; i
- prilikom vrednovanja pogrešnih iskaza identifikovanih tokom angažmana, da bi se utvrdilo da li su neispravljeni pogrešni iskazi, pojedinačno ili zajedno, materijalno značajni. Ovo uključuje profesionalno prosuđivanje i razmatranje kvantitativnih i kvalitativnih faktora u kontekstu okvira izveštavanja i okolnosti angažovanja. Predlog standarda ED-5000 navodi da pogrešna prikazivanja mogu nastati usled greške ili prevare, mogu biti kvalitativna ili kvantitativna i uključuju izostavljene informacije ili informacije koje prikrivaju prezentaciju obelodanjivanja.

Za potrebe planiranja i izvođenja angažmana uveravanja i vrednovanja da li su informacije o održivosti bez materijalno pogrešnih iskaza, pružalac usluga uveravanja treba da razmotri materijalnost za potrebe kvalitativnog obelodanjivanja i materijalnost za potrebe kvantitativnog obelodanjivanja. Za kvantitativna obelodanjivanja, pružalac usluge uveravanja treba da utvrdi materijalnost učinka primerenu okolnostima.

Literatura

1. International Auditing and Assurance Standards Board - IAASB (2023, October) FREQUENTLY ASKED QUESTIONS Proposed ISSA 5000: The Application of Materiality by the Entity and the Assurance Practitioner. 27.11.2023. Preuzeto 1.11.2023. sa: IAASB-International-Standard-Sustainability-Assurance-5000-Materiality-FAQ.pdf (windows.net).
2. International Auditing and Assurance Standards Board IAASB (2023, August) Proposed International Standard on Sustainability Assurance 5000 General Requirements for Sustainability Assurance Engagements and Proposed Conforming and Consequential Amendments to Other IAASB Standards. Preuzeto 1.11.2023. sa: IAASB-International-Standard-Sustainability-5000-Exposure-Draft_0.pdf (windows.net).

How Does the Concept of Materiality Apply to Sustainability Reporting and Related Assurance Engagements?

Proposed ISSA 5000: *The Application of Materiality by the Entity and the Assurance Practitioner considers the materiality as a fundamental concept that is applied by the entity in preparing and presenting sustainability information and by assurance practitioners in planning and performing a sustainability assurance engagement.*

Keywords: *materiality process, double materiality*

PANEL DISKUSIJA SA MEĐUNARODNIM UČEŠĆEM „Uključivanje održivosti u obrazovanje u oblasti revizije i računovodstva”

PRIKAZ

DOI: 10.56362/Rev23104115V

**Kosana Vićentijević¹
Snežana Knežević²**

Akademija strukovnih studija Zapadna Srbija, odsek Valjevo, organizovala je 1. decembra 2023. godine panel diskusiju sa međunarodnim učešćem, pod nazivom „Uključivanje održivosti u obrazovanje u oblasti revizije i računovodstva“, sa ciljem da se debatom o održivosti u oblastima revizije i računovodstva sagledaju novi sadržaji u obrazovanju za profesionalce iz revizije i računovodstva.

Dobrodošlicu i uspešan rad panelistima i gostima poželio je rukovodilac valjevskog odseka Akademije, dr Mladen Vićentić. Ana Marković, direktorka Turističke organizacije Valjevo, svim gostima sa strane poželela je lep i prijatan boravak u Valjevu, gradu istorije, umetnosti, kulture i nauke. Studentkinja Marija Jevtić je uspešno, u ime studenata, vodila uvodni i završni deo programa panela.

Nakon uvodnih obraćanja, panel je realizovan u dva radna dela.

Prvi deo se odnosio na temu „Održivost i cirkularna ekonomija”. U ovom delu svoja iskustva i preporuke izneli su: prof. dr Neda Vitezić, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Hrvatska, Vidosava Džagić iz PKS – Privredne komore Beograda, Marija Pantelič iz valjevske kompanije „Bosis” i Ian Thomson sa University of Dundee, Škotska, Ujedinjeno Kraljevstvo.

U drugom delu, pod nazivom „Održivost i obrazovanje u oblasti revizije i računovodstva”, diskusiju su vodili profesori dr Snežana Knežević sa Fakulteta organizacionih nauka Univerziteta u Beogradu, dr Jozefina Beke-Trivunac sa ALFA BK Univerziteta, dr Dejan Jovanović sa Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu i dr Edin Glozić sa FINRA Univerziteta Tuzla, Bosna i Hercegovina, kao i dr Nebojša Jeremić, UIRS, i Aleksandra Tanasković, EY Serbia.

Moderator za obe teme panela je bila profesorka valjevskog odseka Akademije – dr Kosana Vićentijević.

U diskusiju su se uključili predstavnici akademske zajednice i profesionalci iz oblasti revizije koji su svojim iskustvima i predlozima podržali ovaj vid saradnje akademske zajednice i profesionalaca iz naše zemlje i inostranstva.

¹ Akademija strukovnih studija Zapadna Srbija, odsek Valjevo.
E-mail: kosana.vicentijevic@vipos.edu.rs

² Fakultet organizacionih nauka, Univerzitet u Beogradu.
E-mail: snezana.knezevic@fon.bg.ac.rs

U okviru panela “Održivost i obrazovanje u oblasti računovodstva i revizije” dr Dejan Jovanović, vanredni profesor Ekonomskog fakulteta, istakao je da se Katedra za računovodstvo, reviziju i poslovne finansije na Ekonomskom fakultetu u poslednjom ciklusu akreditacije 2020. godine trudila da uskladi nastavne planove i programe u skladu sa trendovima u svetu i zahtevima tržišta. Shodno tome, na osnovnim studijama na modulu Računovodstvo i poslovne finansije uveden je predmet “Sistemi upravljanja zaštitom životne sredine”, na master studijama “Kontroling” (koji se jednim delom bavi ESG izveštavanjem i upravljanjem ESG performansama), na doktorskim studijama predmet “Računovodstvo održivog razvoja”. Uvođenjem predmeta “Računovodstvo održivog razvoja” Ekonomski fakultet u Kragujevcu je jedan od prvih fakulteta u okruženju koji je prepoznao značaj uključivanja održivosti u oblast računovodstva i revizije. Profesor Jovanović je, takođe, istakao da je Univerzitet u Kragujevcu prepoznao značaj uključivanja zelene ekonomije u oblast obrazovanja i u aprilu 2023. godine osnovao Centar za zelenu ekonomiju na Univerzitetu u Kragujevcu, uz podršku Privredne komore Srbije i Nemačke organizacije za međunarodnu saradnju (GIZ). Centar ima za cilj pružanje podrške kompanijama u procesu zelene transformacije kroz različite vidove konsultantskih usluga, treninga, edukacija, seminara, radionica. Misija Centra je da put zelene tranzicije malih i srednjih preduzeća i velikih kompanija učini jednostavnijim, kao i da im omogući da posluju u skladu sa ciljevima održivog razvoja, dok je vizija Centra da postane vodeći regionalni istraživačko-edukativni konsalting centar u oblasti zelene ekonomije. Profesor Jovanović je istakao da Centar za zelenu ekonomiju pruža usluge u oblasti: upravljanja GHG emisijama (ugljen dioksidom) na nivou kompanije i na nivou proizvoda, karbonskog računovodstva, upravljanja ESG performansama, nefinansijskog izveštavanja, upravljanja otpadom. Profesor Jovanović, koji je ujedno i upravnik Centra, istakao je da je u proteklom periodu tim Centra prošao obuku u oblasti usluga upravljanja ugljenikom (Carbon Management Service) od strane nemačke konsultantske kuće ADELPHI, kao i brojne druge radionice i obuke organizovane od strane PKS, RBH i GIZ-a. Centar za zelenu ekonomiju u 2024. godini će organizovati obuku za 6 konsultanta za obračun ugljeničnog otiska, 10 kompanija će biti deo pilot projekta za obračun CO2 (projekat finansiran od strane GIZ-a), takođe su planirani brojni paneli, radionice i organizovanje kratkog programa studija za 30 polaznika u oblasti cirkularne ekonomije i obračuna karbonskog otiska. Profesor Jovanović je pozvao sve prisutne i zainteresovane strane da se uključe u aktivnosti Centra i da kroz razmenu iskustava, znanja, organizovanje panela i okruglih stolova na temu zelene ekonomije učinimo pokušaj da približimo navedenu problematiku obrazovnim institucijama, kompanijama i javnosti i da uključivanjem održivosti i cirkularne ekonomije u poslovanje kompanija i obrazovanje približimo našu zemlju svetskim trendovima i zahtevima koje nam nameće savremeno društvo. Promovisanjem Centra na ovom i sličnim događajima, ističe profesor Jovanović, kao i povratne informacije koje se dobijaju od privrede i predstavnika profesije nedvosmisleno ukazuju da je osnivanje ovakvih centara dobar put da se pitanja cirkularne ekonomije i održivosti približe našim kompanijama i široj javnosti.

Diskusija je iznedrila nekoliko stavova, počev od toga da najveći deo računovodstvene profesije i računovodstvenog obrazovanja nije usklađen sa akcijama za dostizanje održive budućnosti. Zaključeno je da obrazovanje o održivosti u oblasti revizije i računovodstva i kontinuirana edukacija profesionalaca iz ovih oblasti doprinosi jačanju revizorskih i računovodstvenih usluga u savremenom okruženju. Danas je teško zamisliti kako će računovodstvo da izgleda 2030., 2040. ili 2050. godine. Organizacije već sada treba da znaju šta mogu da urade kako bi sačuvalе svoju održivost. Te aktivnosti obuhvataju:

- Identifikaciju i povezivanje ključnih trendova i učinaka u strategijama organizacije, modelu poslovanja i ostvarenim rezultatima.
- Integrisanje značajnih ekoloških i društvenih pitanja u proces donošenja poslovnih odluka.
- Organizovanje internih sistema i procesa radi obezbeđenja da se ono što je važno prati i meri.
- Povezivanje strategija i resursa za kreiranje vrednosti za interesne strane.
- Povećavanje efikasnosti putem smanjivanja otpada i kontrole troškova.
- Obezbeđivanje kredibiliteta informacija i generisanja podataka putem efektivnog nadgledanja i upravljanja organizacijom.
- Obezbeđivanje jasne komunikacije u cilju obezbeđivanja transparentnosti.

U diskusiju su se uključili i predstavnici akademske zajednice i profesionalci iz revizije koji su svojim iskustvima i predlozima podržali ovaj vid saradnje akademske zajednice, profesionalaca iz naše zemlje i inostranstva.

PANEL DISCUSSION WITH INTERNATIONAL PARTICIPATION

“Embedding Sustainability in Audit and Accounting Education”

On December 1, 2023, the Academy of Vocational Studies in Western Serbia, Valjevo department, organized a panel discussion with international participation entitled “Inclusion of sustainability in education in the field of auditing and accounting”, with the aim of looking at new content through the debate on sustainability in the fields of auditing and accounting in education for auditing and accounting professionals.

The head of the Academy's Valjevo department, Mladen Vićentić, PhD, wished the panellists and guests a welcome and successful work. Ana Marković, director of the Valjevo Tourism Organization, wished all the guests a nice and pleasant stay in Valjevo, the city of history, art, culture and science. Student Marija Jevtić successfully led the introductory and final part of the panel program on behalf of the students.

After the introductory speeches, the panel was divided into two working parts.

The first part is related to “Sustainability and circular economy”. In this part, their experiences and recommendations presented professor Neda Vitezić, PhD, Faculty of Economics, University of Rijeka, Croatia, Vidosava Džagić from PKS - Belgrade Chamber

of Commerce, Marija Pantelić from the company “Bosis” Valjevo and Ian Thomson from the University of Dundee, Dundee, Scotland, United Kingdom.

In the second part, entitled “Sustainability and education in the field of auditing and accounting”, the discussion was led by professor Snežana Knežević from the Faculty of Organizational Sciences, University of Belgrade, Jozefina Beke-Trivunac, professor emeritus from ALFA BK University, professor Dejan Jovanović from the Faculty of Economics, University of Kragujevac and Edin Glogić, PhD., from FINRA University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina, as well as Nebojša Jeremić, PhD., UIRS and Aleksandra Tanasković, EY Serbia.

The moderator for both topics of the panel was the professor of the Valjevo department of the Academy - Kosana Vićentijević, PhD.

The discussion was attended by representatives of the academic community and professionals from the audit field, who supported this type of cooperation between the academic community and professionals from our country and abroad with their experiences and suggestions.

As part of the panel “Sustainability and education in the field of accounting and auditing”, Dejan Jovanović, PhD., associate professor of the Faculty of Economics, pointed out that the Department of Accounting, Auditing and Business Finance at the Faculty of Economics tried to harmonize the curricula in the last accreditation cycle of 2020, following world trends and market requirements. Accordingly, the course “Environmental Protection Management Systems” was introduced in the undergraduate studies in the Accounting and Business Finance module, in the master’s studies “Controlling” (part of which deals with ESG reporting and ESG performance management), in the doctoral studies the course “Sustainable Development Accounting “. By introducing the subject “Sustainable Development Accounting”, the Faculty of Economics in Kragujevac is one of the first faculties in the area to recognize the importance of including sustainability in the field of accounting and auditing. Professor Jovanović also pointed out that the University of Kragujevac recognized the importance of including the green economy in the field of education and in April 2023 founded the Center for Green Economy at the University of Kragujevac with the support of the Serbian Chamber of Commerce and the German Organization for International Cooperation (GIZ). The center aims to provide support to companies in the process of green transformation through various types of consulting services, training, education, seminars and workshops. The mission of the Center is to make the green transition path of small and medium-sized enterprises and large companies simpler, as well as to enable them to operate following the goals of sustainable development, while the vision of the Center is to become a leading regional research and educational consulting center in the field of the green economy. Professor Jovanović pointed out that the Center for Green Economy provides services in the areas of GHG emissions (carbon dioxide) management at the company and product level, carbon accounting, ESG performance management, non-financial reporting and waste management. Professor Jovanović, who is also the manager of the Center, pointed out that in the past period, the Center’s team

underwent training in the field of carbon management services (Carbon Management Service) by the German consulting company ADELPHI, as well as numerous other workshops and training organized by PKS, RBH and GIZ. In 2024, the Center for Green Economy will organize training for six consultants for carbon footprint calculation, 10 companies will be part of a pilot project for CO₂ calculation (a project financed by GIZ), numerous panels, workshops and the organization of a short study program are also planned for 30 participants in the area of circular economy and carbon footprint calculation. Professor Jovanović invited all present and interested parties to get involved in the activities of the Center and through the exchange of experiences and knowledge, the organization of panels and round tables on the topic of the green economy, to attempt to bring the mentioned issues closer to educational institutions, companies and the public and to include sustainability and circular economy in company operations and education, we should bring our country closer to world trends and demands imposed on us by modern society. By promoting the Center at this and similar events, Professor Jovanović points out, as well as the feedback received from businesses and representatives of the profession unequivocally indicates that the establishment of such Centers is a good way to bring the issues of circular economy and sustainability closer to our companies and the general public.

The discussion generated several views, starting with the fact that most of the accounting profession and accounting education are not aligned with actions to achieve a sustainable future. It was concluded that education on sustainability in the field of auditing and accounting and continuous education of professionals in these fields contribute to the strengthening of auditing and accounting services in the modern environment. Today, it is difficult to imagine what accounting will look like in 2030, 2040 or 2050. Organizations need to know now what they can do to preserve their sustainability. These activities include:

- Identification and connection of key trends and effects in the organization's strategies, business model and achieved results.
- Integrating significant environmental and social issues into the business decision-making process.
- Organizing internal systems and processes to ensure that what matters is tracked and measured.
- Linking strategies and resources to create value for stakeholders.
- Increasing efficiency through waste reduction and cost control.
- Ensuring the credibility of information and data generation through effective monitoring and management of the organization.
- Ensuring clear communication in order to ensure transparency.

Representatives of the academic community and audit professionals joined the discussion, and with their experiences and suggestions, they supported this type of cooperation between the academic community and professionals from our country and abroad.

Building Trust through Transparency and Ethics: A RECAP OF THE IIA ALBANIA ANNUAL CONFERENCE

REVIEW

DOI: 10.56362/Rev23104121S

Dorida Stambola¹

The Institute of Internal Auditors of Albania (IIA Albania) recently led the charge in reshaping the conversation around trust-building in the modern era at their annual conference held in Tirana on December 12, 2023. The conference brought together almost 200 industry leaders, visionaries, and experts to delve deep into the critical aspects of trust building in today's dynamic world not only local auditors but with representatives from other countries, such as Belgium, Poland, Greece, Serbia, Macedonia, Kosovo, Sweeden etc. Participants were notable panelists who shared their insights and expertise related to the conference topic "The Road to Building Trust."

The conference consisted of a plenary session and two panel discussions. Speakers at the plenary session were 1) IIA Albania President Erald Bezhani, who presented the history of almost 15 years and IIA Albania as well as the Conference content, 2) ECIIA President, John Bendermacher focused on the Risk in 2024, based on the assessment performed by Global and European IIA, and 3) IIA Global Standards Board, Maciej Piolunowicz, whose presentation about the new Global standard changes, timelines and recent publication was appreciated and discussed by the audience. Then the first panel discussion was focused on the "Transparency and trust: Ethics in internal audit". Distinguished speakers on this panel included Director of the Supervision Department of Central Bank of Albania authority, Head of Insurance Market supervision Directorate at Albanian Financial Supervisory Authority, Director of the Internal Audit Harmonization Directorate Ministry of Finance and Economy, also representatives from Sweeden and Greece. The second panel was focused on "Emerging risks in the region and local environment" and was a thought-provoking discussion on the challenges and opportunities shaping our community. Distinguished speakers on this panel included Secretary General at Albanian Association of Banks, President of Albanian Microfinance Association, General Director at Albanian Audit Authority for EU Assurance Program, External Auditor and Fintech representatives, as well CAEs. The conclusion was that because of the globalization and maturity of financial market, it was faced the same risks also in the region and moreover in Albania regarding the cybersecurity, human capital, compliance with changes and new regulations, climacteric risks, etc. Human capital was a new risk identified. Also, it discussed how the internal audit role

¹ Institute of internal auditors of Albania (IIA Albania).
E-mail: dorida.stambolla@raiffeisen.al

should cope, adapt and change with these new risks. CAEs concluded to the need of i) the alignment and communication with management and strategy of the organization (not working in silos but more info sharing between 3 lines of defense), ii) more IT auditors, specialization and trainings for safety, security and IT also for business auditors, iii) risk based audit planning prioritizing/incuding these new risks, iv) agile audit, advisory and consultancy role increase, etc.

The commitment of all conference participants to the theme made this event not just a conference but a catalyst for positive change. The ripple effect of the discussions will extend far beyond the confines of the conference. Lessons learned, fostering trust across diverse domains is a good fundament for building a foundation for a more trustworthy future. The journey to building trust is ongoing, and there are a great number of possibilities that lie ahead. Following the conference, IIA Albania received a distinguished congratulations for excellent event, professional organization and very interesting and relevant topics and discussions.

Izgradnja poverenja putem transparentnosti i etike: PRIKAZ GODIŠNJE KONFERENCIJE IIA ALBANIA

Institut internih revizora Albanije održao je 12.12.2023. godine godišnju konferenciju sa temom "Put za građenje poverenja" (The road to building trust). Konferencija se sastojala iz tri dela, plenarnog izlaganja na kojem su učestvovali predstavnici ECIIA i IIA Global i dva panela na kojima su učestvovali predstavnici značajnih institucija Albanije. Na konferenciji je bilo prisutno oko 120 učesnika.

REVIZOR

Časopis za upravljanje organizacijama, finansije i reviziju
Journal of Organization Management, Finance and Auditing

Časopis REVIZOR, od 2023. godine, izdaje Naučno društvo za upravljanje organizacijama iz Beograda. Naučna i izdavačka politika časopisa usklađene su sa ciljevima i zadacima Naučnog društva.

Časopis je osnovan 1997. godine od strane Instituta za ekonomiku i finansije, a prvi broj časopisa izašao je 1998. Prvi i dugogodišnji urednik časopisa bio je profesor dr Stanoje Vukić.

NAUČNA POLITIKA ČASOPISA

Časopis REVIZOR pretežno objavljuje radove iz oblasti društvenih nauka, a izuzetno i iz drugih naučnih oblasti, ako je tema rada povezana sa tematikom finansija, rizika i kontrola, računovodstva, forenzike i revizije.

Navedene teme mogu da se obrađuju sa stanovišta mikro i makro ekonomije (ocena rizika iz okruženja), i sa različitim pristupom, kao što su upravljanje organizacijom, menadžment, komunikacija, odgovornosti prema društvenoj zajednici, odgovornosti prema prirodnom okruženju, i slično.

Finansija, rizici i kontrole, računovodstvo, forenzike i revizija nerazdvojno su vezane sa svakim oblikom organizacije, u svim delatnostima i svim vidovima svojine, tako da je tema o svakoj od njih pokrivena naučnom politikom časopisa. Sve vrste naučnih i stručnih radova značajano doprinose vrednosti časopisa.

UREĐIVAČKE POLITIKE

Uređivačke politike časopisa usklađene su sa Pravilnikom o kategorizaciji i rangiranju naučnih Uređivačke politike časopisa usklađene su sa Pravilnikom o kategorizaciji i rangiranju naučnih časopisa („Službeni glasnik RS“ broj 159 od 30. decembra 2020.).

Uputstvo za autore navodi se u svakom broju časopisa.

Časopis objavljuje originalne naučne i pregledne naučne radove i stručne radove koji su dobili pozitivna mišljenja recenzenata. Svaki autor snosi moralnu i etičku odgovornost za podatke objavljene u radu.

Glavni urednik i članovi uređivačkog odbora dužni su da preduzmu sve razumne mere da recenzenti ostanu anonimni tokom i nakon procesa evaluacije u skladu sa procedurom. Spisak recenzenata se daju u prvom broju časopisa iz svake kalendarske godine.

Recenzenti su dužni da stručno i u zadatim rokovima dostave glavnom uredniku ocenu vrednosti i tačnosti istraživanja.

Konačnu odluku o prihvatanju rukopisa za objavljivanje donosi isključivo glavni urednik časopisa.

U svom radu, redakcija primenjuje Committee on Publication Ethics (COPE) Smer-nice (COPE Guidance) koje se bave osnovne politike i prakse koje su potrebni časopi-sima i izdavačima da bi se dostigli najviši standardi etike objavljivanja (COPE Guidance dostupne su na: <https://publicationethics.org/>)

ORIGINALNOST RADA I BORBA PROTIV PLAGIJATA

Uz rad, autori dostavljaju i izjavu o autorstvu i autorskim pravima, kojom potvrđuju da je rad njihovo originalno delo. U slučaju da redakcija časopisa sama ili posredstvom recenzenata otkrije da je rad koji je predat za objavljivanje plagijat, u prvom narednom broju časopisa biće objavljena informacija o tome da je odnosni autor predao rad koji je plagijat, i biće navedeno originalno delo iz kog je plagijat uzet. Takođe, radovi istog autora neće se ubuduće objavljivati u ovom časopisu. Po potrebi, biće obavešteni autor originalnog rada i redakcija časopisa u kome je taj rad objavljen.

UPUTSTVA AUTORIMA

Radove pripremiti u skladu sa sledećim uputstvom:

RUKOPIS

Rukopis se predaje u elektronskom obliku (MS Word) na srpskom ili engleskom jeziku. Uz rad se obavezno dostavlja i pisana izjava autora o tome da je rad originalno delo. Priloge za časopis dostavljati na e-mail adresu: **revizor@rsm.rs**

Uslov da rad uđe u proceduru recenziranja jeste da u potpunosti zadovoljava tehničke kriterijume koji su propisani ovim uputstvom. Dostavljeni rad mora biti lektorisan, tj. mora da zadovoljava jezičke i pravopisne standarde srpskog odnosno engleskog jezika.

Dostavljati samo članke koji nisu bili niti će biti objavljeni pre štampanja u našem časopisu. Kod posebnih slučajeva postoji mogućnost dogovora sa glavnim urednikom.

Autori dostavljaju redakciji sve identifikacione podatke o sebi.

Uređivački odbor zadržava pravo na odlučivanje o prihvatanju dostavljenog teksta za objavljivanje i redakcijske intervencije na tekstu do obima koji ne zadiru u strukturu rada.

JEZIK I OBIM RADA

Tekst se predaje na srpskom ili engleskom jeziku. Ako bude prihvaćen, biće objavljen na jeziku na kome je predat. Izuzetno, uređivački odbor može odlučiti da rad dostavljen na engleskom jeziku prevedu na srpski, i obrnuto.

INSTRUCTIONS FOR THE AUTHORS

The papers are to be prepared in accordance with the following instructions:

THE MANUSCRIPT

The manuscript is submitted in electronic form (MS Word) in Serbian or English. The paper should be accompanied by the written Author's Statement of originality. The papers are submitted to the following e-mail address: **revizor@rsm.rs**.

Precondition for the paper to be accepted for the reviewing procedure is that it fully satisfies technical criteria according to the instructions given here. The paper has to be proofread before submission and must meet the criteria regarding the language (Serbian and English) and spelling.

Submit articles which were not and will not be published before printing in our journal. In special cases, there is a possibility of agreement with the editor-in-chief.

The authors have to submit their identification data to the editors.

The editorial office reserves the right to decide on the acceptance of the submitted text for publication and editorial interventions on the text to the extent that does not interfere with the structure of the work.

LANGUAGE AND VOLUME

The text is submitted in Serbian or English language. If accepted, it will be published in the language in which it was submitted. Exceptionally, the editors will decide that the text submitted in Serbian language is to be translated and published in English, or vice versa.

Obim predloženog članka treba da bude od 12000 do 30000 znakova sa belinama. Prikazi knjiga i drugi prilozi treba da obuhvate do 6000 znakova sa razmacima. Izuzetak ide po dogovoru.

ORGANIZACIJA RUKOPISA

Članak mora da sadrži sledeće elemente i to ovim redom:

1. **Podatke o autoru.** – Ime i prezime, zvanje (titula) autora, naziv institucije u kojoj je autor zaposlen (afilijacija); obavezno navesti e-mail adresu autora.
2. **Naslov rada.** – Naslov treba da je jasan i precizan.
3. **Sažetak (rezime, apstrakt).** – To je kratak informativni prikaz sadržaja članka, koji sadrži cilj istraživanja, metode, rezultate i zaključak. U pogledu obima, sažetak može da ima do najviše 600 slovnih mesta, uključujući i beline. Rezime se dostavlja na srpskom i engleskom jeziku. Sažetak članka treba da stoji između naslova rada i ključnih reči, nakon kojih sledi tekst članka.
4. **Ključne reči.** – Predstavljaju termine ili fraze koji najbolje opisuju sadržaj članka. Dozvoljeno je navesti do pet reči odnosno fraza. Ključne reči se dostavljaju na srpskom i engleskom jeziku, i stoje iza sažetka pisanog na odgovarajućem jeziku.

Primer:

Ključne reči: *prihodi, kapital, eksterna revizija, interna kontrola, računovodstveni standardi.*

The paper should have between 12000 and 30.000 characters, including spaces. Book reviews and other contributions should include up to 6000 characters with spaces. The exception is by agreement.

ORGANIZATION OF MANUSCRIPT

The article must contain the following elements, in the following order:

1. **Information about the author.** – Name and surname, title of the author, name of the institution where the author is employed (affiliation) and the author's e-mail address.
2. **Title of the paper.** – The title should be clear and precise.
3. **Abstract.** – This is a brief presentation of the article content, which contains the research goal, methods, results, and main conclusions. It should be in the same language in which the paper was written. In terms of volume, it should contain 100 to 250 words or 4 to 8 sentences, or a third to half of the printed page. It stands between the title and keywords, after which the text of the article follows.
4. **Key words.** – The terms or phrases which best describe the content of the article. It is allowed to write up to five words, i.e. phrases. Keywords are submitted in Serbian and English, and are behind the abstract written in the appropriate language.

Example:

Keywords: *revenues, capital, external audit, internal control, accounting standards.*

5. **Tekst članka.** – Centralni deo predstavlja tekst članka u kojem autor uz upotrebu odgovarajuće aparature obrađuje određeni naučni problem. Tekst dostaviti kucan fontom 10; svaki novi pasus ide bez uvlačenja reda i jednim proredom se odvaja od prethodnog pasusa. Naslovi i podnaslovi su bez numerisanja, centriranja i uvlačenja. Raščlanjivanje naslova ide najdublje do tri nivoa. Različiti nivoi naslova označavaju se prema sledećem primeru:

Primer:

**PRVI NIVO NASLOVA:
BOLD, VERZAL**

Drugi nivo naslova: kurent

Treći nivo naslova: kurziv

Tabele po mogućnosti dostaviti i odvojeno u excelu.

Grafikone zajedno sa izvornim podacima, ilustracije i ostale priloge obavezno dostaviti odvojeno od teksta kao prilog tekstu koji dostavljate.

6. **Popis korišćene literature.** – Posle teksta članka, daje se popis korišćene literature i to abecednim redom po prezimenima autora. Kod navođenja korišćenih izvora od strane drugih autora obavezno je označiti izvor. Strogo izbegavati fusnote. Popis se daje prema niže izloženom **Uputstvu za citiranje**, s tim da se godina izdanja stavlja odmah iza imena

5. **Text of the article.** – The central part is the text of the article in which the author uses appropriate tools while processing the writing of a scientific paper. Text should be typed in font 10; each new paragraph goes without indenting and is separated from the previous paragraph by one line spacing. Titles and subtitles are without numbering, centering and indentation. Depending on the text, the titles can have different levels. Therefore, the following method is used for marking different title levels.

Example:

**FIRST LEVEL OF THE TITLE:
BOLD, UPPERCASE**

Second Level of Title: Bold, Title Case

Third level of the title: Italics, sentencecase

Tables should be submitted separately in Excel if possible.

Graphs, together with original data, illustrations and other additions must be submitted separately from the text as an attachment to the text you are submitting.

6. **List of used literature.** – After the text of the article, the list of used literature is specified in alphabetical order by authors' last name. When citing sources used by other authors, it is obligatory to indicate the source. Strictly avoid footnotes. The list is given according to the **Citation instructions**, with the year of publication coming right after the author's,

autora odnosno urednika. Na kraju navođenja članka ili rada u zborniku navode se stranice na kojima se nalazi citirani rad.

7. **Navođenje korišćene literature u tekstu.** – Korišćena literatura referiše se u tekstu stavljanjem u zagrade, a piše se prezime autora i godina izdanja, naprimjer: (Jović, 2018.), a u slučaju citata navodi se još i broj stranice (Jović, 2018: 78). Svaka referenca navodi se kao i prvi put. Ako je reč o dva autora, oba prezimena navode se u zagradama, a ako ih je više, navodi se samo prvi autor: (Jović i saradnici, 2018.). Svaka referenca mora se navesti u popisu literature.

Osnovni stil pozivanja na literaturu u tekstu prikazan je na sledećoj tabeli:

i.e., editor's name. At the end of the information on an article or a paper in the collection of papers, the pages of the cited paper are given.

7. **Citing used literature in the text.** – Used literature is referred to in the text in parentheses, and the author's last name and year of publication are written, for example: (Jović, 2018), and in the case of citations, the page number is also given: Jović, 2018: 78). Each reference is given as the first time. If there are two authors, both surnames are given in brackets, and if there are more, only the first author is listed: (Jović et al., 2018). Each reference must be listed in the bibliography.

The basic style of referring to the literature in the text is shown in the following table:

Broj autora / Author type	Navođenje u zagradi / Parenthetical citation	Narativno citiranje / Narrative citation
Jedan autor/One author	(Luna, 2020)	Luna (2020)
Dva autora/Two authors	(Salas & D'Agostino, 2020)	Salas and D'Agostino (2020)
Tri ili više autora/ Three or more authors	(Martin et al., 2020)	Martin et al. (2020)
Grupa autora sa skraćenicom/ Group author with abbreviation		
Prvo citiranje/ First citation	(National Institute of Mental Health [NIMH], 2020)	National Institute of Mental Health (NIMH, 2020)
Naredno citiranje/ Subsequent citations	(NIMH, 2020)	NIMH (2020)
Grupa autora bez skraćenice/ Group author without abbreviation	(Stanford University, 2020)	Stanford University (2020)

Izvor/Source: Official Source for APA Style The Publication Manual of the American Psychological Association, Seventh Edition (<https://apastyle.apa.org/products/publication-manual-7th-edition>).

Ne označavati posebno neke reči u radu, delove rada i slično podebljanjem, kosim slovima ili nekim drugim oblikovanjem.

Do not specifically mark some words in the paper, parts of the paper and the like in bold, italics or some other formatting.

UPUTSTVO ZA CITIRANJE

Kod navođenja korišćenih izvora drugih autora treba obavezno označiti izvor. Strogo izbegavajte fusnote. Izvor se navodi kao redni broj rada u spisku literature u zgradama, na pr. (2).

Za oblikovanje referenci u popisu literature koristiti APA stil:

INSTRUCTIONS FOR CITATIONS

When citing the sources used by other authors, it is necessary to specify the source. Strictly avoid footnotes. The source is cited as the ordinal number of the paper in the bibliography, e.g. (2).

Use the APA style to format references in the bibliography:

<http://www.apastyle.org>

Popis literature navodi se na kraju rada. Popis može obuhvatiti samo dela na koja se autor poziva u tekstu. Literatura se slaže po abecednom redu prezimena autora navedenih dela, bez razvrstavanja po vrstama. Podaci o delu moraju biti potpuni, u skladu s bibliografskim standardima. Ako je više radova istog autora objavljeno iste godine, uz godinu se koriste oznake „a, b, c“.

Korišćena literatura treba da ima najmanje 15 izvora za pregledne naučne radove, dok za sve ostale radove treba da ima najmanje 10 izvora. Bibliografija treba da bude novijeg datuma.

Preporučuje se da se autori pozivaju na izvore radova koji su u prethodnom periodu bili objavljeni u časopisu „REVIZOR“ (<http://revizor.casopisrevizor.rs/index.php/revizor>), kao i onim koji su navedeni u bazama referentnih naučnih časopisa.

Preporučuje se da se autori pozivaju na izvore radova koji su u prethodnom periodu bili objavljeni u časopisu „REVIZOR“ (<http://revizor.casopisrevizor.rs/index.php/revizor>), kao i onim koji su navedeni u bazama referentnih naučnih časopisa.

The list of references is given at the end of the paper. The list can only include works that the author refers to in the text. The literature is arranged in alphabetical order of the surnames of the authors of the listed works, without sorting by types. Data on the work must be complete, in accordance with bibliographic standards. If several works by the same author were published in the same year, the marks “a, b, c” are used next to the year.

The used literature should have at least 15 sources for review scientific papers, while for all other papers there should be at least 10 sources. The bibliography should be more recent.

It is recommended that the authors refer to the sources of papers that were previously published in the journal “REVIZOR” (<http://revizor.casopisrevizor.rs/index.php/revizor>), as well as those listed in the databases of reference scientific journals.

It is recommended that the authors refer to the sources of papers that were previously published in the journal “REVIZOR” (<http://revizor.casopisrevizor.rs/index.php/revizor>), as well as those listed in the databases of reference scientific journals.

Primeri:

Knjige: prezime, inicijali imena, godina izdanja, naslov, ime izdavača. Na isti način citiraju se štampanja izdanja i elektronska izdanja.

Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>
 Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The biology of humans at our best and worst*. Penguin Books.
 Svendsen, S., & Løber, L. (2020). *The big picture/Academic writing: The one-hour guide* (3rd digital ed.). Hans Reitzel Forlag. <https://thebigpicture-academicwriting.digi.hansreitzel.dk/>

Poglavlja u knjigama: Koristite isti format za navođenje poglavlja i za štampana i za e-izdanja knjiga.

Ako poglavlje ima DOI, uključite DOI poglavlja u referencu iza imena izdavača. Ne navodite mesto izdavača.

Aron, L., Botella, M., & Lubart, T. (2019). Culinary arts: Talent and their development. In R. F. Subotnik, P. Olszewski-Kubilius, & F. C. Worrell (Eds.), *The psychology of high performance: Developing human potential into domain-specific talent* (pp. 345–359). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>
 Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J. Bryant (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (4th ed., pp. 115–129). Routledge.
 Thestrup, K. (2010). To transform, to communicate, to play – The experimenting community in action. In E. Hygum & P. M. Pedersen (Eds.), *Early childhood education: Values and practices in Denmark*. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/?id=192>

Članci u časopisima: Ako članak u časopisu ima DOI, uključite DOI u referencu. Ako članak u časopisu nema DOI, ali ima URL, uključite URL članka na kraju reference.

Jerrentrup, A., Mueller, T., Glowalla, U., Herder, M., Henrichs, N., Neubauer, A., & Schaefer, J. R. (2018). Teaching medicine with the help of “Dr. House.” *PLoS ONE*, 13(3), Article e0193972. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0193972>

Examples:

Books: Provide the author, year of publication, title, and publisher of the book. Use the same format for both print books and ebooks.

Chapters in edited books: Use the same format for both print and ebook edited book chapters.

If the chapter has a DOI, include the chapter DOI in the reference after the publisher name. Do not include the publisher location.

Journal article: If a journal article has a DOI, include the DOI in the reference. If the journal article does not have a DOI but does have a URL, include the URL of the article at the end of the reference.

Radovi prezentovani na konferencijama: Navedite imena izlagača. Navedite pun datum konferencije. Navedite naziv prezentacije u uglastim zagradama iza naslova. Opis je fleksibilan (npr. „[Sesija konferencije]“, „[Prezentacija rada]“, „[Uvodno izlaganje]“). Navedite naziv konferencije ili sastanka i njegovu lokaciju.

Conference Presentation References: Provide the names of the presenters. Provide the full dates of the conference. Describe the presentation in square brackets after the title. The description is flexible (e.g., “[Conference session],” “[Paper presentation],” “[Poster session],” “[Keynote address]”). Provide the name of the conference or meeting and its location

Objavljene disertacije ili teze: Primeri reference za objavljene disertacije ili teze su:

Published Dissertation or Thesis References: Reference examples for published dissertations or theses are:

Kabir, J. M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty* (Publication No. 10169573) [Doctoral dissertation, Wilmington University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Miranda, C. (2019). *Exploring the lived experiences of foster youth who obtained graduate level degrees: Self-efficacy, resilience, and the impact on identity development* (Publication No. 27542827) [Doctoral dissertation, Pepperdine University]. PQDT Open. <https://pqdtopen.proquest.com/doc/2309521814.html?FMT=AI>

Zambrano-Vazquez, L. (2016). *The interaction of state and trait worry on response monitoring in those with worry and obsessive-compulsive symptoms* [Doctoral dissertation, University of Arizona]. UA Campus Repository. <https://repository.arizona.edu/handle/10150/620615>

Evans, A. C., Jr., Garbarino, J., Bocanegra, E., Kinscherff, R. T., & Márquez-Greene, N. (2019, August 8–11). *Gun violence: An event on the power of community* [Conference presentation]. APA 2019 Convention, Chicago, IL, United States. <https://convention.apa.org/2019-video>

Izvori sa sajta Wikipedia: Koristite sledeći format za svaku wiki stranicu.

Wikipedia Entry References: Use this format to cite any wiki page,

Oil painting. (2019, December 8). In Wikipedia. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Oil_painting&oldid=929802398

Naučno društvo za upravljanje organizacijama

Ciljevi naučnog društva:

1. Podsticanje, povezivanje i razvijanje naučnog, nastavnog i stručnog rada u oblasti upravljanja organizacijama, uključujući, ali ne i ograničavajući se na, oblasti menadžmenta, finansija, računovodstva, revizije, kontrolinga i drugih oblasti povezanih sa upravljanjem organizacijama.
2. Praktična primena naučnih saznanja iz predmetnih oblasti u rešavanju različitih pitanja povezanih sa poslovanjem preduzetnih i drugih organizacija.
3. Podsticanje razvoja i razvijanje naučne kritičke misli o pitanjima iz predmetnih oblasti.
4. Razvijanje novih metoda i tehnika stručnog usavršavanja iz predmetnih oblasti primenom savremenih informacionih tehnologija.

Rad naučnog društva odvija se kroz dve naučne oblasti

1. Naučna oblast za menadžment, finansije i kontrolu;
2. Naučna oblast za računovodstvo i reviziju.

ND-UPORG

NAUČNO DRUŠTVO ZA UPRAVLJANJE ORGANIZACIJAMA

Josifa Marinkovića 2a, 11000 Beograd | Telefon: +381 63 278 095 | E-mail: jozefina.beke@live.com

1. Autor dostavlja svoj rad (originalni ili revidirani tekst) redakciji
2. Sekretar redakcije upućuje dostavljeni rad odgovornom uredniku
3. Uredništvo vrši preliminarnu ocenu rada
4. Ako je preliminarna ocena negativna, urednik o tome obaveštava autora e mejlom
5. Rad sa pozitivnom preliminarnom ocenom dostavlja se recenzentima*
6. Recenzenti dostavljaju uredniku izveštaj o recenziji sa svojim mišljenjem
7. Urednik razmatra mišljenja recenzenata I donosi konačnu odluku**
8. Konačna odluka dostavlja se autoru i recenzentima
9. Urednik periodično izveštava članove Izdavačkog saveta o toku radova i statusu recenzija

Napomene:

* Prvi krug recenzije za originalni tekst I drugi krug recenzije za revidovani tekst.

** Konačna odluka može se doneti i nakon jednog kruga recenzije.

Svi primljeni radovi upućuju se na ocenjivanje odgovornom uredniku. Odgovorni urednik, nakon prethodne procene teksta, donosi odluke od daljnjem postupku, i to:

- a) koje rukopise odbiti,
- b) koje rukopise vratiti autoru sa sugestijama, preporukama i primedbama radi poboljšanja prije slanja u postupak recenzije,
- c) koje rukopise uputiti u postupak recenzija.

O odluci glavnom urednika autori se obaveštavaju putem emaila.

Nakon prihvatanja rada za postupak recenzije autori potpisuju Izjavu o autorstvu i autorskim pravima koju e-mailom šalju sekretaru redakcije. Svojim potpisom autor potvrđuje izvornost svoga priloga (rukopisa) i svoje autorstvo.

Radovi koji se upućuju u postupak recenzije šalju se na najmanje dve anonimne recenzije. Anonimnost recenzija znači da recenzenti ne znaju ko su autori rada, niti autori znaju ko su recenzenti. Nakon recenzentskog postupka, ako recenzenti to zatraže, rad se šalje na doradu autorima. Ukoliko postoje, primedbe recezenata se dostavljaju autoru nakon prijema obe recenzije. Osim uzimanja u obzir komentara i sugestija recenzenata, autori su obavezni dostaviti i popratno pismo u kojem se navode izmene u radu i označene stranice na kojima su unesene izmene. Korigovani rad i popratno pismo šalju se autoru e-mailom. Kada autor dostavi ispravljen rad, rad se ponovo šalje recenzentima na uvid.

U situacijama kad recenzenti nisu međusobno saglasni u svojim prijedlozima u vezi s objavom i/ili kategorizacijom rada, odluku donosi glavni urednik.

Radovi se, na predlog recenzenata kategorišu u četiri kategorije:

- 1) **Originalni naučni rad** koji sadržava do sada još neobjavljene rezultate izvornih naučnih istraživanja;
- 2) **Pregledni naučni rad** koji sadržava izvorni, sažet i kritički prikaz jednog područja, te daje svoj doprinos s obzirom na već objavljene radove;
- 3) **Prethodno saopštenje** originalnog naučnog rada koje sadržava nove rezultate naučnih istraživanja, a koje je korisno brzo objaviti; i
- 4) **Stručni rad** koji sadržava korisne priloge iz struke i za struku, a ne mora predstavljati izvorno naučno istraživanje.
- 5) **Naučna kritika, polemika** i slično
- 6) **Prikaz knjige, naučnog događaja, slučaja** i slično, uz poseban naglasak na kvalitet predmeta prikazivanja.
- 7) **Informativni prilog** je uvodnik, komentar i slično.

Koautori se kontaktiraju i od njih se traži da potvrde svoj doprinos dostavljenom radu. Autoru se, na zahtev, može izdati i odgovarajuća potvrda o statusu njegovog rada.

Prema COPE smernicama, svi rukopisi primljeni na pregled moraju se tretirati kao poverljivi dokumenti. Recenzenti ne smeju ni sa kim deliti recenziju ili informacije o recenziji bez saglasnosti urednika i autora. Ovo se odnosi i tokom i nakon procesa objavljivanja.

Svaki rad dobija svoj UDK i DOI broj.

Uz svaki rad navode se datumi dostavljanja rada, datum dostavljanja revidiranog rada i datum prihvatanja rada za objavljivanje.

Za svoj rad, recenzenti se mogu nagraditi sertifikatom o recenziji.

RECENZENTI 2021–2023. GODINE

Andrić, dr Mirko, redovni profesor, Ekonomski fakultet Subotica, Subotica.

Aničić, dr Anđelka, profesor strukovnih studija, Visoka poslovna škola strukovnih studija „Čačak”, Beograd.

Anufrijević, dr Ana, profesor strukovnih studija, Visoka poslovna škola strukovnih studija „Čačak”.

Barjaktarović, dr Miljana, redovni profesor, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd.

Beke-Trivunac, dr Jozefina, profesor emeritus, ALFA BK Univerzitet, Beograd.

Cvetković, dr Dragan, vanredni profesor, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd

Darvish, mag. Isam, inženjer rudarstva i geologije.

Denić, dr Nebojša, vanredni profesor, Univerzitet u Prištini, Prirodno matematički fakultet, sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.

Jeremić, dr Nebojša, ovlašćeni interni revizor, Telekom Srbija, Beograd.

Joksimović, dr Marijana, redovni profesor, ALFA BK Univerzitet, Beograd.

Knežević, dr Snežana, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka.

Krpić, dr Jelena, licencirani ovlašćeni revizor, EuroAudit d.o.o., Beograd.

Krstić, dr Miloš, naučni saradnik, Prirodno-matematički fakultet u Nišu, Niš.

Madžar dr Lidija, docent, ALFA BK Univerzitet, Beograd

Milašinović, Marko, asistent, Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Vrnjačka Banja

Milojević, dr Miroslav, licencirani ovlašćeni revizor, registrovani sudski veštak, procenitelj vrednosti imovine i kapitala, suosnivač RSM Serbia, RSM Advisory, Beograd.

Mirčetić, Vuk, Asistent, Univerzitet Privredna akademija, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije

Nerandžić dr Branislav, redovni profesor, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka.

Ognjanović, dr Jasmina, docent, Univerzitet u Kragujevcu Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Vrnjačka Banja

Peković, dr Drinka, docent, ALFA BK Univerzitet, Beograd.

Simić, dr Milica, docent, ALFA BK Univerzitet, Beograd.

Špiler, dr Marko, vanredni profesor, Univerzitet “Union Nikola Tesla”, Fakultet za menadžment, Beograd.

Stamenović, dr Milorad, Research Fellow (Health economics/Public Health), Inventis CTC, Francois Grosso 7, Nice, France.

Stanišić, dr Mile, vanredni profesor, Univerzitet Singidunum, Beograd.

Veselinović, dr Jovan, ALFA BK Univerzitet, Beograd

Vićentijević, dr Kosana, profesor strukovnih studija, Visoka poslovna škola Valjevo.

Vukelić, dr Gordana, redovni profesor, Univerzitet Union, Beogradska bankarska akademija – Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije, Beograd.

Vuković, Mira, Naučno društvo za upravljanje organizacijama

Živkov, dr Emil, ovlašćeni interni revizor u javnom sektoru, „Transnafta“ A.D. Pančevo.

**Osnovan 1997, s ciljem širenja
kulture finansijskog izveštavanja**

Inicijatori: prof. dr Stanoje Vukić,
prof. dr Slavko Lisavac, prof. dr Marko
Petrović, prof. dr Petar Cerović,
prof. dr Miroslav M. Milojević

Prvi broj izašao januara 1998.

Prvi urednik (1998–2005)
prof. dr Stanoje Vukić

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
657(497.11)

REVIZOR : časopis za teoriju i praksu / glavni
i odgovorni urednik Jozefina Beke Trivunac.
- [Štampano izd.]. - 1998, br. 1- - Beograd :
Naučno društvo za upravljanje organizacijama,
1998- (Beograd : Skripta Internacional). - 24
cm

Tromesečno. - Tekst na srp. i engl. jeziku. -
Drugo izdanje na drugom medijumu: Revizor
(Online) = ISSN 2620-1461

ISSN 1450-7005 = Revizor (Beograd)

COBISS.SR-ID 140584199

